

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

A Study of the Development Method of the Meditation Centres in the Eleventh
Regional Administration

โดย

นายบรรจง	ไสดาดี
นายทวีศักดิ์	ทองทิพย์
นายธนู	ศรีทอง
นายกฤษนนท์	แสงมาศ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. 2549

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN 978-974-364-696-6

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

A Study of the Development Method of the Meditation Centres in the Eleventh
Regional Administration

โดย

นายบรรจง	ไสดาดี
นายทวีศักดิ์	ทองทิพย์
นายธนู	ศรีทอง
นายกฤษนนท์	แสงมาศ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. 2549

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN 978-974-364-696-6

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

A Study of the Development Method of the Meditation Centres in the Eleventh
Regional Administration

by

Mr. Banchong Sodadee

Mr. Taweesak Tongtipya

Mr. Thanoo Srithong

Mr. Kissanan Sangmat

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

B.E. 2549

Research Project Supported by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ISBN 978-974-364-696-6

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11
ผู้วิจัย:	นายบรรจง ไสดาดี นายทวีศักดิ์ ทองทิพย์ นายธนู ศรีทอง นายกฤษณ์นัท แสงมาศ
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ปีงบประมาณ:	2549
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรม และเพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ประชากรที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด ผู้บริหารคณะสงฆ์ เจ้าอาวาสสำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ ผู้นำชุมชนในท้องถิ่น ผู้มีความใกล้ชิดกับสำนักปฏิบัติธรรม และผู้เข้าร่วมปฏิบัติภายในสำนักธรรม ซึ่งผลของการวิจัยได้ข้อสรุปดังนี้

ผลการศึกษาสภาพทั่วไป ของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ได้ 6 ด้าน คือ 1) ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ส่วนใหญ่มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพ สะอาด สงบ สงัด เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ มีความเหมาะสม จัดผังโครงสร้างสิ่งปลูกสร้างได้อย่างเป็นระเบียบสวยงาม กลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ แต่มีบางพื้นที่อาคารสิ่งปลูกสร้างยังไม่เพียงพอ ให้มีความเป็นร่มรื่นสถาน 2) ด้านบุคลากร ส่วนใหญ่พบว่า พระวิปัสสนาจารย์มีปริมาณไม่เพียงพอและมีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐาน แนวทางผลิตและพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์ยังไม่มีศักยภาพที่จะแก้ไขปัญหาการขาดแคลน ด้านปริมาณและด้านคุณภาพของพระวิปัสสนาจารย์ได้ 3) ด้านการบริหารจัดการ พบว่ามีรูปแบบการบริหารจัดการอยู่หลายรูปแบบแตกต่างกัน เช่น การบริหารรูปแบบคณะกรรมกร การบริหารโดยคนเดียว 4) ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ มีรูปแบบปฏิบัติมีความหลากหลาย ได้แก่ รูปแบบสำนักหลวงพ่อเทียน (เคลื่อนไหว) รูปแบบสำนักวัดมหาธาตุ (ทอง-ยุบ) รูปแบบวัดหนองป่าพง (บูรณาการ) และรูปแบบอื่น ๆ ซึ่งแต่ละสำนักปฏิบัติมีวิธีฝึกอบรมต่างกัน จัดได้เป็นสามระดับ ได้แก่ ระดับพื้นฐาน ระดับปานกลาง และระดับเข้มข้น 5) ด้านผลกระทบ พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน มีความเป็น

กัลยาณมิตร เกื้อกูลกัน คนในชุมชนเข้าวัดทำบุญ ให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด สำนักปฏิบัติธรรม ส่วนใหญ่สามารถฝึกฝนพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญา แต่มีความละเอียดลึกซึ้งต่างกัน 6) ด้านงบประมาณ สำนักปฏิบัติธรรมมีแหล่งงบประมาณส่วนใหญ่ได้จากศรัทธาของประชาชนและผู้มารับการฝึกอบรมเป็นหลัก การสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐยังมีจำนวนน้อย ส่วนการจัดสรรงบประมาณของสำนักปฏิบัติธรรมพบว่า ส่วนใหญ่ไม่เป็นระบบ มีเพียงบางสำนักเท่านั้นที่เป็นระบบ

ผลการศึกษา แนวทางพัฒนาของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 สรุปได้ 6 ด้าน คือ 1) แนวทางพัฒนาด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมที่ยังไม่พร้อมด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสิ่งปลูกสร้าง ควรปลูกต้นไม้เพิ่มเติม และอาคารสิ่งปลูกสร้างให้เป็นระเบียบเพียงพอต่อการดำเนินการ โดยรัฐกับคณะสงฆ์และคนในชุมชน ให้ความร่วมมือกับสำนักปฏิบัติธรรมพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพ 2) แนวทางพัฒนาด้านบุคลากร ทำได้โดยรัฐและคณะสงฆ์กำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ อย่างเป็นระบบ เข้าไปสนับสนุนกิจกรรมขั้นพื้นฐานสำนักปฏิบัติที่มีอยู่แล้วให้ยกระดับขีดความสามารถในการพัฒนาบุคลากรให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เน้นการสร้างจิตสำนึกสร้างแรงจูงใจให้เห็นความสำคัญและคุณค่าการปฏิบัติ แนวทางที่เป็นรูปธรรมอาจตั้งศูนย์ผลิตบุคลากรด้านนี้ เหมือนกับระบบโรงเรียน มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เร่งผลิตบัณฑิตสาขาวิชา วิปัสสนากัมมัฏฐานให้ได้ทั้งคุณภาพและปริมาณ 3) แนวทางพัฒนาด้านการบริหารจัดการ โดยรัฐ และคณะสงฆ์ร่วมกำหนดเป้าหมายทิศทางชัดเจน กำหนดขั้นตอนการปฏิบัติงานให้มีความชัดเจนตัวและเชื่อมโยงกัน มีการกำกับควบคุมตรวจสอบประเมินการดำเนินการได้ ให้มีศูนย์ปฏิบัติธรรมตั้งแต่ระดับตำบลขึ้นไป อาจจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบเพื่อเป็นแบบอย่างให้กับสำนักปฏิบัติต่าง ๆ ควรให้มีคณะกรรมการจากทุกภาคส่วน ได้แก่ ภาครัฐ ภาคคณะสงฆ์ และภาคประชาชน เข้ามาช่วยบริหารร่วมรับผิดชอบกับสำนักปฏิบัติธรรม 4) แนวทางพัฒนาด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ โดยนำรูปแบบและหลักสูตรการปฏิบัติธรรมของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ.2547 เป็นแม่บท ปรับให้เหมาะสมกับวิถีปฏิบัติเดิมของสำนักปฏิบัติธรรม หากเป็นการฝึกปฏิบัติระดับลึก เข้มข้น ควรให้อิสระสำนักปฏิบัติดำเนินการโดยคณะสงฆ์มีการตรวจสอบประเมินผลการดำเนินการตามเกณฑ์ในพระไตรปิฎก 5) แนวทางพัฒนาด้านงบประมาณ โดยรัฐจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการดำเนินการขั้นพื้นฐานให้เพียงพอเป็นหลัก ส่วนต้นทุนทางสังคม อย่างอื่นเป็นส่วนเสริม ให้อิสระในการบริหารงบประมาณของสำนักปฏิบัติธรรม ให้เป็นไปอย่างโปร่งใสตรวจสอบได้ โดยชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือ บนพื้นฐานของพระธรรมวินัย

ไม่ควรปล่อยให้พระสงฆ์จัดการงบประมาณเพียงลำพัง ซึ่งจักเป็นอันตรายต่อพระสงฆ์เองและเกิด
ความเสียหายต่อสำนักปฏิบัติธรรมได้

Research Title: A Study of the Development Method of the Meditation Centers in the 11th Regional Administration

Researchers: Mr. Banchong Sodadee Mr. Taweesak Tongtipya
Mr. Thanoo Srithong Mr. Kissanan Sangmat

Department: Mahachulalongornrajavidyalaya University, Surin Campus

Fiscal Year: 2549 / 2006

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research was to study general surroundings of the Mediation centres in the 11th regional administration and its development method. The tools of using in this research was a concerned documents, academics, ecclesiastical 11th regional governor, the ecclesiastical provincial governors, the directors of the office of the provincial Buddhist, director of the office of the provincial educational area, and teachers in the Meditation centres in the eleventh regional administration.

The results of the study were as follows:

1. The findings of the general surroundings of the Meditation centres in the 11th regional administration were as follows 1) the general atmosphere was in suitable condition 2) there was lack in the number of the teacher 3) there were three styles of the administration i.e. the committee, a person, and the Buddhist disciplines 4) there were several styles of meditation practices in both basic and higher levels 5) there was the impact to the community in terms of the development to the spirituality 6) the budget was mostly supported by the community more than by the government.

2. The development method of the meditation centre in the 11th regional administration, in broad view, should be in the support of government and the community in the following issues; 1) the meditation centres and bring about should remain the natural sources and bring about the suitable construction 2) in the personal problem, Sangha, government including the two Buddhist universities of Thailand should make plan both in the short and long term 3) in the administrative aspect, the Sangha should have the suitable plan in different levels both in

structure and method of the administrative of the meditation 4) in the styles of meditation practices, the Sangha should have three different ways comprising the Buddhist traditional way the way of the office of National Buddhist B.E.2547 5) in the aspect of the impact, the meditation centre should play a more role not only in the area of propagation but in the area of education as well 6) in the aspect of the budget, the government should support budget and the community should share their common for all.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 สำเร็จลุล่วงด้วยดี ก็ด้วยอาศัยความร่วมมือและช่วยเหลือจากบุคคลต่าง ๆ หลายฝ่าย ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณ ผู้บริหารมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ที่ได้สนับสนุน ด้านอุปกรณ์ในการศึกษาค้นคว้าวิจัย ขอกราบขอบพระคุณเจ้าคณะภาค 11 เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ เจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมาและเจ้าคณะจังหวัดชัยภูมิ ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้คำปรึกษา นักวิชาการ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ นครราชสีมาและชัยภูมิ ผู้นำชุมชน ผู้ใกล้ชิดสำนักปฏิบัติธรรม ผู้ฝึกปฏิบัติธรรมที่ให้ข้อมูล เพื่อนร่วมงาน ผู้ช่วยด้านการพิมพ์และพิสูจน์อักษร ผู้ให้ความช่วยเหลือพาหนะในการลงเก็บข้อมูลภาคสนาม ตลอดจนท่านอื่น ๆ ที่ให้ความช่วยเหลือแต่ไม่ได้กล่าวถึงไว้ ณ โอกาสนี้เป็นอย่างสูง

นายบรรจง	โสดาดี
นายทวีศักดิ์	ทองทิพย์
นายธนู	ศรีทอง
นายกฤษนันท์	แสงมาศ

มีนาคม 2550

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	จ
สารบัญแผนภูมิ	ฉ
สารบัญภาพ	ช
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	10
1.3 ขอบเขตของการวิจัยและกรอบแนวคิด	10
1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น	12
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย	12
1.6 เครื่องมือการวิจัย	15
1.7 การเก็บรวบรวมข้อมูล	15
1.8 การวิเคราะห์ข้อมูล	16
1.9 การนำเสนอผลการวิจัย	16
1.10 ข้อจำกัดในงานวิจัย	17
1.11 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	17
1.12 ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย	18
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	21
2.1 พระไตรปิฎก	21
2.2 อรรถกถา	23
2.3 เอกสารวิชาการ	26
2.4 นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม	35
2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	38

บทที่ 3 ข้อมูลสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11	49
3.1 ศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรม	51
3.1.1 สภาพทั่วไปด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่	51
3.1.2 สภาพทั่วไปด้านบุคลากร	57
3.1.3 สภาพทั่วไปด้านการบริหารจัดการ	63
3.1.4 สภาพทั่วไปด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีปฏิบัติ	65
3.1.5 สภาพทั่วไปด้านวิธีการฝึกอบรม	68
3.1.6 สภาพทั่วไปความสัมพันธ์ของสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน	70
3.1.7 สภาพทั่วไปด้านผลกระทบ	74
3.1.8 สภาพทั่วไปด้านงบประมาณ	76
3.2 ศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม	77
3.2.1 แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่	77
3.2.2 แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมด้านบุคลากร	79
3.2.3 แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมด้านการบริหารจัดการ	79
3.2.4 แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมด้านหลักสูตร/รูปแบบปฏิบัติ	80
3.2.5 แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมด้านการฝึกอบรม	81
3.2.6 แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมด้านงบประมาณ	82
บทที่ 4 ผลการวิจัย	85
4.1 วิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	85
4.1.1 ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคคล	85
4.1.2 ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านเอกสาร	87
4.2 วิเคราะห์สภาพทั่วไปในการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรม	88
4.2.1 ศึกษาวิเคราะห์ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่	88
4.2.2 ศึกษาวิเคราะห์ด้านบุคลากร	89
4.2.3 ศึกษาวิเคราะห์ด้านการบริหารจัดการ	92
4.2.4 ศึกษาวิเคราะห์ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีปฏิบัติ	95
4.2.5 ศึกษาวิเคราะห์ด้านผลกระทบ	98
4.2.6 ศึกษาวิเคราะห์ด้านงบประมาณ	101

4.3	วิเคราะห์แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม	104
4.3.1	ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่	104
4.3.2	ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านบุคลากร	105
4.3.3	ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านการบริหารจัดการ	106
4.3.4	ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ	107
4.3.5	ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านงบประมาณ	109
บทที่ 5	สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ	111
5.1	สรุปผลการวิจัย	111
5.1.1	สรุปผลการศึกษาสภาพทั่วไป	112
5.1.2	สรุปผลการศึกษาแนวทางพัฒนา	113
5.2	อภิปรายผล	115
5.2.1	สภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่	115
5.2.2	บุคลากร	116
5.2.3	การบริหารจัดการ	117
5.2.4	รูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ	118
5.2.5	ผลกระทบ	120
5.2.6	งบประมาณ	122
5.3	ข้อเสนอแนะ	123
5.3.1	ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง	123
5.3.2	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	125
บรรณานุกรม		127
ภาคผนวก		136
	ผนวก ก บัตรบันทึกการค้นคว้า	137
	ผนวก ข แบบบันทึกการสังเกต	138
	ผนวก ค แบบบันทึกการสัมภาษณ์	146
ประวัติผู้วิจัยและคณะ		148

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า	
1.1	แสดงข้อมูลกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคลากร	13
1.2	แสดงข้อมูลกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านเอกสาร	13
1.3	แสดงแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย	15
2.1	แสดงผลการดำเนินงาน และงบประมาณ	37
3.1	แสดงข้อมูลสำนักปฏิบัติธรรมในเขตพื้นที่	50
4.1	แสดงข้อมูลกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคคล	86
4.2	แสดงรูปแบบการปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่าง	96
4.3	แสดงระดับขั้นการฝึกอบรมของสำนักปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่าง	98

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1.1	แสดงภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรม	5
1.2	แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย	11
2.1	แสดงความสัมพันธ์ของจิตภายในจิตของมนุษย์	24
2.2	แสดงกระบวนการสมถะและวิปัสสนาโดยมีสติเป็นแกนกลางสำคัญ พัฒนาจิตและปัญญาไปสู่เป้าหมาย คือนิพพาน	32
2.3	แสดงแหล่งข้อมูลที่ทำกรวิจัย	47
3.1	แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย	84
5.1	แสดงความสัมพันธ์ของ รัฐ - คณะสงฆ์ - ชุมชน	122

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1.1 สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าเทพประทาน	20
1.2 สำนักปฏิบัติธรรมวัดปานิมิตมงคล	20
1.3 สำนักปฏิบัติธรรมวัดสว่างอรุณ	20
2.1 สำนักปฏิบัติธรรมวัดปลื้มพัฒนา	48
2.2 ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมวัดป่าบ้านไผ่บุลย์	48
2.3 สำนักปฏิบัติธรรมวัดปลื้มพัฒนา	48
3.1 แสดงแผนที่เขตจังหวัดชัยภูมิและที่ตั้งสำนักปฏิบัติกลุ่มตัวอย่าง	53
3.2 แสดงแผนที่จังหวัดนครราชสีมาและที่ตั้งสำนักปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่าง	56
3.3 แสดงแผนที่เขตจังหวัดบุรีรัมย์และที่ตั้งสำนักปฏิบัติกลุ่มตัวอย่าง	58
3.4 แสดงแผนที่เขตจังหวัดสุรินทร์และที่ตั้งสำนักปฏิบัติกลุ่มตัวอย่าง	60
3.5 แสดงการสัมภาษณ์เจ้าสำนักวัดบ้านปลื้มพัฒนา	64
3.6 แสดงกิจกรรมการฝึกอบรมนักศึกษาแพทย์พยาบาลของสำนักวัดป่าสุคโต	67
3.7 แสดงกิจวัตรภายในสำนักปฏิบัติธรรมวัดขามสะแกแสง	69
3.8 แสดงกฎปฏิบัติธรรมฐานที่แฝงอยู่ในธรรมชาติของสำนักวัดเลิศสวัสดิ์	71
3.9 แสดงกิจกรรมบวชสามเณรภาคฤดูร้อนของศูนย์วัดป่าบ้านไผ่บุลย์	73
3.10 แสดงกฎวิปัสสนากรรมฐานที่แฝงตัวในธรรมชาติของสำนักวัดป่าเทพประทาน	76
4.1 สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดสะแกแสง	110
4.2 สำนักปฏิบัติธรรมวัดเลิศสวัสดิ์	110
4.3 ศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐาน	110
5.1 สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าสุคโต	126
5.2 สำนักปฏิบัติธรรมวัดชัยภูมิพิทักษ์ (ผาเกิ้ง)	126
5.3 สำนักปฏิบัติธรรมวัดหนองโดนอกาลิโก	126

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาพุทธเป็นรากฐานสำคัญทางภูมิปัญญาของมนุษย์ การค้นพบกระบวนการทัศน์แบบพุทธถือเป็นการค้นพบที่สำคัญของมนุษย์ เพราะเป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของตัวมนุษย์ มีความอิสระจากการครอบงำของเทพเจ้า เป็นเครื่องมือที่สนับสนุนให้มนุษย์ปลดปล่อยพันธนาการต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต มีความเป็นอยู่อย่างอิสระ เสรี มีความฉลาดที่จะใช้ชีวิตทั้งในแง่ส่วนตัวและส่วนรวม เน้นความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขไม่เบียดเบียนข่มเหง เกื้อกูลต่อสรรพสิ่ง พระพุทธศาสนากลายเป็นรากฐานสำคัญทางความคิด วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประชาชนกว่าร้อยละ 90 มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามีความสำคัญในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของชาติ พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตของชาวไทย ในฐานะที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาประชาชน เป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ ทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม คุณค่าของพระพุทธศาสนาในอดีตสูงมาก วัดเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาเรียนรู้ เป็นสถานฝึกหัดขัดเกลาคนให้เป็นคนดีและมีความรู้ให้แก่สังคม โดยมีพระสงฆ์เป็นครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการต่าง ๆ สังคมไทยในอดีตจึงเป็นสังคมเรียบง่ายสงบ สันติสุข คนมีเวลาว่างสำหรับคิดถึงอุดมคติแห่งชีวิตที่ดีงาม

สถาบันวัดเคยเป็นแหล่งฝึกหัดขัดเกลาพัฒนาคนให้สังคม เมื่อเข้าสู่สมัยใหม่สมเด็จพระปิยมหาราชทรงมีพระประสงค์จะให้วัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา มอบภาระให้พระสงฆ์เป็นผู้รับภารธุระการศึกษาขยายออกสู่หัวเมืองให้ทั่วถึง แต่ภาวะด้านนี้กลับเปลี่ยนแปลงไปในรัชกาลที่ 6 เป็นที่น่าเสียดายว่าบทบาทด้านนี้หลุดมือคณะสงฆ์ไป นับแต่นั้นมา คณะสงฆ์ถูกผลักออกจากการรับผิดชอบทางการศึกษาต่อสังคมชุมชนออกไปเรื่อย ๆ บทบาทด้านอื่น ๆ ก็เสื่อมถอยลง แม้แต่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์เองก็ถูกปล่อยให้ผุพังตามกรรมเอง เรื่องของวัดและพระสงฆ์ในวัดกลายเป็นกลุ่มที่ถูกปล่อยจากขบวนการพัฒนาของชาติ ก่อให้เกิดความอ่อนแอต่อบุคลากรทางพุทธศาสนา และเกิดภาวะหยุดพัฒนาการพุทธศาสนาในเมืองไทย อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ก็พยายามปฏิรูปหรือแสวงหาแนวทาง เพื่อให้ศาสนาพุทธกลับมามีบทบาทและคุณค่าต่อสังคม

การเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ (Modernity) กระทบต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยเป็นอันมาก ระบบทุนนิยมทำให้ชีวิตของคนส่วนใหญ่หมดไปกับการแสวงหาอาหารและทรัพย์สินสมบัติ ความจำเป็นของชีวิตในมิติอื่นมีคุณค่าและความหมายน้อยลง โดยเฉพาะมิติแห่งคุณธรรมจริยธรรม คนในสังคมแสวงหาความมั่งคั่งโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องทางศีลธรรม สิ่งต่าง ๆ ได้มาด้วยการแย่งชิงการทุจริตคอร์รัปชันเอาเปรียบคนอื่นอย่างไร้ความละอายกลายเป็นสิ่งปกติในสังคมรูปแบบการดำเนินชีวิตประจำวันไม่มีอะไรมากกว่าการแสวงหาและบริโภควัตถุ ปรัชญาการณ์ที่พบเห็นอยู่ทั่วไปในปัจจุบันคือ “ความเจริญ” ได้ทำลายคุณค่าแห่งความดีงามของไทยลงไปอย่างมาก

เมื่อโลกเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) กระแสความคิดแบบวัตถุนิยม (Materialism) บริโภคนิยม (Consumer) ทุนนิยม (Capital) ได้ทำให้กรอบวิถีคิด การดำเนินชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ผู้ที่รู้ไม่เท่าทันกระแสของการเปลี่ยนแปลงกลายเป็นเหยื่อโดยไม่รู้ตัว กิจกรรมของชีวิตเกือบทั้งหมดคือการแสวงหาวัตถุและบริโภควัตถุ ไม่มีโอกาสในการคิดตรวจสอบการดำเนินชีวิต กิจกรรมของชีวิตด้านอื่น ๆ น้อยลง วัตถุนิยมครอบงำความคิดให้มีมุมมองชีวิตเหลืออยู่เพียงไม่กี่ด้าน นอกจากนี้ลัทธิบริโภคนิยมยังชักจูงให้ผู้รู้ไม่เท่าทันลุ่มหลงมัวเมาในการเสพเสวย ตอบสนองความปรารถนาในรูปแบบต่าง ๆ เห็นเพียงความจำเป็นทางกายภาพ ฤกษ์แจสำคัญนำไปสู่ความปรารถนาคือวัตถุ

สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงของการสับสนกับการจัดการกับกระแสโลกใหม่ สิ่งที่น่าจะสร้างความเข้มแข็งให้กับคนไทยยืนอยู่ได้ในสถานการณ์นี้คือ การหันกลับไปตรวจสอบรูปแบบชีวิตในอดีตที่ผ่านมา เมื่อย้อนไปดูวิถีชีวิตในอดีตที่เราสร้างสันติสุขให้สังคมกันได้อย่างไร พบว่าฝึกฝนพัฒนาคนที่มีพลังในอดีตอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นหลักการทางพระพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานของภูมิปัญญาไทย ได้ถูกชูขึ้นมาเป็นประเด็นหลักในการออกจากวิกฤติทางสังคมที่กำลังประสบอยู่ งานอบรมสั่งสอนของศาสนาพุทธที่เคยทำอย่างได้ผลมาแล้วในอดีตคือการฝึกอบรมคนในรูปแบบของสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในหลายวิธีเป็นวิธีการศึกษาที่สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงลึกได้ แต่กระบวนการทางวิปัสสนาดังกล่าวนี้เริ่มทรุดต่ำลงในยุคการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ การรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกอย่างเต็มรูปแบบทำให้คนไทยล้มภูมิปัญญาดั้งเดิมของตนเอง ปัจจุบันกระบวนการทัศน์แนวพุทธถูกชูขึ้นเป็นประเด็นหลักในการแก้ปัญหาสังคมและชีวิตมนุษย์

สำนักปฏิบัติในประเทศไทยมีพัฒนาการมาตั้งแต่ยุคพระโสณอุตตระ ที่นำเอาหลักวิปัสสนา มาเผยแผ่ยังดินแดนสุวรรณภูมิราว พ.ศ.235 ในหนังสือวิปัสสนาวงศ์ได้ลำดับเรื่องราว

เกี่ยวกับสายการสอนหลักวิปัสสนาเรื่อยมาตลอดสองพันกว่าปี จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า ในสมัยสุโขทัยเมื่อมีการนำพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาเข้ามา พระสงฆ์สายลังกาวงศ์นี้มักสร้างวัดอยู่ตามป่าห่างไกลบ้านเมืองพอสมควร เป็นคณะอรัญวาสีที่เน้นการฝึกอบรมด้านวิปัสสนาธุระเป็นหลัก ซึ่งคู่ขนานไปกับคณะคามวาสี ซึ่งเน้นด้านคัมภีร์ ต่อมาสมัยอยุธยาเป็นราชธานีคณะสงฆ์สายอรัญวาสีนี้ยังคงดำรงอยู่คู่เคียงกับคณะคามวาสีเรื่อยมา ในปัจจุบันจึงพบว่า วัดทางพุทธศาสนาในประเทศไทยจัดได้เป็น 2 สายใหญ่ ๆ คือ วัดป่ากับวัดบ้าน พระสงฆ์สายวัดป่าเน้นฝึกศึกษาอบรมโดยการปฏิบัติตามหลักสมณะและวิปัสสนา ตามแนวทางในพระไตรปิฎกหรือตามที่เจ้าสำนักกำหนดขึ้น ส่วนวัดบ้านพระสงฆ์เน้นการฝึกศึกษาอบรมด้านพระไตรปิฎกหรือวิชาการทางพุทธศาสนาเป็นหลัก การฝึกศึกษาทั้งสองรูปแบบได้รับการสนับสนุนจากชาวพุทธไทยเป็นอย่างดี และส่งผลให้พุทธศาสนาในประเทศไทยมั่นคงจนปัจจุบัน ซึ่งในปัจจุบันสถานะและบทบาทของพุทธศาสนามีแนวโน้มว่าเยาวชนคนหนุ่มสาวเริ่มหันมาศึกษาหลักธรรม ปฏิบัติธรรม และเข้าวัดมากขึ้นกว่าเดิม ความคาดหวังของสังคมที่จะนำหลักการทางพุทธศาสนามาช่วยแก้วิกฤติทางสังคม การปฏิรูปพุทธศาสนาให้กลับมาเป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน สำนักปฏิบัติธรรม เป็นทางเลือกหนึ่ง ที่ควรได้รับการฟื้นฟูสนับสนุนส่งเสริมในการออกจากปัญหาทางสังคมไทยที่เป็นอยู่ดังที่สำนักงานพุทธศาสนากำลังดำเนินการอยู่

สำนักทางปฏิบัติกรรมฐาน เป็นสิ่งที่คนไทยใช้เป็นเครื่องมือฝึกอบรมพัฒนาคนในชาติ แต่เริ่มเสื่อมลงในช่วงต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จบจนกระทั่งสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ซึ่งอาจเพราะความมัวหมองในแผ่นดินของพระเจ้ากรุงธนบุรี วิธีวิปัสสนากรรมฐานถูกมองไปเป็นเรื่องเสียหาย และการปฏิรูปการศึกษาสงฆ์ในยุคต่อมาไม่ให้ความสำคัญกับการวิปัสสนา ดังพระไพศาล วิสาโล ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการขาดหายของสำนักปฏิบัติว่า

แม้ว่าการศึกษาสำหรับพระสงฆ์จะมีเรื่องกรรมฐาน แต่ก็เป็นการศึกษาในระดับปริยัติล้วน ๆ การศึกษาที่เป็นการศึกษาปฏิบัติไม่ว่าสมถกรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน ถูกตัดทิ้งออกไปจากหลักสูตร ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า “เพราะไม่เป็นวิชาที่ไม่มีหลักที่จะสอบไล่ได้” ไซ้แต่เท่านั้น พระองค์ยังไม่ทรงมีนโยบายส่งเสริมพระสงฆ์ให้ใฝ่ในกรรมฐานในฐานะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงพรหมจรรย์ หากทรงส่งเสริมให้พระสงฆ์ใฝ่ใจในเรื่องปริยัติธรรมและการปกครองอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้โดยทรงใช้ระบบสมณศักดิ์เป็นเครื่องหนุนเสริมด้วย ผลที่ตามมาก็คือ สมภาวนาค่อย ๆ ถูกกัน

ออกไปจากวิถีชีวิตของพระสงฆ์อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะพระสงฆ์ในเขตเมืองที่
ได้รับอิทธิพลของการศึกษาและการปกครองแผนใหม่ที่ทรงริเริ่มขึ้น¹

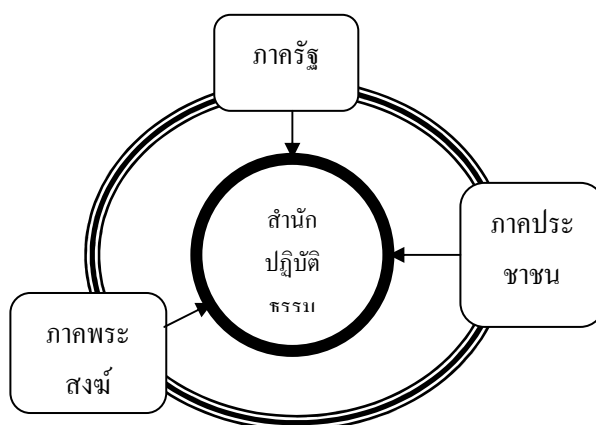
ปรากฏว่ามีสำนักปฏิบัติที่เกิดขึ้นในยุคนี้หลายสำนัก ได้แก่ สำนักสวนโมกขพลาราม
สำนักวัดมหาธาตุ สำนักปฏิบัติสายหลวงปู่่มั่น สำนักปฏิบัติหนองป่าพง สำนักหลวงพ่อด
วัดปากน้ำ และสำนักหลวงพ่อเทียน สำนักเหล่านี้เกิดขึ้นสะท้อนถึงความไม่พอเพียงของระบบ
การศึกษาสงฆ์ที่ไม่พอเพียงที่จะเข้าถึงแก่นของพุทธศาสนาได้ กระแสการฝึกปฏิบัติวิปัสสนาแนว
พุทธได้รับความนิยมขึ้น สำนักปฏิบัติต่าง ๆ ปรับปรุงพัฒนาให้มีศักยภาพในการบริการสังคม
ชุมชนกว้างขึ้นและหลากหลายระดับ

ในปัจจุบันสถานะและบทบาทของพุทธศาสนาดีขึ้น มีแนวโน้มว่าเยาวชนคนหนุ่มสาว
เริ่มหันมาศึกษาหลักธรรม ปฏิบัติธรรมและเข้าวัดมากขึ้นกว่าเดิม ความคาดหวังของสังคมที่จะนำ
หลักการทางพุทธศาสนามาช่วยแก้วิกฤติทางสังคม การปฏิรูปพุทธศาสนาให้กลับมาเป็นศูนย์รวม
ศรัทธาของประชาชน สำนักปฏิบัติธรรมเป็นทางเลือกหนึ่งที่ควรได้รับการฟื้นฟูสนับสนุนส่งเสริมใน
การออกจากปัญหาทางสังคมไทยที่เป็นอยู่ดังที่สำนักงานพุทธศาสนากำลังดำเนินการอยู่ ปัญหา
คือสำนักปฏิบัติธรรมกรรมฐานที่มีอยู่ มีศักยภาพตอบสนองของความจำเป็นและดำเนินการอย่างมี
ประสิทธิภาพและเพียงพอได้หรือไม่

สภาพที่เป็นอยู่โดยทั่วไปคือ พระสงฆ์ให้ความใส่ใจกิจกรรมฝึกอบรมด้านปฏิบัติธรรม
น้อยลง ในแต่ละชุมชนแม้จะมีวัดอยู่แต่วัดก็ขาดศักยภาพที่จะนำพาปฏิบัติธรรม แม้ขั้นพื้นฐาน
ความอ่อนแอเช่นนี้มีให้เห็นมากขึ้น พระสงฆ์บางรูปนอกจากจะไม่ใส่ใจในด้านการฝึกหัดขัดเกลา
แล้วยังมีพฤติกรรมที่เป็นอันตรายต่อพระศาสนาอีกด้วยเช่น เป็นผู้ประทุษร้ายตระกูล แสวงหา
ความมั่งคั่งจากธุรกิจระบบทุนนิยม แสวงหาลาภสักการะในพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น ภารกิจ
ด้านการฝึกปฏิบัติในระหว่างนี้ ชาวบ้านต้องแสวงหาเองฝึกกันเองในกลุ่มฆราวาส และมีรูปแบบ
เชิงธุรกิจมากขึ้น ทั้งนี้ก็มีสาเหตุมาจากคณะสงฆ์ไม่สามารถตอบสนองด้านนี้ได้อย่างทั่วถึง

¹พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพฯ :
มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546). หน้า 28-29.

แผนภูมิที่ 1.1 แสดงภาคส่วนต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรม

สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือ สำนักในการรับผิดชอบต่อสังคมของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ต้องมีการพูดกันให้มากขึ้น ภารกิจหลายอย่างที่พระสงฆ์น่าจะทำได้ดีกว่าหน่วยงานของรัฐ เช่น ผู้ป่วยทางจิต ที่มอบให้จิตแพทย์รับผิดชอบ การสงเคราะห์คนชราที่มอบให้กรมสังคมสงเคราะห์รับไปดำเนินการ เป็นต้น โดยเฉพาะเกี่ยวกับผู้ป่วยทางจิตใจ ซึ่งปัจจุบันถูกผลักดันให้เป็นภาระของโรงพยาบาลหรือการแพทย์สมัยใหม่ไปเสียทั้งหมด ความจริงผู้ป่วยทางจิตใจหลักการในทางพระพุทธศาสนามีมาด้านนี้อยู่มาก แต่พระสงฆ์ที่เป็นเสมือนเภสัชกรที่เก่งในการจัดยาให้คนป่วย ยังมีไม่มากพอ การฟื้นฟูบทบาทด้านการฝึกอบรมจิตเป็นความจำเป็นเร่งด่วนที่คณะสงฆ์จะต้องเร่งดำเนินการ ก่อนที่บทบาทด้านนี้จะสูญหายไปอยู่ในกำมือขององค์กรทางสังคมอื่น เหมือนดังเช่นบทบาทด้านอื่น ๆ ที่หมดไปแล้วสถาบันสงฆ์จะอยู่โดยไม่เหลียวแลสังคมไม่ได้ มิเช่นนั้นจะกลายเป็นสถาบันที่ไม่มีคามหมายใด ๆ ต่อสังคม ในที่สุดก็จะสูญสลายไป

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า คณะสงฆ์ไทยได้ดำเนินการด้านการปฏิบัติมาดังประกาศของมหาเถรสมาคมเรื่อง ทบพวนหรือฟื้นฟูการบำเพ็ญกัมมัฏฐานหรือจิตภาวนาในฤดูเข้าพรรษาปี พ.ศ. 2526 ว่า

ด้วยมหาเถรสมาคม ได้พิจารณาว่าด้วย หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา อันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ 3 ประการ เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มีชื่อรวมว่า ไตรสิกขา กัมมัฏฐานก็ดี จิตภาวนาก็ดี อยู่ในกรอบหรือขอบเขตของสมาธิและปัญญา ส่วนกัมมัฏฐานฝ่ายสมณะหรือจิตภาวนา ฝ่ายสมาธิอันภิกษุสามเณรทุกรูปเคยศึกษามาแล้วจากพระอุปัชฌาย์ตั้งแต่วันบวช ซึ่งมีชื่อเรียกว่ามูลกัมมัฏฐานหรือตจปัญจกัมมัฏฐานที่รู้จักกันทั่วไปว่ากัมมัฏฐาน 5 ประการ...

การบำเพ็ญกัมมัฏฐาน หรือการบำเพ็ญจิตภาวนาผลที่ประจักษ์ชัดอย่างน้อยจะเป็นการเพิ่มพูนกำลังใจให้มั่นคงแข็งแรงยิ่งขึ้น มิให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่มากระทบทั้งส่วนที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา มีสติคุมใจให้ตั้งมั่นอยู่ได้และจะได้ผลทางจิตใจเป็นอย่างมาก อันผู้บำเพ็ญด้วยความตั้งใจจะรู้สึกได้ด้วยตนเองนอกจากนี้ยังจะเป็นฐานให้เกิดดวงปัญญาอีกส่วนหนึ่ง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่ภิกษุสามเณรพึงฟื้นฟูและใส่ใจ เพื่อถวายเป็นปฏิบัติบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอภิรัชิตกาลเข้าพรรษาการบำเพ็ญกัมมัฏฐานหรือจิตภาวนานั้นจะบำเพ็ญเป็นการเฉพาะตัว หรือบำเพ็ญรวมกันเป็นหมู่คณะก็ได้ การบำเพ็ญรวมกันเป็นหมู่คณะสำหรับภิกษุสามเณรเวลาที่เหมาะที่สุดน่าจะเป็นเวลาทำวัตรหรือสวดมนต์จบแล้วจะเป็นเวลาเช้าหรือเย็นหรือค่ำก็ได้แต่ความเหมาะสม โดยใช้เวลาบำเพ็ญในระยะเริ่มต้นประมาณวันละ 5-10 นาที และค่อย ๆ เพิ่มตามระยะเวลา เป็น 15 - 20 - 25 - 30 นาที หรือจะมากกว่านั้นก็สุดแต่อัธยาศัย ครั้นเมื่อเสร็จการบำเพ็ญกัมมัฏฐานหรือจิตภาวนาแล้วไม่ควรหยุดเพียงเท่านั้น สมควรแผ่เมตตาจิตและตั้งอธิฐานจิตในใจต่อไป¹

รัฐบาลไทยทุกยุคสมัยให้ความสำคัญกับสำนักปฏิบัติมาตลอด โดยมีแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติและพัฒนาบุคลากร คือการอบรมพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์ ในปัจจุบันมีรูปแบบพัฒนาที่เป็นรูปธรรมชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยมอบหมายให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ปฏิบัติการ ร่วมกับมหาเถรสมาคมจัดดำเนินการโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ซึ่งมีหลักการและเหตุผลว่า

...ในการศึกษา ปฏิบัติ และเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกชน จำเป็นที่จะต้องกำหนดเป็นนโยบายของรัฐบาล โดยกำหนดยุทธศาสตร์การดำเนินงานที่ชัดเจน มีหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง คือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองรับ

¹สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2546), หน้า 90-92.

การปฏิบัติในเชิงวิธีการโดยการประสานงานและใช้เครือข่ายที่รับผิดชอบงานนี้ เพื่อให้ผลสัมฤทธิ์เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมสืบไป¹

...การปฏิบัติธรรม โดยการฝึกอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา รูปแบบหนึ่งที่สำคัญ คณะสงฆ์จึงได้มีการส่งเสริมให้จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดตามระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ.2543 และได้ฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ ซึ่งปัจจุบันมีสำนักปฏิบัติธรรม และพระวิปัสสนาจารย์เพียงพอที่จะสนับสนุนส่งเสริมให้โครงการปฏิบัติธรรมดำเนินไปด้วยดี ดังนั้นสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจึงจัดทำ โครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ ของรัฐชั้น เพื่อปลูกจิตสำนึกในการทำงานบริการประชาชนอย่างมีความสุข ตามระบบราชการใหม่ และเพื่อสนองงานคณะสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เกิดประสิทธิผลยิ่งขึ้น²

คณะสงฆ์ก็มีแนวนโยบายในการพัฒนางานปฏิบัติธรรมที่ชัดเจน ดังจะเห็นได้จากระเบียบของมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. 2543 ว่าข้อ ๔ ให้มีคณะกรรมการหนึ่ง เรียกว่า คณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ประกอบด้วยเจ้าคณะจังหวัด เป็นประธานคณะกรรมการรองเจ้าคณะ จังหวัด เป็นรองประธานกรรมการ เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอของจังหวัดนั้น เป็นกรรมการ โดยมีเจ้าคณะใหญ่เป็นประธานคณะที่ปรึกษา เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เป็นที่ปรึกษา ข้อ ๕ การจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ให้เจ้าคณะจังหวัด ประธานคณะกรรมการ จัดประชุมคณะกรรมการ จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด คัดเลือกวัดที่เหมาะสม ให้เจ้าอาวาสวัดที่จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมยื่นหนังสือขอจัดตั้งตามแบบของกรมการศาสนา เสนอคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพิจารณา แล้วให้ประธานคณะกรรมการ รายงานเสนอเจ้าคณะภาค และเจ้าคณะใหญ่พิจารณา เสนอมหาเถรสมาคม

¹สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2547), หน้า 1.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

พิจารณาอนุมัติ เพื่อมีพระบัญชา การตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ให้กรมการศาสนา
ขึ้นทะเบียนสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด¹

สมเด็จพระพุฒาจารย์ ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชให้ข้อคิดในการ
ทำงานแก่ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด ให้เป็นผู้อุปถัมภ์สำนักปฏิบัติธรรมใน
จังหวัด เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในการปฏิบัติหน้าที่ ได้มีการจัดระบบงานเป็นขั้นตอน แบ่งหน้าที่
กันรับผิดชอบ นอกจากนี้ ยังมีมติของมหาเถรสมาคมที่เกี่ยวกับโครงการเฉลิมพระเกียรติฯ ว่า
“ให้ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเป็นผู้อุปถัมภ์สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัด”²

คณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบอนุมัติโครงการดังกล่าว สำนักงานพระพุทธศาสนา
ได้วางกรอบแนวปฏิบัติในการเข้าร่วมโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติฯ สำหรับเจ้าหน้าที่ของ
รัฐ หน่วยงาน/องค์กร อย่างเป็นระบบเป็นขั้นตอน มีหน่วยงานประสานงานในส่วนกลางและส่วน
ภูมิภาค ตลอดถึงสำนักปฏิบัติธรรม

สำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทยไม่ถูกจัดเป็นภารกิจหลักของคณะสงฆ์ ทั้งที่เป็นเรื่อง
สำคัญ สำนักปฏิบัติธรรมขาดความเป็นเอกภาพ แตกต่างกันตั้งแต่สภาพแวดล้อม อาคารสถานที่
บางสำนักไม่ได้มาตรฐาน บุคลากรที่มีความรู้ความสามารถด้านปฏิบัติถึงขนาดเป็นพระวิปัสสนา
จารย์ฝึกอบรมมีจำนวนน้อย ยังไม่มีการพัฒนาพระสงฆ์ เพื่อกิจกรรมด้านนี้อย่างเป็นระบบ การ
บริหารจัดการขาดทิศทาง ไม่มีเป้าหมายที่ชัดเจน ไม่จัดเป็นภารกิจหลักของคณะสงฆ์ทั้งที่งาน
วิปัสสนากรรมฐานคือกิจกรรมที่สำคัญ แต่คณะสงฆ์ไทยกลับให้ความสำคัญกับการศึกษาสาย
ปริยัติมากกว่า งบประมาณสนับสนุนอาศัยทุนทางสังคมเป็นหลัก ซึ่งสำนักใดมีเจ้าสำนักที่มีบารมี
กฎำเนินการได้ไม่เกิดปัญหา แต่บางสำนักที่เจ้าสำนักบารมีน้อยหรือไม่มีบารมีก็ขาดแคลนแม้มี
ความตั้งใจจะทำงานด้านนี้ก็ติดขัดไม่เป็นตามปรารถนาเกิดความท้อแท้เบื่อหน่าย และปลงภาระ
ไปในที่สุด รูปแบบการปฏิบัติธรรมไม่มีหลักสูตรแกนกลางที่พอจะให้ยึดเป็นแนว รวมถึงการวาง
กิจกรรมฝึกปฏิบัติ ขึ้นอยู่แต่ละสำนักจะว่ากันไป นอกจากนี้สำนักปฏิบัติแต่ละสำนักขาดความเป็น
เอกภาพทั้งด้านแนวปฏิบัติ (หลักสูตร) และการร่วมมือ แบ่งเป็นสาย ๆ ชัดแย้งกันเอง ต่างคนต่างคิด
ต่างคนต่างทำ มีความหลากหลายมากมาย บางทีก็สร้างความแบ่งแยกชาวพุทธขึ้น

จากปัญหาที่ว่ามาสำนักปฏิบัติมีผลกระทบต่อชุมชน นอกจากชุมชนจะไม่ได้ประโยชน์
จากสำนักปฏิบัติที่มีอยู่ บางสำนักยังสูญทรัพย์ หลอกหลวง สร้างความลุ่มหลงมีเดบอด และความ
แตกแยกเกลียดชังกันให้ชุมชน บางสำนักเป็นลักษณะ “ขูดบ้อล่อปลา” คือ จัดหน้าฉากว่าปฏิบัติ

¹ อ้างแล้ว, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **วิปัสสนากรรมฐาน**, หน้า 93-95.

² พุทธมณฑล, **ธรรมคือคุณากร**, ปีที่ 2 ฉบับที่ 9 (เมษายน 2549), หน้า 7.

เพื่อคุณทรัพย์ของผู้หลงเชื่อ สร้างความมั่งคั่งให้เจ้าสำนัก สร้างความไม่น่าไว้วางใจให้แก่องค์กรสงฆ์ ทำให้พระสุปฏิบัติพลอยถูกเพ่งเล็งในท่าที่ที่ไม่เป็นมิตร ส่วนราชการนอกจากจะไม่สามารถพึ่งสำนักดังกล่าวขัดเกลาคนดีให้สังคมแล้ว ยังต้องเสียงบประมาณในการตรวจตราตรวจสอบกำจัดสำนักดังกล่าวนี้ ยิ่งสำนักที่มีแนวร่วมมาก จัดขบวนการเป็นระบบ มีผลประโยชน์ฝังรากลึกซับซ้อน ก็ยากที่จะจัดการกับสำนักดังกล่าวได้ จนบางครั้งต้องปล่อยให้พฤติกรรมดังกล่าวดำเนินการอย่างอิสระเสรี ไม่มีการดำเนินการใดๆ ได้เลย

รัฐบาลและคณะสงฆ์ ไม่มีนโยบายพัฒนากิจกรรมปฏิบัติธรรมอย่างเป็นรูปธรรม การศึกษาปริยัติอ่อนไม่เข้มแข็งพอ และที่สำคัญไม่จัดเป็นระบบการศึกษาเดียวกันระหว่าง ปริยัติปฏิบัติ และปฏิเวธ เมื่อแยกภาคทฤษฎีอิสระจากภาคปฏิบัติ การศึกษาก็ไม่เป็นระบบเดียวกัน เป็นการจัดการศึกษาที่ไม่ครบวงจร สร้างความอ่อนแอในองค์ความรู้ องค์กรสงฆ์ไม่เข้มแข็งในการควบคุมคณะสงฆ์ แม้จะดูเหมือนว่ามีโครงสร้างที่เข้มแข็งเป็นระบบ มีการกำหนดอำนาจหน้าที่อย่างเป็นทางการเป็นขั้นตอน แต่เจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกระดับไม่สามารถกำกับควบคุมกันได้อย่างแท้จริง ดังจะเห็นจากหลาย ๆ กรณี โดยเฉพาะกลุ่มพระสายปฏิบัติหรือสายพระป่า สามารถเพิกเฉยต่อคณะสงฆ์สายปกครอง โดยไม่ถือเป็นความผิดแต่ประการใด นั่นคือคณะสงฆ์ไม่สามารถบังคับบัญชากันได้แท้จริง นับวันกระบวนการพุทธแบบใหม่จะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

แนวคิดวัตถุนิยม วิทยาศาสตร์ ระบบบริโภคนิยม ทุนิยม ครอบงำ ชักจูงให้คนมองเห็นความสุขในปัจจุบันสำคัญที่สุด แม้จะมีโลกอื่น หรือโลกที่ดีกว่านี้แต่ก็มีความสำคัญน้อยกว่าความสุข ความเพลิดเพลินที่จะได้ในชาตินี้ สวรรค์ที่จะพบได้ในชีวิตนี้จึงสำคัญกว่า ยากที่จะมีผู้ชี้ให้เห็นอำนาจของความสุขที่ละเอียดประณีตกว่าตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาได้

การเรียนรู้ที่ผิดพลาดมีการปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนออกจากหลักพระสังฆธรรมมากเท่าใดก็ยิ่งสร้างความสับสนในการปฏิบัติมากขึ้น สร้างความแตกแยกมากขึ้น ไม่เกิดผลทางปฏิบัติอย่างแท้จริง ยิ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาเท่าเท่านั้น ดังนั้นหากมีสำนักที่ปฏิบัติผิด ๆ ไม่เร่งแก้ไขปรับปรุงให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ การบิดเบือนพระสังฆธรรมที่เกิดจากความผิดพลาดของสำนักปฏิบัติต่าง ๆ ก็จะเป็นการเร่งให้พระพุทธศาสนาหมดคุณค่าและความหมายลงไปเรื่อย ๆ และอาจจะสูญสิ้นไปในที่สุด

ผลจากที่คณะสงฆ์อ่อนแอ ทางด้านการศึกษาจึงขาดภูมิปัญญาที่ขาดภาวะผู้นำตามไม่ทันการเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคม พระสงฆ์ไม่สามารถเตือนชาวบ้านให้ทราบหายนะของโลกสมัยใหม่ ไม่มีภูมิปัญญาที่จะแนะนำทางที่ถูกในโลกวัตถุที่เป็นอยู่ได้ สนับสนุนให้ชาวบ้านลุ่มหลงจมอยู่ในกระแสแห่งวัตถุ ทุนิยม บริโภคนิยมอย่างมีขอบเขตสติปัญญา องค์กรพุทธ

อ่อนแอลงเนื่องจากปฏิบัติผิด ขาดความเชื่อถือ สถาบันทางพระพุทธศาสนาไม่มีบทบาทต่อวิถีชีวิต ปัจจุบันบุคคลหรือสังคม พระสงฆ์เป็นผู้รับไม่อยู่ในฐานะผู้ให้เป็นผู้รับ คณะสงฆ์อ่อนแอไม่สามารถ แก้ไขปัญหาองค์กรสงฆ์เอง และช่วยเหลือสังคม ประชาชนขาดหลักศาสนายึดเหนี่ยวแย่งชิง เห็นแก่ตัว เกลียดชังกัน กลุ่มหลงมัวเมากระทำการที่รุนแรง

การศึกษาวิเคราะห์ความเป็นไปได้ ที่จะนำกระบวนการปฏิบัติธรรม ตามหลักการ พุทธศาสนามาใช้ได้อย่างได้ผล แนวทางในการฟื้นฟูสนับสนุนส่งเสริมสำนักปฏิบัติธรรม ตลอดจนถึง ศึกษาประสิทธิผลของการฝึกอบรมของสำนักปฏิบัติธรรมถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็น จากการศึกษา เบื้องต้นพบว่า มีสำนักปฏิบัติปฏิบัติธรรมในเขตการบริหารคณะสงฆ์ภาค 11 บางสำนักริเริ่มจาก ส่วนงานของคณะสงฆ์ที่จะให้มีสำนักวิปัสสนาไว้ตอบสนองของชุมชน บางสำนักเกิดจากเจ้าสำนักเป็นผู้ริเริ่มต้นคิดและดำเนินการ บางสำนักเกิดขึ้นจากนโยบายของคณะสงฆ์ ดังนั้นจึงต้องการศึกษา แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 เพื่อประโยชน์สูงสุดสำหรับ สังคมไทยและสังคมโลกสืบไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับ การดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการ ปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.2.2 เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.3 ขอบเขตของการวิจัยและกรอบแนวคิด

1.3.1 ขอบเขตของการวิจัย

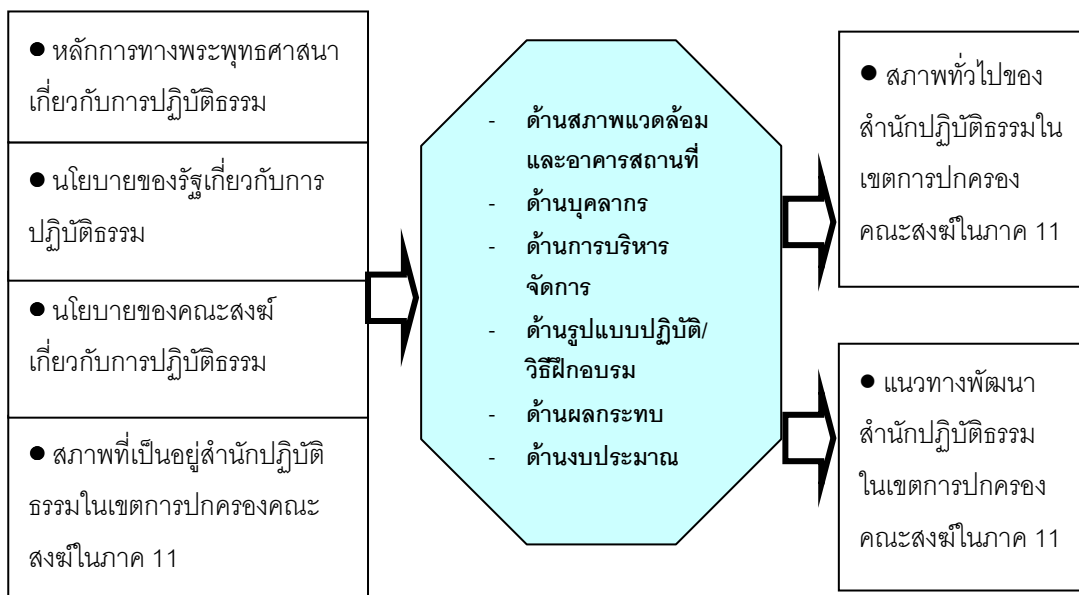
งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีขอบเขตการวิจัยเป็น 2 ประการ คือ 1) ศึกษา สภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรม 2) ศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครอง คณะสงฆ์ภาค 11 โดยศึกษาจาก แหล่งความรู้ที่เป็นเอกสารคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาบาลี และภาษาไทย คัมภีร์อรรถกถา รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำรา วารสารและเอกสารวิชาการ และกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ทั้งด้านวิชาการและกลุ่มที่ทำหน้าที่ให้โดยตรงต่อสำนัก ปฏิบัติ ตลอดจนถึงกลุ่มบุคคลที่เข้าฝึกฝนภายในสำนัก ได้แก่ พระสงฆ์ผู้บริหารในเขตภาค 11 ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการ เจ้าอาวาสสำนักปฏิบัติ พระวิปัสสนาจารย์ ผู้อำนวยการสำนักงาน พระพุทธศาสนาประจำจังหวัด ผู้นำชุมชนในท้องถิ่น ผู้มีความใกล้ชิดกับสำนักปฏิบัติ และ

ผู้เข้าร่วมปฏิบัติภายในสำนัก โดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่น่าเชื่อถือว่ามีความรู้ความสามารถของสภาพทั่วไปในการดำเนินการ และแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมได้ครอบคลุม ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ

1.3.2 กรอบแนวคิด

งานวิจัยนี้กำหนดกรอบการศึกษาเป็น 2 ประเด็นหลัก คือ 1) ศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรม 2) ศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ได้แก่ จังหวัดชัยภูมินครราชสีมา บุรีรัมย์ และ สุรินทร์ โดยศึกษาหลักการทางพุทธศาสนา นโยบายของรัฐ นโยบายของคณะสงฆ์ และสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ซึ่งกำหนดประเด็นศึกษา 6 ด้าน ได้แก่ ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิถีฝึกอบรม ด้านผลกระทบ ด้านงบประมาณ เพื่อตอบคำถามว่าสภาพทั่วไปและแนวทางพัฒนาของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 เขียนเป็นกรอบความคิดได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1.2 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น

งานวิจัยนี้ มีขอบเขตการศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรมและศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ศึกษาภาพรวมกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวนประชากรและคุณภาพของกลุ่มตัวอย่าง เชื่อถือได้ กลุ่มตัวอย่างให้ข้อมูลตามความเป็นจริงและตั้งใจ คำตอบที่ได้จากการให้ข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างในวันเวลาที่ต่างกันไม่ทำให้ข้อมูลอันเป็นข้อเท็จจริงแตกต่างกัน

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมี 8 ขั้นตอน ได้แก่ ศึกษาข้อมูล สำรวจข้อมูลเบื้องต้น จัดทำเครื่องมือในการวิจัย ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

1.5.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างได้แก่เอกสารวิชาการและกลุ่มบุคคล ซึ่งแบ่งเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง ดังมีรายละเอียดดังนี้

1.5.1.1 ประชากร ได้แก่ แหล่งความรู้ที่เป็นเอกสารวิชาการและกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ความสามารถที่จะให้ข้อมูลได้อย่างน่าเชื่อถือ ซึ่งแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

(1) กลุ่มประชากรบุคคล ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มีความรู้ความสามารถทั้งด้านวิชาการและกลุ่มที่ทำหน้าที่ให้โดยตรงต่อสำนักปฏิบัติ ตลอดจนถึงกลุ่มบุคคลที่เข้าฝึกฝนภายในสำนัก ได้แก่กลุ่มบุคคลต่อไปนี้ คือ พระสงฆ์ผู้บริหารในเขตภาค 11 ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการ เจ้าอาวาสสำนักปฏิบัติ พระวิปัสสนาจารย์ วิทยากร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด ผู้นำชุมชนในท้องถิ่น ผู้มีความใกล้ชิดกับสำนักปฏิบัติ และผู้เข้าร่วมปฏิบัติภายในสำนัก

ตารางที่ 1.1

แสดงข้อมูลกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคลากร

กลุ่มประชากร	จำนวนกลุ่มประชากร	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	หมายเหตุ
● พระสงฆ์ระดับผู้บริหารคณะสงฆ์ภาค 11	5	5	
● ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการ	4	4	
● เจ้าสำนัก พระปีศาจสงฆ์ และวิทยากร	11	11	
● ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด	4	4	
● ผู้นำชุมชน และผู้เกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรม	23	23	
รวม	47	47	

(2) กลุ่มประชากรเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารวิชาการ และ นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม พระไตรปิฎก ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย อรรถกถา ได้แก่ วิมุตติมรรคและวสุทิมรรค เอกสารวิชาการ ได้แก่ ตำรา วารสารและเอกสารอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีด้านปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม ได้แก่ เอกสารที่รวบรวมนโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมของรัฐหรือคณะสงฆ์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รายงานการวิจัย และวิทยานิพนธ์

ตารางที่ 1.2

แสดงข้อมูลกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านเอกสาร

กลุ่มประชากร	จำนวนกลุ่มประชากร	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	หมายเหตุ
● พระไตรปิฎก	6	6	
● อรรถกถา	2	2	
● เอกสารวิชาการ	12	12	
● นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม	4	4	
● งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	12	12	
รวม	36	36	

1.5.1.2 กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารคณะสงฆ์ระดับสูง ในภาค 11 จำนวน 5 รูป นักวิชาการจำนวน 4 รูป/คน ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัด จำนวน 4 คน เจ้าอาวาส/พระวิปัสสนาจารย์/ 12 รูป ผู้นำชุมชน/ปราชญ์ของชุมชนที่เกี่ยวข้อง/บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติ จำนวน 24 คน ได้มาโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่น่าเชื่อถือว่ามีความรู้ความสามารถมองสภาพทั่วไปในการดำเนินการ และแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมได้ครอบคลุม ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ

1.5.1.3 ตัวแปรการวิจัย

(1) ตัวแปรต้น ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ ผู้บริหารคณะสงฆ์ในภาค 11 ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนา เจ้าอาวาสสำนักปฏิบัติ พระวิปัสสนาจารย์ ผู้นำชุมชนหรือปราชญ์ของชุมชนที่เกี่ยวข้อง บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรม และบริบทของสำนักปฏิบัติธรรม

(2) ตัวแปรตาม ได้แก่ สภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมและแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.5.2 เนื้อหาที่ใช้ในการวิจัย

เนื้อหาที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ การศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมและแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.5.3 ระยะเวลาในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้ระยะเวลาในการวิจัย 1 ปี พ.ศ. 2549 โดยมีกิจกรรมเป็นขั้นตอน เริ่มต้นจากทบทวนวรรณกรรม รายงานการวิจัยและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ในพื้นที่เป้าหมายที่กำหนดไว้ จัดทำเครื่องมือการวิจัยและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล จัดทำรายงานฉบับร่าง ปรับปรุงเล่มรายงาน จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์และส่งมอบรายงานการวิจัย การนำเสนอผลการวิจัยต่อสาธารณชน

ตารางที่ 1.3

แสดงแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย

กิจกรรม	พ.ศ.2549												
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	
1. การทบทวนวรรณกรรม รายงานการวิจัยและรวบรวม ข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ในพื้นที่ เป้าหมายที่กำหนดไว้	→												
2. การจัดทำเครื่องมือการวิจัย และตรวจสอบคุณภาพ เครื่องมือ	→												
3. เก็บรวบรวมข้อมูล				→									
4. วิเคราะห์ข้อมูล							→						
5. การจัดทำรายงานฉบับร่าง								→					
6. การปรับปรุงเล่มรายงาน									→				
7. การจัดทำรายงานฉบับ สมบูรณ์และส่งมอบรายงาน การวิจัย										→			
8. การนำเสนอผลการวิจัย ต่อสาธารณชน												→	

1.6 เครื่องมือการวิจัย

ผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือการวิจัย 3 แบบ คือ บัตรบันทึกการค้นคว้า แบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกต แล้วให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องเกี่ยวกับความตรงเชิงโครงสร้างและความตรงตามเนื้อหา หลังจากนั้นได้นำเครื่องมือมาปรับปรุงแก้ไขและนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

1.7 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในงานวิจัยนี้ ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 แบบ ได้แก่ บัตรบันทึกการค้นคว้า แบบบันทึกการสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการสังเกต มีรายละเอียดดังนี้

1.7.1 ใช้บัตรบันทึกการค้นคว้า

เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีบันทึกข้อมูลดังนี้

- 1) ย่อความให้ได้ใจความตรงตามความหมายของข้อความเดิม

2) บันทึกโดยถอดข้อความเป็นข้อความของผู้วิจัยเอง

3) คัดลอกข้อความแล้วทำัญประกาศ ซึ่งจะกระทำเมื่อข้อความนั้นอยู่ในเกณฑ์ข้อใดข้อหนึ่งดังต่อไปนี้ คือ เป็นข้อความสำคัญมาก เป็นข้อความที่จะมีการพิสูจน์หรือทดสอบข้อเท็จจริง เป็นข้อความที่ผู้วิจัยต้องการอ้างอิงสนับสนุนความคิดเห็นของตนเอง เป็นข้อความที่เขียนได้ดีมาก ถ้อยคำสำนวนกะทัดรัดชัดเจน ซึ่งจะถอดความเป็นภาษาของผู้วิจัยเองอาจทำได้ไม่ดีเท่าเดิม และข้อความที่เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยเน้นเอกสารที่เป็นกลุ่มประชากรทั้งหมด จำนวน 33 เล่ม

1.7.2 ใช้แบบบันทึกการสัมภาษณ์

เพื่อรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างพระสงฆ์ที่มีหน้าที่บริหารในภาค 11 จำนวน 5 รูป, ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการจำนวน 4 รูป/คน, ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัดจำนวน 4 คน, เจ้าอาวาส/พระวิปัสสนาจารย์/วิทยากรของสำนักปฏิบัติจำนวน 11 รูป, และผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง/บุคคลที่เกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรมจำนวน 23 คน รวมทั้งหมดจำนวน 47 รูป/คน

1.7.3 ใช้แบบบันทึกการสังเกต

ใช้บันทึกการสังเกตเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของคณะสงฆ์ภาค 11 และการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 12 สำนัก โดยการลงสังเกตในภาคสนามแล้วบันทึกตามประเด็นที่กำหนด รวมทั้งหมด จำนวน 12 ชุด

1.8 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้วิเคราะห์ข้อมูล โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ซึ่งจะดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นต่างๆ ดังนี้

1.8.1 วิเคราะห์สภาพทั่วไป สำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

1.8.2 วิเคราะห์แนวพัฒนา สำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ จากบัตรบันทึกข้อมูลในการค้นคว้าเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต ใช้วิธีวิเคราะห์แบบพรรณนา (Descriptive Analysis)

1.9 การนำเสนอผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนา (Descriptive Analysis)

1.10 ข้อจำกัดในการวิจัย

ข้อจำกัดในการดำเนินงานวิจัยนี้มีหลายประการแต่จัดได้ 4 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ ข้อจำกัดด้านเวลาในการวิจัย สภาพพื้นที่ของสำนักปฏิบัติ กลุ่มประชากรที่เป็นนักวิชาการ และข้อจำกัดด้านงบประมาณ

1.10.1 ข้อจำกัดด้านเวลา

ในการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัยมีภารกิจรับผิดชอบหลายด้าน เช่น งานการสอน บริการวิชาการแก่สังคม งานบริหาร เป็นต้น การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามไม่สามารถไปฝังตัวในสำนักปฏิบัติได้ ต้องเดินทางเข้าออกเป็นช่วงๆ การรวบรวมข้อมูลขาดความต่อเนื่อง

1.10.2 สภาพพื้นที่ของสำนักปฏิบัติธรรม

เขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีบริเวณที่กว้างไกลมาก ความห่างไกลของสำนักปฏิบัติธรรมแต่ละแห่ง สำนักปฏิบัติที่เป็นกลุ่มเป้าหมายบางแห่งอยู่ในถิ่นทุรกันดาร ทางคมนาคมไม่สะดวก ก่อให้เกิดปัญหาการเดินทางเข้าถึงจุดหมายล่าช้า การจัดเก็บข้อมูลต้องรีบเร่งให้ทันก่อนมีดีค่า การจะสำรวจสำนักปฏิบัติธรรมให้ครอบคลุมจึงไม่อาจทำได้

1.10.3 กลุ่มประชากรที่เป็นนักวิชาการ

กลุ่มนักวิชาการที่เก่งด้านนี้โดยตรงไม่สู้จะมีในสวนภูมิภาค ส่วนมากก็จะอยู่ที่กรุงเทพมหานคร จึงเป็นเรื่องยากในการเข้าถึงท่านเหล่านี้ มีการปรับเปลี่ยนกลุ่มนักวิชาการให้เหมาะสมกับสภาพที่จะทำได้

1.10.4 ข้อจำกัดด้านงบประมาณ

จากปัญหาทั้ง 3 ประการข้างต้นเกี่ยวข้องกับงบประมาณทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการลงเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม การเข้าถึงกลุ่มนักวิชาการที่เก่ง ๆ ตามที่กำหนดล้วนแต่จะต้องใช้งบประมาณเพิ่ม

1.11 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

- การปฏิบัติธรรม ในงานวิจัยนี้หมายความว่า การปฏิบัติสมถกัมมัฐานหรือวิปัสสนากัมมัฐาน หรือการปฏิบัติตามหลักปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรมแต่ละแห่ง กำหนดขึ้นใช้ในการฝึกอบรม

- สำนักปฏิบัติธรรม ในงานวิจัยนี้หมายความว่า สำนักปฏิบัติธรรมหรือวัดที่มีอยู่แล้วได้รับการยอมรับจากชุมชนหรือคณะสงฆ์ว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรม ทำหน้าที่ในการฝึกอบรม

- สภาพทั่วไปในการปฏิบัติธรรม หมายถึง สภาพของสำนักปฏิบัติธรรมที่อยู่ในพื้นที่ทำการวิจัยในด้านสิ่งแวดล้อม/อาคารสถานที่ บุคลากร การบริหารจัดการ วิธีปฏิบัติ/รูปแบบปฏิบัติ ผลกระทบ และงบประมาณที่เป็นอยู่จริงในช่วงเวลาที่ดำเนินการวิจัย
- แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม หมายถึง แนวทางที่ได้จากการประมวลข้อมูลต่างๆ ทั้งด้านเอกสารและข้อคิดเห็น จากการลงศึกษาสำนักปฏิบัติธรรมที่อยู่ในพื้นที่ทำการวิจัย เพื่อนำไปสู่ การปรับปรุงพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม/อาคารสถานที่ บุคลากร การบริหารจัดการ วิธีปฏิบัติ/รูปแบบปฏิบัติ ผลกระทบ และงบประมาณ
- เจ้าสำนัก ในงานวิจัยนี้หมายความว่า เจ้าอาวาสซึ่งเป็นที่ตั้งสำนักปฏิบัติธรรมแห่งนั้น ๆ
- พระวิปัสสนาจารย์ ในงานวิจัยนี้หมายความว่า พระภิกษุผู้สอนสมถกัมมัฏฐานหรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือผู้ได้รับมอบหมายจากเจ้าสำนักให้เป็นผู้ฝึกอบรม ตามหลักปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรม
- วิทยากร ในงานวิจัยนี้หมายความว่า ผู้ที่มีความรู้ความสามารถด้านปฏิบัติธรรม ได้รับเชิญมาเป็นผู้ให้ความรู้ หรือควบคุมดูแลการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรม

1.12 ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

1.12.1 ผลสำเร็จของการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้ทราบสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11
- 2) ได้ทราบแนวทางการพัฒนาของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.12.2 หน่วยงานที่จะนำผลการวิจัยไปใช้

- 1) รัฐได้ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการและแนวทางการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 เพื่อกำหนดนโยบายในการส่งเสริม และสนับสนุนสำนักปฏิบัติธรรมของคณะสงฆ์
- 2) คณะสงฆ์ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ การดำเนินการและแนวทางการพัฒนานักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 เพื่อกำหนดนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนสำนักปฏิบัติธรรม

3) สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการและแนวทางการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 เพื่อกำหนดนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนสำนักปฏิบัติธรรม

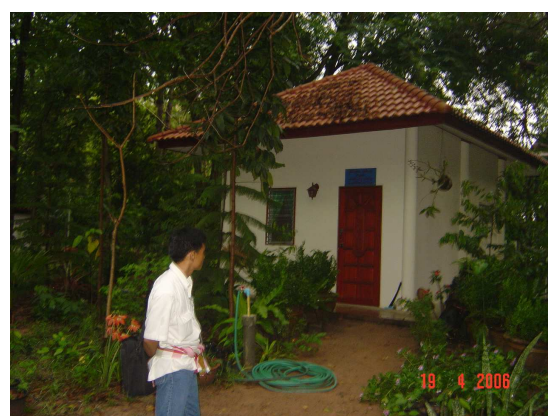
4) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการและแนวทางการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 เพื่อกำหนดนโยบายในการวางแผนการศึกษาเพื่อส่งเสริม สนับสนุน สำนักปฏิบัติธรรม

ภาพที่ 1.1 สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าเทพประทาน บ้านหนองไผ่ หมู่ที่ 8
ตำบลระแงง อำเภอสรีขรรณี จังหวัดสุรินทร์

ภาพที่ 1.2 สำนักปฏิบัติธรรมวัดปานิมิตมงคล บ้านเขวา (เทพอนุสรณ์)
หมู่ที่ 2 ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ภาพที่ 1.3 สำนักปฏิบัติธรรมวัดสว่างอรุณ บ้านโคกวัด หมู่ที่ 6
ตำบลตะเคียน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรม และเพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ผู้วิจัยได้จัดกรอบในการศึกษาเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นหัวข้อดังนี้ คือ แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาองค์กร/สถาบัน แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารวัด แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมเชิงพุทธ โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารวิชาการ ระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างสำนักปฏิบัติธรรมภาคสนาม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 พระไตรปิฎก

การศึกษาค้นคว้าความรู้ทางพระพุทธศาสนานั้น พระไตรปิฎกนอกจากจะบอกเรื่องราวความเป็นมาและสาระ แหล่งความรู้ ที่ถือว่าเป็นหลักฐานดั้งเดิมที่สำคัญที่สุด ในงานวิจัยนี้ยังถือเป็นแม่บท หรือโครงสร้างในการศึกษาวิจัยด้วย ซึ่งพระไตรปิฎกที่ประมวลเรื่องเกี่ยวกับด้านการปฏิบัติธรรม มีอยู่ 6 เล่มด้วยกัน คือ พระไตรปิฎกเล่มที่ 4 พระไตรปิฎกเล่มที่ 7 พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 พระไตรปิฎกเล่มที่ 35 ซึ่งสรุปได้ดังนี้

2.1.1 พระไตรปิฎกเล่มที่ 4

กล่าวถึงการดำริในการถวายพระราชอุทยาน ให้เป็นให้เป็นที่พำนักสำหรับพระสงฆ์ในพุทธศาสนาของพระเจ้าพิมพิสารว่า “ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก สะดวกแก่การไปวัดและมาจากวัด เหมาะที่ประชาชนจะไปพบพระได้ กลางวันไม่เป็นที่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด ไม่มีเสียงอึกทึก ไม่เป็นที่สัญจรไปมา เหมาะแก่การประกอบกิจของผู้ต้องการความสงบ และเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณะธรรม”¹ การเลือกสถานที่สร้างวัดควรคำนึงความเหมาะสม สภาพแวดล้อมทาง

¹ วิ.มหา. (ไทย).4/59/71.

ภูมิศาสตร์ และควรจะนำทฤษฎีการสร้างวัดแห่งแรกครั้งพุทธกาลมาเป็นบรรทัดฐานในการสร้างวัด หากพระสงฆ์สามารถทำวัดในลักษณะดังกล่าวนี้ให้เป็นสำนักด้านฝึกปฏิบัติกรรมฐาน

2.1.2 พระไตรปิฎกเล่มที่ 7

ในเสนาสนชั้นธกะ ปฐมภาณวาร วิหารานุชานนะ ว่าด้วยทรงอนุญาตวิหาร เรื่อง เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ขออนุญาตสร้างวิหาร สรุปความได้ว่า

สมัยนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ครั้งนั้นพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติ (ยังไม่ทรงอนุญาต) เสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย และภิกษุเหล่านั้นอยู่ในที่นั้น ๆ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎี ที่แจ้ง ลอมฟาง เวลาเช้าตรูภิกษุเดินออกมาจากที่นั้น ๆ ด้วยอาการที่สงบสังวร ทอดสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน การเหยียดแขนนำเลื่อมใส เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอิริยาบถ เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ไปสวณแต่เช้าตรู่ ได้แลเห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่นั้น ๆ ด้วยอาการดังกล่าวเกิดความเลื่อมใส จึงเข้าไปถามว่า หากจะสร้างวิหารจะอยู่ในวิหารหรือไม่ พระภิกษุทั้งหลายได้นำความไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ” ภิกษุนำความไปแจ้งแก่เศรษฐีลำดับนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ให้สร้างวิหาร 60 หลังภายในวันเดียว และได้นิมนต์พระพุทธเจ้าไปฉันภัตตาหารที่บ้านของตน จากนั้นได้ถวายวิหารทั้ง 60 หลังแก่สงฆ์ตามคำแนะนำของพระพุทธเจ้า¹

2.1.3 พระไตรปิฎกเล่มที่ 10

มหาสติปัฏฐานสูตรได้กล่าวว่า สมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุงแคว้นกुरु พระองค์ตรัสกับภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อลวงไสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน 4 ประการ”² สรุปสาระสำคัญของสติปัฏฐาน 4³ ได้ดังนี้ 1) กายานุปัสสนา : ตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวเราเขา

¹ วิ.จ. (ไทย) 7/ 294-5/ 89-92.

² ที.ม. (ไทย) 10/ 372-3/ 301.

³ ที.ม. (ไทย) 10/ 372-405/ 301-340.

2) เวทนานุปัสสนา : ตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวเราเขา 3) จิตตานุปัสสนา : ตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวเราเขา 4) ธัมมานุปัสสนา : ตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวเราเขา¹

2.1.4 พระไตรปิฎกเล่มที่ 12

มหาสติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่² ซึ่งมีสาระตรงกับสติปัฏฐานสูตรในพระไตรปิฎกเล่ม 10

2.1.5 พระไตรปิฎกเล่มที่ 19

มหาสติปัฏฐานสังยุต อัมพปาลิวรรค³ ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน ซึ่งมีสาระตรงกับสติปัฏฐานสูตรในพระไตรปิฎกเล่ม 10 ส่วนที่แตกต่างคือการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์นำหลักสติปัฏฐาน 4 ไปอธิบายแก่บุคคลต่าง ๆ ในสถานที่ที่ต่างกัน แต่สรุปสาระสำคัญของสติปัฏฐาน 4 ลงสู่ภาคปฏิบัติอย่างเดียวกันคือ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่

2.1.6 พระไตรปิฎกเล่มที่ 35

มหาสติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่⁴ ซึ่งมีสาระตรงกับสติปัฏฐานสูตรในพระไตรปิฎกเล่ม 10

2.2 อรรถกถา

การศึกษาค้นคว้าความรู้ทางพระพุทธศาสนานั้น คัมภีร์ที่สำคัญรองลงมาจากพระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา ซึ่งผู้วิจัยนำมากล่าวไว้เบื้องต้นนี้มี 2 ฉบับ ได้แก่ คัมภีร์วิมุตติมรรค และ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งสรุปได้ดังนี้

¹ พระราชวรมณี(ประยูรย์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 165-6.

² ม.ม. (ไทย) 12/ 105-138/ 101-131.

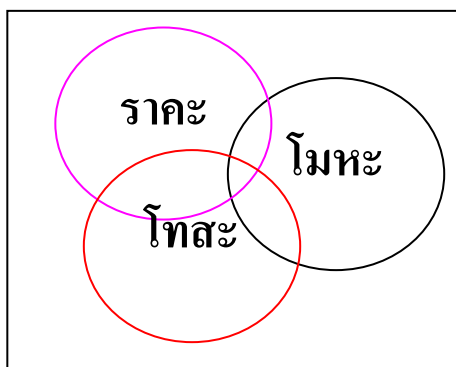
³ ส.ม. (ไทย) 19/ 367-376/ 210-228.

⁴ ม.ม. (ไทย) 12/ 105-138/ 101-131

2.2.1 วิมุตติมรรค

ปราชญ์สันนิษฐานว่าพระอุปติสเถระชาวลังการจนาขึ้นในช่วง พ.ศ.609 – 653 แบ่งเนื้อหาออกเป็น 12 บท คือ นิตานกถา ศีลปริเฉท อุตังคปริเฉทสมาธิปริเฉท กัลยาณมิตรปริเฉท จริยาปริเฉท กัมมัฏฐานารัมมณปริเฉท กัมมัฏฐานปริเฉท อภิญญาปริเฉท ปัญญาปริเฉท อุบายปริเฉท สัจจญาณปริเฉท เป็นหนังสือที่เน้นปฏิบัติมากกว่าปริยัติ แปลว่า “ทางแห่งความหลุดพ้น” เป็นคู่มือสำหรับศึกษาและปฏิบัติ ซึ่งแต่งขึ้นก่อนหนังสือที่มีชื่อคล้ายกันคือ “วิสุทธิมรรค” ของพระพุทธโฆษาจารย์ การปฏิบัติในวิมุตติมรรค¹ วิธีการฝึก รากะจริตฝึกง่าย, โทสจริตฝึกง่าย, โมหะจริตฝึกยาก, รากะโทสจริตฝึกง่าย, รากะโมหะจริตฝึกยาก, โทสโมหะจริตฝึกยาก, จริตเสมอกันฝึกยาก²

แผนภูมิที่ 2.1 แสดงความสัมพันธ์ของจริตภายในจิตของมนุษย์

กัมมัฏฐานารัมมณปริเฉท คือ สอนอารมณ์กัมมัฏฐาน 38 ได้แก่ กสิณ 10, อสุภ 10, อัปปมัญญา 1, จตุธาตุมหาวิภูฐาน 1, อาหาเรณฯ 1, อากิญจัญญายตน 1, เนวสัญญานุสัญญา 1³ วิธีบำเพ็ญกัมมัฏฐานและโทษของกาม⁴

¹ พระอุปติสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระเทพโสมถน(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, 2538), หน้า 53-54.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-4.

2.2.2 วิสุทธิมรรค¹

เป็นอรรถกถาที่อธิบายพระไตรปิฎกที่ พระพุทธโฆสเถระ ชาวชมพูทวีป(อินเดีย) รचनाขึ้นเมื่อ พ.ศ. 956 ที่ประเทศศรีลังกา มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงวิมุตติมรรค มีทั้งหมด 23 ปริเฉท โดยเริ่มต้นจาก สीलนิตเท ธุดังคนิตเท กัมมัฏฐานคณนิตเท ปฐวีกสิณนิตเท เสสกสิณนิตเท อสุกัมมัฏฐานนิตเท อนุสสตินิตเท อนุสสติกัมมัฏฐานนิตเท พรหมวิหารนิตเท อารุปนิตเท สมานนิตเท อิทธิวีนิตเท อภิญญานนิตเท ชันธนิตเท อายตณนิตเท อินทริยสังจณนิตเท ปัญญาภูมินิตเท ทิฏฐิวินิตเท กังขาวิตรณวิสุทธินิตเท มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตเท ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิตเท ญาณทัสสนวิสุทธินิตเท ปัญญาภาวนานิสังสนนิตเท

ในหัวข้อสารัตถวิจารณ์ ของหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรค 100 ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) ชี้ให้เห็นว่า

พระพุทธโฆสเถระตั้งชื่อคัมภีร์ของท่านว่า “วิสุทธิมรรค” โดยอธิบายไว้อย่างแจ่มชัดว่า คำว่า “วิสุทธิ” หมายถึงพระนิพพานเป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา เป็นสภาพที่บริสุทธิ์หมดจดกิเลสมลทินโดยสิ้นเชิง คำว่า “มรรค” หมายความว่า หนทาง หรืออุบายเป็นเครื่องส่งให้ถึงวิสุทธิมรรค จึงได้ความหมายว่า ทางสู่พระนิพพาน ดังนั้นผู้อ่านหรือเรียนวิสุทธิมรรคจึงได้ชื่อว่าอ่านหรือตรวจดูแผนที่อันชี้บอกทางสู่พระนิพพาน ผู้ที่ลงมือปฏิบัติตามแผนที่ได้แก่พยายามรักษาศีลให้บริสุทธิ์ แล้วเจริญภาวนาสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้ชื่อว่ากำลังเดินไปสู่พระนิพพาน เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขั้นญาณทัสสนวิสุทธิแล้ว ได้ชื่อว่าเดินไปถึงจุดหมายปลายทางคือถึงพระนิพพานแล้ว²

จากหลักฐานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา บอกให้ทราบถึงพัฒนาการความเป็นมาของสำนักปฏิบัติธรรม โดยเริ่มต้นจากดำริของพระเจ้าพิมพิสารที่มองว่า รูปแบบการดำรงชีวิตของพระสงฆ์ผู้ใดในธรรมกำลังฝึกหัดขัดเกลาตนเองควรจะมีสถานที่อยู่อย่างไร โดยมองว่าไม่ใกล้ชุมชนเกินไปแต่ก็ไม่ตัดขาดจากชุมชนให้มีเวลาฝึกปฏิบัติพัฒนาตนเอง การเกิดขึ้นของอาคารสถานที่พำนักของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เกิดจากความประพฤติน่าเลื่อมใสของกลุ่มพระสงฆ์ที่บันดาลใจให้เศรษฐีเมืองราชคฤห์ได้สร้างที่พักให้ ซึ่งก่อนหน้านั้นพระสงฆ์อาศัย

¹ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), **คัมภีร์วิสุทธิมรรค 100 ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ)**, กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, 2546.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

ธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ป่า ไค่นไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง จากนั้นก็พัฒนา มาเป็นอาราม เป็นวัด กลายเป็นศูนย์กลางรวมกลุ่มผู้รู้ผู้กำลังแสวงหา ฝึกปฏิบัติขัดเกลาตนเอง รูปแบบดังกล่าวนี้เป็นสถาบันพัฒนามนุษย์ ที่แยกออกจากระบบครอบครัว ภายหลังต่อมาพัฒนา มาเป็นระบบโรงเรียนหรือสถาบันทางการศึกษาอันใหญ่โตในราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 15

นอกจากนี้ พระไตรปิฎกและอรรถกถายังบอกวิธีปฏิบัติธรรม ตามหลักมหาสติปัฏฐาน เป็นกรรมาฐานที่อนุกุล คือ เหมาะแก่จริตของแต่ละคน ซึ่งถือเป็นแม่บทแห่งการฝึกปฏิบัติธรรม ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีหลากหลายวิธีการเพื่อให้เหมาะกับจริตแต่ละคน พัฒนาการต่อมา ของวิธีปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนาต่าง ๆ ที่แตกหน่อออกไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ล้วนมีต้นเค้ามาจากหลักการนี้ทั้งสิ้น วิธีการที่แตกต่างกันเหล่านี้มีเป้าหมายเดียวกันคือ พระนิพพาน

2.3 เอกสารวิชาการ

การศึกษาค้นคว้าความรู้ทางพระพุทธศาสนานั้น เอกสารวิชาการที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ธรรม โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย ผู้วิจัยนำมาเป็นหลักในการศึกษา จำนวน 11 เล่ม ได้แก่ รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ ศาสนธรรมดีเด่น, The World Fellowship of Buddhists, วิปัสสนาวงศ์, พุทธธรรม, International Recognition of the Day of Vesak, รายงานผลการเสวนาบทบาทที่พึงประสงค์ ของวัด และพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย, พระพุทธศาสนาประวัติ, คู่มือมนุษยชนบัพสมบุรณ์, อุปถัมภ์, หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ และหลักสูตรหลักสูตรพุทธศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย สรุปได้ดังนี้

2.3.1 รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัด ที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ ศาสนธรรมดีเด่น

กล่าวถึงวัดคีรีวงศ์ร่วมกับกรมการศาสนา “จัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ ซึ่งดำเนินการตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ.2533”¹ ในการศึกษาบทบาทของวัดชลประทานรังสฤษฎ์ให้ข้อเสนอว่า วัดที่จัดการศึกษาอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน จะต้องมีความพร้อมในเรื่อง สถานที่ และ

¹สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงาน ของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมดีเด่น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548), หน้า 186.

สภาพแวดล้อม และการจัดให้ความเป็นอยู่ในวัด เชื้อต่อการปฏิบัติของพระภิกษุ และที่สำคัญคือ วัดมีพระสงฆ์หรือผู้มีความรู้เหมาะสม และมีศักยภาพเพียงพอที่จะเป็นผู้นำในการถ่ายทอดความรู้ และการปฏิบัติพร้อมทั้งมีความสามารถในการจัดสาระ กระบวนการวิธีการให้เหมาะกับภิกษุผู้เข้ามารับการศึกษาดูธรรม”¹ กล่าวถึงการศึกษาบทบาทของวัดถ้ำสุมนโนว่า “เป็นวัดที่สั่งสอนแก่นแห่ง พุทธธรรม มีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่มาเยี่ยมชมกิจกรรมของวัด ที่สำคัญ ได้จัดเป็น ศูนย์กลางปฏิบัติธรรมฐาน มีการพัฒนาบุคลากรให้เป็นนักเผยแผ่พุทธศาสนา เช่น ครูบอกรวมฐาน และครูผู้แนะนำการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน รวมทั้งนักฝึกอบรมเข้าค่าย”พุทธบุตร” การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน มีการนำร่องการเผยแผ่ตามหลักสูตรวิปัสสนากรรมฐาน² พูดถึงการศึกษาบทบาทของวัดนาหลวงว่า “เป็นวัดที่ สะอาด สงบ เรียบง่าย ร่มรื่น ใช้หลักสูตรการอบรม วิปัสสนากรรมฐาน 7 วิธีคือ “แบบบริกรรมว่า พุทโธ, ยุบพอง, ไหวหนึ่ง, สัมมาอรหัง, รูปนาม, อานาปานสติ และพิจารณาให้เห็นความเกิดดับ นอกจากนี้ก็ให้มีกิจกรรมสำหรับภิกษุเก่าที่สมควร ถืออุตุคงควัตร ให้อุตุคงไปตามเขตนิคมต่างๆ ได้³

2.3.2 The World Fellowship of Buddhists.

ได้ประมวลสำนักปฏิบัติธรรมที่เด่นในประเทศไทยไว้หลายสำนัก โดยแบ่งเป็นภาค ดังนี้ 1) กรุงเทพมหานคร มี 4 แห่ง ได้แก่ วัดธรรมมงคล, วัดมหาธาตุ, วัดบวรวิหาร และ วัดปากน้ำ 2) ภาคกลาง มี 5 แห่ง ได้แก่ วัดพระธรรมกาย, วัดวัดหลวงพ่อสดธรรมกยาราม, วัดอโศการาม, วัดไร่ขิง และบ้านธรรมะ 3) ภาคเหนือ มี 3 แห่ง ได้แก่ วัดไร่เปิง, วัดอุโมงค์, และศูนย์สมาธิถ้ำทอง 4) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มี 6 แห่ง ได้แก่ วัดหนองป่าพง, วัดป่านานาชาติ, วัดดอยธรรมเจดีย์, วัดป่าบ้านตาด, วัดหินหมากเป้ง และวัดป่าวนโพนธัญญา 5) ภาคตะวันออก มี 4 แห่ง ได้แก่ ศูนย์สมาธิวิปัสสนาวิเวกอาศรม, วัดพัฒนาอาสาเถร-เสวนา

¹ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, **รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมดีเด่น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548), หน้า 191.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 195.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

ศูนย์ปรานีวิปัสสนา, และศูนย์สมาธิสอน-ทวิ 6) ภาคใต้ 3 แห่ง ได้แก่ สวณโมกข์, วัดโคจรรมศูนย์สมาธินานาชาติ และศูนย์สมาธิวิปัสสนานาชาติ เอ.พี. รวมทั้งหมด 25 แห่ง¹

2.3.3 วิปัสสนาวงศ์

กล่าวถึงประวัติวิปัสสนาสายเถรวาท ที่รุ่งเรืองในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ตั้งแต่ยุคพระโสณอุตตระ (พ.ศ.235) ที่นำเอาหลักวิปัสสนามาเผยแผ่ยังดินแดนสุวรรณภูมิ โดยลำดับเรื่องราวเกี่ยวกับสายการสอนหลักวิปัสสนาเรื่อยมาตลอดสองพันกว่าปี จนถึงยุคพระภิกษุทันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ ซึ่งได้นำหลักวิปัสสนาเผยแผ่มายังไทยเมื่อ พ.ศ.2496 ดังมีสาระสำคัญดังนี้ “เมื่อได้จัดการให้กุลบุตรผู้มีศรัทธาอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว สองพระอรหันต์ก็อุทสาหะสั่งสอนวิปัสสนากรรมฐาน ให้แก่พระภิกษุชาวขใหม่เหล่านั้นตามวิธีการบำเพ็ญวิปัสสนาที่ตนเล่าเรียนมาจากสำนักพระมหาโมคคัลลิตุรองค์พระอุปัชฌาย์ ทิวาราตรีผ่านไปไม่ช้านานเท่าใด พระภิกษุผู้บวชใหม่จำนวนมากเหล่านั้น ซึ่งพากันตั้งใจบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานก็ได้บรรลุมรรคผลสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาตามบุรพวาสนาบารมีของตน ๆ ครั้นสอนวิปัสสนากรรมฐานให้บรรดาลูกศิษย์ได้บรรลุมรรคผล เป็นพระอริยบุคคลแล้ว ท่านก็อุทสาหะสั่งสอนพระไตรปิฎกบาลีอันเป็นฝ่ายคันถธุระต่อไป”² นอกจากนี้ยังให้เหตุผลช่วงที่สำนักวิปัสสนาอ่อนความนิยมลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ว่า “ครั้นพระชมพูที่ปมหาเถระล่วงลับดับขันธไป บรรดาพระสงฆ์ที่สืบเชื้อสายวิปัสสนาวงศ์พระอรหันตะ ก็ยังคงมีอยู่กระจัดกระจายในประเทศต่าง ๆ แถบสุวรรณภูมิอยู่บ้าง เช่น เหล่าพระสงฆ์สำนักวิหารสี่ชั้น ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งอิรวดีมหานที ในปี พ.ศ.2190 เป็นต้น แต่ไม่มีผลการปฏิบัติวิปัสสนาให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ ซึ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นความเป็นไปของวิปัสสนาธุระว่ามีภาวะความเสื่อมถอยลงไปทุกที ข้ามิหนำ ในขณะนี้ความเป็นไปด้านคันถธุระ กลับมีภาวะเจริญขึ้นและแพร่หลายขยายวงกว้างออกไป ทั้งนี้ก็เพราะว่า มหาชนตลอดจนราชาธิปไตยในประเทศทั้งหลาย ต่างพอใจสนับสนุนยกย่องพระสงฆ์ที่เอาใจใส่ด้านคันถธุระพระสงฆ์ที่มีอุทสาหะศึกษา เล่าเรียนพระไตรปิฎกบาลี อรรถกถา จนมีความรู้ความสามารถที่ประจักษ์แล้วจะได้รับเกียรติยศชื่อเสียงและลาภสักการะ จึงปรากฏว่า พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาทุกรูปทุกนามก็ความพยายามในด้านคันถธุระ จนบางท่านมีสมรรถนะสูงเด่นเป็นผู้ทรงจำพระบาลี

¹ The World Fellowship of Buddhists, A Guide to Buddhist Monasteries and Meditation Centres in Thailand, Fourth Edition Copyright, (Bangkok : Printing house of Thammasat University Rangsit Campus, 2004), หน้า สารบัญ.

² พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), วิปัสสนาวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545), หน้า 5-6.

ไตรปิฎก 84,000 พระธรรมชั้นไว้ได้ บางท่านมีปัญญาแจ่มใส สามารถปริวรรตบาลีภาษาออกมาเป็นภาษาของตน ๆ ตลอดจนสามารถจินตนา คัมภีร์ไว้ให้เป็นประโยชน์ในพระพุทธศาสนา เมื่อพระภิกษุสงฆ์ให้ความสำคัญในคัมภีร์ยิ่งกว่าวิปัสสนาธุระ จึงหาผู้ที่สนใจในการบำเพ็ญวิปัสสนาได้ยากเต็มที่ สภาพการณ์เป็นเช่นนี้นานเข้าวิปัสสนาวงศ์พระอรหันตตะกัซบเซาเสื่อมลงไปจนเกือบไร้ร่องรอย¹” หลักวิปัสสนาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 เริ่มตั้งแต่สมัยพระนโมอรหันต์ พระมิ่งกุลโตญ พระนารทภิกขุ พระอาจารย์โสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ผู้เป็นอาจารย์ของพระอาจารย์ภททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ ในชวงเวลานี้ สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาส อาสโภ) ส่งพระมหาโชดก ญาณสิทธิ ไปฝึกศึกษาการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานที่พม่า และได้นิมนต์ พระอาจารย์ภททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ นำหลักปฏิบัติตามแนวสำนักปฏิบัติวิปัสสนา ศาสนยิตสา มาเผยแพร่ในประเทศไทยในปี พ.ศ.2496²”

2.3.4 พุทธธรรม

ได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติไว้ดังนี้ “การเจริญสติปัฏฐานนี้เป็นวิธีปฏิบัติธรรมกันมาก และยกย่องนับถือกันอย่างสูง ถือว่ามีพร้อมทั้งสมณะและวิปัสสนาในตัว วิปัสสนาเป็นหลักปฏิบัติสำคัญในพระพุทธศาสนา”³...“สติปัฏฐาน (รวมทั้งวิปัสสนาดด้วย) ไม่ใช่หลักการที่จำกัดว่าจะต้องปลีกตัวหลบลิไปนั่งปฏิบัติอยู่นอกสังคม หรือจำเพาะในกาลเวลาตอนใดตอนหนึ่ง โดยเหตุนี้จึงมีปราชญ์หลายท่านสนับสนุนให้นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันทั่วไป”...“การปฏิบัติตามแนวปฏิบัติปัฏฐาน นักศึกษาฝ่ายตะวันตกบางท่านนำไปเปรียบเทียบวิธีการแบบจิตวิเคราะห์ของจิตแพทย์ (Psychrist) สมัยปัจจุบัน และประเมินค่าว่า สติปัฏฐานได้ผลดีกว่า และใช้ประโยชน์ได้กว้างขวางกว่า เพราะทุกคนสามารถปฏิบัติได้เอง และใช้ในยามปรกติเพื่อควมมีสุขภาพจิตที่ดีได้ด้วย⁵” “การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานเป็นวิธีชำระล้างโรคต่าง ๆ ในจิต กำจัดสิ่งเอนปมเป็นอุปสรรคขวางขัดขวางการทำงานของจิตให้หมดไป ทำให้ปลอดโปร่งพร้อมจะดำรงชีวิตอยู่ เจริญและจัดการกับสิ่ง

¹ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), **วิปัสสนาวงศ์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545), หน้า 23-24.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-67.

³ พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 810.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 812.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 815. ดูใน N.P.Jacobson, **Buddhism : The Religion of Analysis** (Carbondale, Illinois : Southern Illinois University Press, 1970), pp.93-123.

ทั้งหลายในโลกด้วยความเข้มแข็งและสดชื่นต่อไป”... ภิกษุทั้งหลาย โรคมีอยู่ 2 ชนิดดังนี้ คือ โรคทางกาย 1 โรคทางจิต 1 สัตว์ทั้งหลายที่ยืนยันว่าตนไม่มีโรคทางกายเลยตลอดเวลาทั้งปี ก็มีปรากฏอยู่ ผู้ยืนยันได้ว่าไม่มีโรคทางกายเลยตลอดเวลา 2 ปี 3 ปี 10 ปี 20 ปี 30 ปี 40 ปี 50 ปี ...100 ปี ก็มีปรากฏอยู่ แต่สัตว์ที่ยืนยันได้ว่า ตนไม่เป็นโรคทางใจเลย แม้ช่วงเวลาเพียงครู่หนึ่งนั้น หาได้ยากในโลก ยกเว้นแต่พระชีณาสพ (ผู้สิ้นอาสวะแล้ว) ทั้งหลาย²”

2.3.5 International Recognition of the Day of Vesak ให้ทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในสมัยปัจจุบันเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมว่า

ประเด็นสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับการกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่งคือการปฏิบัติธรรมฐานในประเทศไทย ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้รับการฝึกสอนและปฏิบัติกรรมฐานกัน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมและวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศรวมทั้งที่บ้าน...วัดในประเทศไทย มี 2 ประเภทคือ วัดป่า มีพระสายปฏิบัติทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งสายนี้เรียกว่า อรัญญวาสี และวัดบ้านที่มีพระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียนและจะเป็นทายาทบริหารงานคณะสงฆ์ ซึ่งสายนี้เรียกว่าคามวาสี การแยกวัดป่าออกจากวัดเมืองหมายความว่า มีพระภิกษุสามเณรที่ศึกษาเล่าเรียน แต่ไม่ใคร่ปฏิบัติธรรม และมีพระภิกษุสามเณรที่ปฏิบัติธรรม แต่ไม่ใคร่ศึกษาเล่าเรียน³

2.3.6 รายงานผลการเสวนาบทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย⁴

พระสงฆ์ควรเป็นแบบอย่างที่ดีในเรื่องศีลธรรมและความประพฤติดีงาม เพื่อเรียกความศรัทธาให้เกิดกับประชาชนในท้องถิ่น เป็นนักเทศน์ที่ดีเพื่อสามารถดึงดูดจิตใจของประชาชนให้ปฏิบัติตามหลักคำสอนได้อย่างถูกต้อง พัฒนาตนเองในด้านความรู้ทั้งทางโลกทางธรรมเพื่อรู้เท่า

¹ อ่างแล้ว, พระราชมรรณูณี (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 818.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 818.

³ Prof. Dr. Phra Thepsophon (prayoon Mererk), International Recognition of the Day of Vesak, (Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press, 2003), pp.72-74.

⁴ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, รายงานผลการเสวนาบทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 20-21.

หันต่อกระแสโลกอันเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน ควรเอาใจใส่ในการพัฒนาจิตใจของประชาชนมากกว่าที่เน้นการพัฒนาวัตถุในวัด หรือมุ่งหารายได้เพียงอย่างเดียว ซึ่งขณะนี้วัดต่าง ๆ ได้เดินหลงทางเข้าสู่ระบบวัตถุนิยม หากวัดดำเนินการเช่นนี้เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดของประชาชนที่จะเน้นทางด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ ควรเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ ศึกษารมมะให้ถึงแก่น แล้วนำมาถ่ายทอดให้กับประชาชน ให้มีตำแหน่งด้านความรู้และแสวงหาพระที่มีความรู้มาเป็นตัวอย่างเพื่อให้พระสงฆ์ตื่นตัวในการศึกษา พระสงฆ์ต้องมีความรู้สมภูมิ สามารถรอบรู้ต่อการพัฒนาทั้งจิตใจและรูปแบบการบริหาร ความเคลื่อนไหวล่าสุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เสนอหลักสูตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (หลักสูตรใหม่ พ.ศ.2548) ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษาได้พิจารณารับทราบการให้ความเห็นชอบหลักสูตรดังกล่าวเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2549¹

2.3.7 พระพุทธศาสนประวัติ²

กล่าวถึงพัฒนาการพระพุทธศาสนาในอินเดียว่า 1) ในบรรดาปัจจัยทั้งปวง สถาบันสงฆ์เป็นปัจจัยที่เด่นที่สุด การสืบทอดกันอย่างไม่ขาดสายของพระสงฆ์ เป็นรากฐานที่รองรับอะไรอื่นได้ทั้งหมด 2) ต่อมา คือระบบกัมมัฏฐานที่ได้มีการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ได้เป็นบ้ำหลอมให้กับชาวพุทธทุกเพศทุกวัย และได้ให้ผลแห่งการปฏิบัติ แก่ผู้ตั้งใจปฏิบัติจริงตามฐานานุกรม 3) ชาวพุทธต่างมีจุดหมายเหมือนกัน เป็นหนึ่งเดียวกัน คือ “การดับอัสตา” การดับสิ้นของความเป็นปัจเจกที่แยกกัน แนวคำสอนหรือข้อปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็นไปเพื่อปลูกฝังคุณธรรมทางจิตใจที่ทุกคนยอมรับได้ง่าย เช่น ความสงบ การไม่ยึดมั่น ความเกรงใจ และความกรุณาต่อผู้อื่น ในพระคัมภีร์ธรรมะเปรียบเหมือนรส จากพระวจนะเอง นิยามธรรมะว่าเป็นรสแห่งสันติ รสแห่งความหลุดพ้น รสแห่งพระนิพพาน 4) ในทางประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาคือหน่วยรวมขององค์กร ในองค์กรนั้นมีการเกิดขึ้นของสิ่งใหม่ ๆ พัฒนาอย่างต่อเนื่องมาจากอันเดิม ระหว่างตัวลูกอืดกับกบ จึงไม่ใช่อะไรที่แตกต่างกัน นอกจากขั้นตอนของพัฒนาการของสัตว์ตัวเดียวกัน

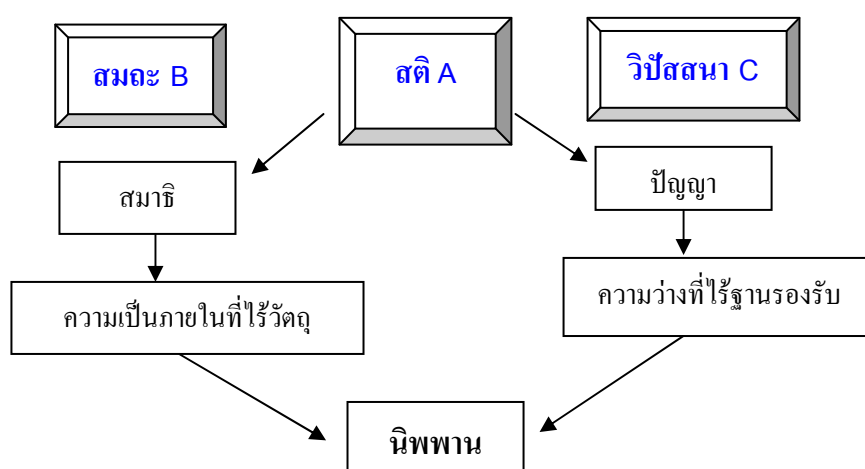
ทันทีที่มีการวางรากฐานทางศีลไว้แล้ว หลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาข้อต่อมาคือการฝึกจิต หรือฝึกกัมมัฏฐาน ซึ่งมีอยู่หลายประการ สมภาคือ การฝึกจิตแบ่งออกเป็น 3 วัตถุประสงค์ที่ดูแตกต่างกัน แต่มีความสัมพันธ์กัน คือ 1) เพื่อถอนความสนใจจากการกระตุ้น

¹ สำเนาหนังสือที่ ศธ 0506(2)/364 สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

² Edward Conze, A Short History of Buddhism, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.).

ทางผัสสะ 2) เพื่อประสิทธิผลในการยกระดับของจิตจากโลกแห่งผัสสะ ไปยังโลกอื่นที่มีความละเอียดกว่า 3) เพื่อหยั่งลงสู่สภาวะอันเป็นโลกุตระ เพื่อแสวงหาความจริงที่อยู่เหนือโลกในศัพท์วิชาการทางพระพุทธศาสนา การปฏิบัติขั้นแรกเรียกว่า สติ ตามสมาธิ และปัญญา ความสัมพันธ์ของทั้ง 3 สิ่งนี้แสดงเป็นแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ 2.2 แสดงกระบวนการสมถะและวิปัสสนาโดยมีสติเป็นแกนกลางสำคัญ พัฒนาจิตและปัญญาไปสู่เป้าหมายคือนิพพาน

2.3.8 คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์

เป็นผลงานของพุทธทาสภิกขุ ที่อธิบายถึงใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา ไตรลักษณ์ อุปาทานสี่ ไตรสิกขา เบญจขันธ์ สมาธิและวิปัสสนาตามธรรมชาติ สมาธิและวิปัสสนาตามหลักวิชา ในรูปเทคนิค อริยบุคคลกับการละกิเลส พุทธศาสนากับคนทั่วไป ตุลาการตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา

ในส่วนที่เกี่ยวกับงานวิจัยมากก็คือ สมาธิและวิปัสสนาตามธรรมชาติ ซึ่งอธิบายถึงหลักปฏิบัติที่ต้องเริ่มต้นจากศรัทธา เพราะขณะที่จิตใจที่ผ่องใสชุ่มชื้นนั้น จะทำให้ศึกษาและรู้ธรรมได้ลึกซึ้ง พุทธศาสนาสอนให้รู้และดับทุกข์โดยละอุปาทาน สี่ล สมาธิ ปัญญา มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ต้องฝึกให้มี ทำความดี ทาน ศีล ภาวนาล้วนให้ปีติปราโมทย์ ปีติปราโมทย์เป็นพลังขับเคลื่อนการฝึกปฏิบัติให้ก้าวหน้า เกิดปัสสัทธิ จิตระงับจะเกิดอาการของสมาธิคือเบา คล่อง พร้อมที่จะให้ใช้งาน สมาธิที่ถูกต้องจะทำให้เกิดยถาภูตญาณทัสสนะคือรู้ตามจริงก็จะพบว่าไม่มีอะไรน่าเอา น่าเป็น น่ายึดถือ ก็จะปลดปล่อยตัวตนไม่เป็นทาส ความต้องการทางกาย พระอรหันต์จัดทำไปด้วยอำนาจปัญญาที่เห็นควร ทำหน้าที่อะไรอย่างเป็นนาย เมื่อญาณรู้เห็น

ตามจริงเกิดนิพพิทาความเบื่อหน่ายก็เกิดตามส่วน จากนั้นวิราคะตามมาเอง ความยึดถือได้คลาย ว่างออกจากสิ่งทั้งปวง ก็หลุดออกได้คือ วิมุตติ เมื่อหลุดจากความเป็นทาสก็มีอาการที่เรียกว่า วิสุทธิมีความบริสุทธิ์แท้จริงแล้ว ก็เกิดสันติสืบต่อจากนั้นได้ระดับชั้นจากสังขารทั้งปวงนั้นก็ถึง ชั้นสุดคือ นิพพาน คือการดับของทุกข์ อาการกิเลสดับ

สมาธิและวิปัสสนาตามหลักวิชาในรูปเทคนิค มีเนื้อหาสรุปได้ว่า พุทธศาสนาให้รู้-ให้ เลิกยึดถือขั้นต้น ด้วยการปฏิบัติไตรสิกขาจนเกิดญาณ วิปัสสนาฐานะคือการเรียนจากภายในให้เกิด วิปัสสนาตัวเห็นแจ้ง หัวข้อที่นิยมตั้งไว้เพื่อทำความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนาคือ เริ่มจากฐานก่อน บาทฐานของตัววิปัสสนาคือ ศีลกับสมาธิ ศีลเป็นส่วนแรกของวิปัสสนาฐานะ หรือช่วงแรกในวิสุทธิ 7 สीलวิสุทธิช่วงแรกที่ส่งถึงวิปัสสนา คือปรกติทางกายวาจา เกิดความปรกติเหมาะสม จนจิตวิสุทธิ ทั้งศีลวิสุทธิกับจิตวิสุทธิช่วยส่งถึงตัววิปัสสนาทั้ง 5 คือ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคค ญาณ ปฏิปทาญาณ และญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นที่สุดหรือผลแห่งวิปัสสนา

2.3.9 อุปลมณี¹

สาระสำคัญคือประมวล ชีวประวัติของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) การกำเนิดวัด หนองป่าพง สิ่งก่อสร้างภายในวัด แนวคำสอนที่เน้นสังฆธรรม สาระของศีล-วินัยของพระภิกษุ การฝึกปฏิบัติ การทำสมาธิเจริญปัญญา หลักประพฤติของสมณะ การประกาศเผยแผ่ธรรมที่ ต่างประเทศ การอาพาธจนกระทั่งมรณภาพ หลวงพ่อชาเน้นสอนให้รู้จักวิธีปฏิบัติตามหลัก วิปัสสนา และสอนให้รู้โลกตามความเป็นจริง การจะรู้สิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริงได้ต้องมีสัมมาทิฐิเป็น เบื้องต้น ท่านไม่เน้นในวิธีการแต่เน้นการมีสติตลอดเวลา การติดตามเฝ้าดูความเปลี่ยนแปลงของ อารมณ์เป็นการรู้เท่าทันอารมณ์อยู่ทุกขณะ และท่านพร้อมที่จะช่วยเหลือแก้ไขเมื่อลูกศิษย์เกิด ปัญหาในการปฏิบัติ เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติท่านเปรียบเทียบว่า เหมือนเราเดินทางเข้าไปในเมืองเข้าได้ หลายทิศทาง ไม่ว่าจะช้าหรือเร็วถ้ามีสติอยู่เสมอมันก็เหมือนกันทั้งนั้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือแนวทาง ภาวนาที่ดีและถูกต้องจะต้องนำไปสู่การไม่ยึดมั่นถือมั่น ลงท้ายแล้วต้องปล่อยวางแนวทางภาวนา ทุกรูปแบบด้วย ผู้ปฏิบัติต้องไม่ยึดมั่นแม้ในตัวอาจารย์ แนวทางใดที่นำไปสู่การปล่อยวางสู่การ ไม่ยึดมั่นถือมั่นก็เป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้อง สอนให้รู้จักวิธีปฏิบัติตามหลักวิปัสสนา และสอนให้รู้โลก ตามความเป็นจริง การจะรู้สิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริงได้ต้องมีสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้น ท่านไม่เน้นใน วิธีการแต่เน้นการมีสติตลอดเวลา การติดตามเฝ้าดูความเปลี่ยนแปลงของอารมณ์เป็นการรู้เท่าทัน

¹สรุปความใน พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), **อุปลมณี**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2544)

อารมณ์อยู่ทุกขณะ และท่านพร้อมที่จะช่วยเหลือแก้ไขเมื่อลูกศิษย์เกิดปัญหา ในการปฏิบัติเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติท่านเปรียบเทียบว่าเหมือนเราเดินทางเข้าในเมืองเข้าได้หลายทิศทาง ไม่ว่าจะช้าหรือเร็วถ้ามีสติอยู่เสมอมันก็เหมือนกันทั้งนั้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือแนวทางภาวนาที่ดีและถูกต้องจะต้องนำไปสู่การไม่ยึดมั่นถือมั่น ลงท้ายแล้วต้องปล่อยวางแนวทางภาวนาทุกรูปแบบด้วย ผู้ปฏิบัติต้องไม่ยึดมั่นแม้ในตัวอาจารย์ แนวทางใดที่นำไปสู่การปล่อยวางสู่การไม่ยึดมั่นถือมั่นก็เป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้อง

2.3.10 หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์¹

รวมเนื้อหาสำคัญคือ หลักการของพระพุทธศาสนา คือ สมภาณี ปัญญา การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม สภาพปัญหาสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ การเผยแผ่ธรรมะในยุคข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศและเทคโนโลยีเพื่อการเผยแผ่พระศาสนา การบริหารจัดการวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน การจัดการวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา ประสพการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาวัด การพัฒนาวัดแบบพัฒนาในธรรมจักร การนำพระสงฆ์(วัด)มาเป็นหลักในการแก้ปัญหา กฎหมายที่พระสงฆ์ควรทราบ

2.3.11 หลักสูตรหลักสูตรพุทธศาสนาธรรมมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย²

หลักสูตรนี้มีหลักการและวัตถุประสงค์ว่า พุทธธรรม อันเป็นคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นหลักคำสอน ที่แสดงถึงมรรคาแห่งชีวิตอันประเสริฐแก่มวลมนุษยชาติ ประกอบด้วยหลักปริยัติอันเป็นส่วนทฤษฎี, ปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งการลงมือกระทำ และปฏิเวธอันเป็นผลแห่งการกระทำนั้น กล่าวโดยสังเขปได้แก่ หลักแห่งศีล สมภาณีและปัญญา หรือ เมื่อกล่าวโดยภารกิจ ได้แก่ คันถุระ อันเป็นส่วนปริยัติ และวิปัสสนาธุระ อันเป็นส่วนปฏิบัติซึ่งมีผลเป็นปฏิเวธดังกล่าวมา ในภาคปริยัติอันเป็นคันถุระนั้น ได้มีการดำเนินการโดยอาศัยองค์กรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอย่างแพร่หลาย แต่ในภาคปฏิบัติอันเป็นส่วนวิปัสสนาธุระนั้น มิได้มีการจัดการดำเนินการอย่างเป็นระบบโดยองค์กรใดองค์กรหนึ่งอย่างเป็นทางการ

สถานการณ์โลกปัจจุบัน เป็นยุคช่วงชิงด้านวัตถุ มีการส่งเสริมพัฒนาเทคโนโลยี วัตถุเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดการแข่งขันต่อสู้กันในทุกรูปแบบ ในขณะที่การพัฒนาด้านจิตใจและ

¹สรุปความใน กรมการศาสนา, **หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ.พี.กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์จำกัด. 2539), หน้า สารบัญ.

² **คู่มือหลักสูตรพุทธศาสนาธรรมมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** 2548), หน้า 63-72.

ปัญญายังเป็นไปไม่ทันกับการพัฒนาด้านวัตถุ จึงก่อให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพจิต อันมีผลกระทบ ต่อชีวิตและสังคมต่าง ๆ เช่น โรคเครียด วิตกกังวล ซึมเศร้า ฟุ้งซ่าน และนอนไม่หลับทำให้ ประชาชนบางกลุ่ม ได้เริ่มสนใจแสวงหาที่พึ่งทางใจ และให้ความสนใจหลักธรรมเพื่อพัฒนาชีวิต และปัญญา พัฒนาตนให้พ้นจากทุกข์อันเป็นธรรมชาติเด่นเฉพาะของพระพุทธศาสนา บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ตระหนักถึงสถานการณ์โลกปัจจุบันและ คำนึงถึงความรับผิดชอบในฐานะเป็นสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา จึงมีความประสงค์ เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา โดยหลักสูตรมี วัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อผลิตพุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้มีความรู้ความสามารถด้าน ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ และฝึกฝนตนเองเพื่อให้ได้รับผลการปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ 2) เพื่อให้มีความรู้ความสามารถเป็นวิปัสสนาจารย์ เพื่อการเผยแผ่ด้าน วิปัสสนาภาวนา 3) เพื่อให้เกิดการบูรณาการด้านปริยัติและปฏิบัติ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่าง มีความสงบสุข

ในหลักสูตรนี้ ยังกำหนดวิธีศึกษา ทั้งภาคปฏิบัติและภาคทฤษฎีที่เป็นพัฒนาการ เกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมโดยตรง โดยภาคปฏิบัติผู้ศึกษาฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานติดต่อกัน เป็นเวลา ๗ เดือน ในสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่มหาวิทยาลัยกำหนด โดยมีพระวิปัสสนา จารย์เป็นผู้ควบคุมการปฏิบัติ และได้รับการวัดผลประเมินผลการปฏิบัติ ส่วนภาคทฤษฎีมีวิชาที่ สำคัญ ๆ เช่น สัมมนาวิปัสสนาภาวนา สมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา สถิติปัญญาภาวนา พุทธยุทธศาสตร์ ในการบริหารจัดการศูนย์วิปัสสนาภาวนา หลักการเป็นวิทยากรภาคปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา การประเมินผลการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา วิปัสสนาภาวนาในโลกร่วมสมัย ชีวิต และผลงานพระวิปัสสนาจารย์ไทย เป็นต้น

2.4 นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม

การจัดการเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทยในปัจจุบัน มีเอกสารที่เกี่ยวข้อง กับนโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม พอที่จะนำมาเป็นแนวในการศึกษาวิจัย คือ ระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ.2543 และ คู่มือ โครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ซึ่งมีข้อสรุปดังนี้

2.4.1 นโยบายแห่งคณะสงฆ์ไทย

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ปรับปรุง พ.ศ. 2535 ซึ่งพัฒนามา จากพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีโครงสร้างที่รวมศูนย์ อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง พ.ร.บ.ฉบับดังกล่าวได้กำหนดภารกิจคณะสงฆ์ 6 ด้าน ได้แก่ 1) การ

ปกครอง 2) การศึกษา 3) การเผยแผ่ 4) การสาธารณูปการ 5) การศึกษาสงเคราะห์ 6) การสาธารณสงเคราะห์ ภารกิจทั้ง 6 ด้านนี้ งานด้านปฏิบัติธรรมเป็นงานหนึ่งที่อยู่ในภารกิจการเผยแผ่

2.4.2 ระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ.2543¹

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 15 ตีร่ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 มหาเถรสมาคมวางระเบียบไว้ดังต่อไปนี้ ข้อ 1 ระเบียบมหาเถรสมาคมนี้ เรียกว่า “ระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. 2543 ข้อ ๒ ระเบียบมหาเถรสมาคมนี้ ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในแถลงการณ์คณะสงฆ์ เป็นต้นไป ข้อ 3 ในระเบียบนี้ “การปฏิบัติธรรม” หมายความว่า การปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานหรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร “สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด” หมายความว่า สำนักปฏิบัติธรรมที่มีอยู่แล้วได้รับการยกขึ้นเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด หรือจัดตั้งขึ้นใหม่ โดยคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด “เจ้าสำนัก” หมายความว่า เจ้าอาวาสซึ่งเป็นที่ตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งนั้น ๆ “พระวิปัสสนาจารย์” หมายความว่า พระภิกษุผู้สอนสมถกัมมัฏฐานหรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร ข้อ ๔ ให้มีคณะกรรมการหนึ่ง เรียกว่า คณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ประกอบด้วยเจ้าคณะจังหวัด เป็นประธานคณะกรรมการรองเจ้าคณะจังหวัด เป็นรองประธานกรรมการ เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอของจังหวัดนั้น เป็นกรรมการ โดยมีเจ้าคณะใหญ่เป็นประธานคณะที่ปรึกษา เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เป็นที่ปรึกษา ข้อ ๕ การจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ให้เจ้าคณะจังหวัด ประธานคณะกรรมการ จัดประชุมคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด คัดเลือกวัดที่เหมาะสม ให้เจ้าอาวาสวัดที่จัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมยื่นหนังสือขอจัดตั้งตามแบบของกรมการศาสนา เสนอคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพิจารณา แล้วให้ประธานคณะกรรมการรายงานเสนอเจ้าคณะภาค และเจ้าคณะใหญ่พิจารณา เสนอมหาเถรสมาคมพิจารณาอนุมัติ เพื่อมีพระบัญชาการตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ให้กรมการศาสนาขึ้นทะเบียนสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ประกาศ ณ วันที่ ๑๘ เดือนพฤษภาคม ๒๕๔๓

¹ อ้างแล้ว, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า 93-95.

2.4.3 ภาระงานสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้ให้ข้อมูลและได้รับการจัดสรรงบประมาณเกี่ยวกับการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 จำนวน 5,700,000 บาท และได้นำข้อมูลพื้นฐานว่า พระวิปัสสนาจารย์ที่ผ่านการฝึกอบรม จำนวน 3,012 รูป, สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดตามอนุมัติของมหาเถรสมาคม จำนวน 85 สำนัก นอกจากนี้ยังมีผลการดำเนินงานและงบประมาณย้อนหลัง ดังนี้¹

ตารางที่ 2.1 แสดงผลการดำเนินงานและงบประมาณ

กิจกรรม	หน่วย นับ	ปีงบประมาณ 2545		ปีงบประมาณ 2546		ปีงบประมาณ 2547		ปีงบประมาณ 2548		ปีงบประมาณ 2549	
		ผลการ ดำเนินงาน	งบ ประมาณ	ผลการ ดำเนินงาน	งบ ประมาณ	ผลการ ดำเนินงาน	งบ ประมาณ	ผลการ ดำเนินงาน	งบ ประมาณ	ผลการ ดำเนินงาน	งบ ประมาณ
1. ฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์		-	-	1	150,000	6	1,808,000	6/300	1,558,000	6/540	4,680,000
2. สัมมนาเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม				1	150,000	1/243	266,530	1/243	366,920	1/300	808,600
3. พิมพ์หนังสือคู่มือปฏิบัติวิปัสสนา				3,000	60,000	6,000	126,000	60,000	138,000	4,000	200,000
4. การติดตามประเมินผลและค่าวัสดุ				4	117,470	-	-	6	93,460	6	11,400
รวม				3,006	477,470		2,190,530		2,156,380		5,700,000

เป็นที่สังเกตว่าเริ่มมีงบประมาณสนับสนุนสำนักปฏิบัติอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา ปีงบประมาณ 2549 มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น นอกจากนี้สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัดกำหนดโครงสร้างภาระงานเป็น 6 กลุ่มเพื่อสนองงานด้านพระพุทธศาสนาในจังหวัด ได้แก่ กลุ่มอำนวยการและประสานงาน กลุ่มศาสนาศึกษาและการเผยแผ่ กลุ่มพุทธศาสนสถานและศาสนสมบัติ กลุ่มกิจการคณะสงฆ์และกิจการพิเศษ งานด้านอบรมปฏิบัติธรรม เป็นงานหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มพุทธศาสนศึกษาและการเผยแผ่

¹ เอกสารโครงการเงินอุดหนุนการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2549. ไม่ปรากฏหน้า.

2.4.4 คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ เพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน

คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ เพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ถือเป็นแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมและการสนับสนุนการปฏิบัติธรรมของรัฐที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด ซึ่งได้กล่าวถึงรูปแบบการปฏิบัติธรรมไว้ ดังนี้

รูปแบบการปฏิบัติธรรม 2 รูปแบบคือ 1) การปฏิบัติธรรมแบบกว้าง ๆ (General Dhamma Practice) หมายถึงการนำเอาหลักธรรมขั้นพื้นฐานมาเป็นหลักหรือแนวทางดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น หิริ โอตตัปะ ชันติ ไสรัจจะ กตัญญู กตเวที พรหมวิหารธรรม อิทธิบาท เป็นต้น 2) การปฏิบัติธรรมแบบเข้มข้น (Intensive Dhamma Practice) หมายถึง การเน้นนำหลักธรรมที่สูงกว่าหลักธรรมขั้นพื้นฐาน มาใช้ฝึกอบรมจิตและพัฒนาปัญญา ที่เรียกว่าปฏิบัติธรรมด้วยวิธิภาวนาหรือบำเพ็ญกัมมัฏฐาน โดยการปลีกตัวออกจากสังคม ไปอยู่ที่วัด ไปอยู่ที่สำนักปฏิบัติหรือสู่สถานที่สงบอื่น ๆ เพื่อหาวิธิตุณยธรรมให้ได้ดีที่สุด แล้วปฏิบัติธรรมฝึกสมาธิเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานในวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ที่มีพระวิปัสสนาจารย์กำกับดูแลโดยตรง ดังนั้นการปฏิบัติธรรมด้วยการปลีกตัวไปฝึกสมาธิเจริญวิปัสสนา จึงจัดเป็นการปฏิบัติธรรมแบบเน้นหรือลึกลงไปเฉพาะเรื่อง โดยมุ่งฝึกฝนพัฒนาจิตใจอย่างมีระบบ กำหนดเป็นหลักสูตรเพื่อให้เกิดผลจากการฝึกปฏิบัติได้อย่างแท้จริง ดังนั้นคำว่า “ปฏิบัติธรรม” ตามโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ เพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานนี้ หมายถึง การปฏิบัติธรรมตามรูปแบบที่ 2 คือ การปฏิบัติธรรมแบบเข้มข้นมุ่งมั่นหวังให้เกิดผลของการปฏิบัติอย่างแท้จริง¹

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรม มีอยู่ 11 เรื่องได้แก่ การศึกษาเชิงวิเคราะห์การปฏิบัติสมาธิของสำนักต่าง ๆ ในประเทศไทยกับการปฏิบัติสมาธิในพระไตรปิฎก, ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด เฉพาะกรณีวัดป่านานาชาติ, กระบวนการฝึกอบรมบุคลากรทาง

¹สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2547), หน้า 50-53.

พระพุทธศาสนาของ พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), สติและวิธีพัฒนาเพื่อการประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน, บทบาทของวัดป่านานาชาติ, บทบาทวัดป่าบ้านค้อ, บทบาทของวัดจอมทอง, บทบาทของวัดพระพุทธบาทตากผ้า, รูปแบบการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหามาของ ประชาชนในระดับหมู่บ้าน จังหวัดสุรินทร์, วิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนัก วิปัสสนาวิเวกอาศรม, บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี อุบลาคูผู้ได้รับเอตทัคคะ, วิธีวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 : ศึกษาแนวการสอนของ พระธรรมธีรราชมุนี (โชดก ญาณสิทธิ), ซึ่งสรุปได้ดังนี้

2.5.1 เรื่องฤทธิ์ แสนนวล¹

ศึกษาค้นคว้าเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การปฏิบัติสมาธิของสำนักต่าง ๆ ใน ประเทศไทยกับการปฏิบัติสมาธิในพระไตรปิฎก” จุดมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์ เพื่อเปรียบเทียบ หลักการและวิธีการปฏิบัติสมาธิของสำนักปฏิบัติบางสำนักในประเทศไทย กับหลักสมาธิที่ปรากฏ ในพระไตรปิฎกว่ามีความสอดคล้องกันหรือไม่เพียงใดโดยวิธี 1) เข้าไปสังเกตและศึกษาสำนัก ปฏิบัติ 5 สำนัก ได้แก่ สำนักวัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา สำนักวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ สำนักวัดปากน้ำ กรุงเทพฯ สำนักวัดสนามใน จังหวัดนนทบุรี สำนักวัดท่าซุง จังหวัด อุทัยธานี 2) ศึกษาจากหลักฐานคือพระไตรปิฎกเพื่อค้นคว้าวิธีการปฏิบัติสมาธิเป็นต้นแบบของ พระพุทธศาสนาที่แท้จริง

จากการวิจัยพบว่า การปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรมดังกล่าว ส่วนใหญ่สอดคล้องกับ คำสอนเรื่องสมาธิที่ปรากฏในพระไตรปิฎก กล่าวคือ มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญเพื่อทำจิตให้สงบเป็น เบื้องต้นก่อน แล้วจึงนำจิตที่สงบไปพิจารณาสภาวธรรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวธรรมใน ภายหลัง มีข้อแตกต่างกันคือแต่ละสำนักใช้สมาธิในระดับที่ไม่เท่ากัน บางสำนักใช้สมาธิระดับสูง บางสำนักใช้สมาธิระดับต้น เพื่อเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนาเท่านั้น นอกจากนี้ยังพบว่าบาง สำนักคิดค้นวิธีปฏิบัติขึ้นเองแตกต่างไปจากพระไตรปิฎกแต่มีเป้าหมายตรงกันคือ เพื่อดับทุกข์

¹สรุปความจาก เรื่องฤทธิ์ แสนนวล, การศึกษาเชิงวิเคราะห์การปฏิบัติสมาธิของสำนักต่าง ๆ ใน ประเทศไทยกับการปฏิบัติสมาธิในพระไตรปิฎก, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2533), บทคัดย่อ.

2.5.2 คณินนิตย์ จันทบุตรและสุพรรณ จันทบุตร¹

ศึกษาความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัดเฉพาะกรณีวัดป่านานาชาติ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าวัดป่านานาชาติที่ตั้งขึ้นโดยพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) มีบทบาทต่อสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะวัดนี้มีลักษณะพิเศษที่เป็นวัดที่มีแต่พระชาวต่างชาติล้วน ๆ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อบุญมาศึกษาฝึกฝนอบรมตน ตามรูปแบบปฏิบัติของสำนักหนองป่าพง การปฏิบัติภารกิจของวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ อันได้แก่การปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การสาธารณูปการ การศึกษาสงเคราะห์ และการสาธารณสงเคราะห์ ถือว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจเกิดจากการที่ประชาชนมีศรัทธาเลื่อมใสในข้อวัตรปฏิบัติ การบริหารวัดมีระบบระเบียบ และการปกครองสงฆ์ที่เน้นธรรมวินัย ให้ความสำคัญแก่ส่วนรวม (สงฆ์) ไม่เรียไร ไม่จับต้องเงินทอง ความเคารพผูกพัน ระหว่างอาจารย์ ศิษย์ ก่อให้เกิดความเคารพยำเกรงในระบบอาวุโส สร้างความมั่นคงและยั่งยืนในการปกครองสงฆ์ คำสอนที่ลึกซึ้งให้แง่คิด และมีคติเตือนใจ ก่อให้เกิดความประทับใจ ตลอดจนสาธารณสงเคราะห์ของวัด ทำให้วัดและชุมชนมีความใกล้ชิดผูกพัน ยึดถือว่าวัดเป็นที่พึ่งทั้งทางกายและทางใจ

นอกจากนี้ยังมีส่วนสอดคล้องกับนโยบาย พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ๒๕๔๒ อันได้แก่ การให้ความสำคัญแก่ครู การให้ความสำคัญแก่ศิษย์ การให้ความสำคัญแก่สิ่งแวดล้อมและชุมชน การจัดการ การศึกษาเชิงพุทธ ทั้งหมดนี้เป็นสาระที่ได้จากแนวคำสอนของพระโพธิญาณที่ได้วางรากฐานไว้ให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้ประพฤติปฏิบัติตามจนเกิดประโยชน์ในวงกว้าง ไม่จำกัดเฉพาะภายในประเทศไทยเท่านั้น

2.5.3 พระมหาวิชาญ สุวิชาโน (บัวบาน)²

ศึกษากระบวนการฝึกอบรมบุคลากรทางพระพุทธศาสนา ของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) จุดมุ่งหมายของงานวิจัยนี้ เพื่อแสวงหาจุดมุ่งหมาย รูปแบบ และวิธีการฝึกอบรมบุคลากรทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และผู้นำสาขาสังกัดหนองป่าพงของพระโพธิญาณเถระ ผลของการวิจัยพบว่าพระโพธิญาณเถระ ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

¹ คณินนิตย์ จันทบุตรและสุพรรณ จันทบุตร, รายงานการวิจัยความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : เฉพาะกรณีวัดป่านานาชาติ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทกราฟฟริก จำกัด, 2545). หน้า บทคัดย่อ.

² สรุปลงความจาก พระมหาวิชาญ สุวิชาโน(บัวบาน), “ศึกษากระบวนการฝึกอบรมบุคลากรทางพระพุทธศาสนาของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 109-135.

และกระบวนการ 3 อย่างมาใช้ในการฝึกอบรมพระภิกษุสามเณรได้แก่ ไตรสิกขา รูดงควัตร และวัตร 14 โดยในฝ่ายของพระภิกษุสามเณรนั้นให้เคร่งครัดในหลักพระวินัย ฝึกฝนสมาธิและให้มีความคิดที่ถูกต้อง สำหรับฆราวาสท่านยึดหลักบุญกิริยาวัตร 10 ฆราวาสธรรม 4 และอนุพุทธานุสสติ 5 โดยเน้นหลักการให้ทานด้วยปัญญา การเสียสละกิเลส เคารพในธรรม สัมมาทิฐิ การรักษาศีล การละเว้นอบายมุข การปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน การประพฤติพรหมจรรย์ การเห็นโทษของกิเลส การปฏิบัติสมาธิและการเจริญวิปัสสนา การฝึกอบรมผู้นำสาขาให้เป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพ โดยเน้นหลัก คารวะ 6 และกัลยาณมิตตธรรม 7 จนเกิดความมั่นคงภายในสาขาทั้งในและต่างประเทศ

2.5.4 พรชูลี อาชาวำรุง

ศึกษาบทบาทของวัดป่านานาชาติพบว่า “วัดป่านานาชาติเป็นวัดสาขาหนองป่าพงแห่งที่ 1 ที่พระโพธิญาณเถระตั้งขึ้น เพื่อให้เป็นอาวาสของพระสงฆ์ชาวต่างประเทศที่เข้ามาศึกษาและอุปสมบทในพระพุทธศาสนาได้อบรมสั่งสอนกันเอง สภาพแวดล้อมภายในวัดยึดความเรียบง่าย สะอาด เป็นระเบียบ มีความกลมกลืนกับสภาพป่าและธรรมชาติ พระสงฆ์ยึดธรรมวินัยเป็นหลัก เคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติ ไม่จำเป็นต้องเงินทอง เมื่อมีเอกลาภถือเป็นของส่วนรวม(สงฆ์) ยึดหลักอปริหานิยธรรม 7 เน้นความสามัคคีพร้อมเพียงเป็นใหญ่ เคร่งครัดในสิกขาบทเรื่องรูดงควัตร ฉันทบาตร ฉันทมือเดียว วันพระถือเนสัชชิก ไม่นอนตลอดคืน มีการคัดเลือกผู้เข้ามาบวชเป็นขั้นบันได เน้นการปฏิบัติเรื่องอาจารย์วัตรและอุปัชฌาย์วัตร ทุกวันโกนจะมีการประชุมเน้นความเสมอภาคให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นอย่างมีอิสระ ทุกปัญหาภายในวัดสงฆ์จะต้องร่วมกันแก้ไข เพราะการบริหารไม่ได้อยู่ที่เจ้าอาวาสแต่อยู่ที่สงฆ์ ชาวงเดือนมีนาคม - พฤษภาคม จะออกรูดงควัตรไปที่วัดเต่าดำ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าเขา”¹

2.5.5 แม่ชีอัครคุณาณี (พรพิศ ศิริวิสูตร)

ศึกษาเรื่องสติและวิธีการพัฒนา เพื่อการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน² พบว่าสติหมายถึงความระลึกได้หรือความจำส่วนหนึ่ง และความไม่เลือนลหายหรือความไม่ประมาทอีกส่วนหนึ่ง มีความสำคัญคือ เป็นธรรมที่ทำให้มนุษย์ทำกิจต่าง ๆ ทำให้ปัญญาเกิดและทำงานได้อย่าง

¹ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, **รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมมติเด่น**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548), หน้า 205-206.

² แม่ชีอัครคุณาณี (พรพิศ ศิริวิสูตร), **สติและวิธีการพัฒนาเพื่อการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน**, ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), 2545, หน้า บทคัดย่อ.

เต็มที ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการและปัญญา และพบว่าวิธีปฏิบัติเพื่อการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันมี 2 วิธี คือ วิธีการตามหลักโดยทั่วไป และวิธีการตามหลักสติปัฏฐาน โดยวิธีการตามหลักสติปัฏฐานเป็นวิธีการปฏิบัติ เพื่อใช้สติให้บังเกิดผลดีที่สุดและเหมาะสมสำหรับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันมากที่สุด... หลักสติปัฏฐาน 4 เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เป็นหนทางเดียวที่ทำให้มนุษย์พ้นทุกข์ได้ เป็นหลักปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์สามารถมีตนเป็นที่พึ่ง และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนให้สูงสุดได้ เรียกว่าการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์และการปฏิบัติสติปัฏฐานเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้พระสังฆธรรมยั่งยืน

2.5.6 ฉันทนา กล่อมจิต

ศึกษาบทบาทวัดป่าบ้านค้อพบว่า “สถานที่และบรรยากาศในการอบรมมีสภาพ สะดวกสบาย สงบร่มเย็น เหมาะแก่การพัฒนาทางจิต เจ้าอาวาสเป็นนักปฏิบัติ นักเผยแผ่ มีข้อวัตรปฏิบัติด้านปฏิบัติวิปัสสนาเป็นที่เลื่อมใสของลูกศิษย์และผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมในวัด นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุภายในสำนักที่มีความรู้ความสามารถในการฝึกอบรม กิจกรรมของวัดเปิดฝึกอบรมได้ กว้างขวางทั้งในประเทศและนอกประเทศ เช่น กลุ่มเยาวชนผู้ปฏิบัติธรรม เดอะลิตเติลเค (The Little K.P.Y.) พี วาย ศูนย์ปฏิบัติธรรม เค พี วาย (K.P.Y.) วางนโยบายทางการศึกษาในอนาคตเพื่อให้สังคมสร้าง “คนดี มีความรู้ อยู่เป็นสุข” นอกจากนี้วัดยังมุ่งเน้นพัฒนาพระภิกษุสามเณรได้ปฏิบัติธรรมอย่างสมบูรณ์ มีศีลวัตรอันงดงาม ซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน”¹

2.5.7 พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์

ศึกษาบทบาทของวัดจอมทอง พบว่า “เป็นวัดที่ตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนเมือง เป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตั้งแต่ พ.ศ.2535 เป็นศูนย์อบรมพระวิปัสสนาจารย์เขต 7 ภาคเหนือ มีหลักสูตรฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ ดำเนินการอย่างต่อเนื่องทุกปี กิจกรรมของสำนักฝึกอบรมตลอดปีความเป็นอยู่ของผู้ปฏิบัติไม่ลำบากด้วยอาหารบิณฑบาต เสนาสนะสัปปายะ สถานที่ฝึกอบรมสามารถรองรับผู้เข้าอบรมได้คราวละไม่ น้อยกว่า 250 คน มีกลุ่มผู้ปฏิบัติทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ การฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานมีกำหนดแผนการปฏิบัติอย่างชัดเจน เน้น

¹อ้างแล้ว, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, **รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนธรรมดีเด่น**, หน้า 208-212.

โครงการอบรมทั้งระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว โดยมีวิทยากรและหลักสูตรการอบรมที่เหมาะสมกับช่วงเวลาและโอกาสของผู้จะมาฝึกอบรม”¹

2.5.8 พิสิฐ ภัทรสุโพธิ์

ศึกษาบทบาทของวัดพระพุทธรูปตากผ้า พบว่า “ตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 ปัจจุบันเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดลำพูน แห่งที่ 1 เป็นศูนย์พัฒนาคุณธรรม อบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชน การดำเนินงานด้านปฏิบัติธรรม เปิดอบรมกรรมฐานแก่ กลุ่มพระนวกะ กลุ่มพระภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัด กลุ่มอุบาสกอุบาสิกาที่มาวัดประจำ กลุ่มนักเรียน และกลุ่มประชาชนทั่วไป แนวทางปฏิบัติของสำนักใช้แนวทางสติปัฏฐาน 4 ตามแบบอย่างของวัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ และให้อิสระแก่ผู้ปฏิบัติตามแนวทางที่เคยปฏิบัติมาก่อน วัดได้รับเลือกให้เป็นศูนย์พัฒนาคุณภาพจิต ประจำจังหวัดลำพูน และศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดลำพูน มีกิจกรรมอบรมและพัฒนาต่อเนื่องตลอดปี”²

2.5.9 สุดใจ สะอาดยิ่ง

ศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางแก้ไขปัญหาของประชาชน ในระดับหมู่บ้าน จังหวัดสุรินทร์ พบว่า ประชาชนต้องการให้วัดเป็นศูนย์กลางแก้ไขปัญหาของประชาชน วัดยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมและงานประเพณีวัฒนธรรม แต่วัดขาดความพร้อมที่จะเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหาของประชาชน เช่น อาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม สิ่งอำนวยความสะดวก พระสงฆ์ขาดความรู้ความเข้าใจที่จะทำวัดให้เป็นศูนย์กลางแก้ไขปัญหาของประชาชน และยังห่างเหินจากประชาชน ปัจจุบันวัดมีพระภิกษุสามเณร จำนวนน้อยอีกทั้งยังขาดการศึกษาอีกด้วย

รูปแบบการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางแก้ไขปัญหาของประชาชนในหมู่บ้าน มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ การจัดตั้งองค์กรพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหาของประชาชน โดยมีหน่วยงานรัฐ คณะสงฆ์ ชุมชน หมู่บ้าน และเอกชน เข้ามามีส่วนรับผิดชอบ สร้างความตระหนักให้เจ้าอาวาส พระเณรและประชาชนในหมู่บ้านให้ร่วมมือพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหา

¹ อ่างแล้ว, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมดีเด่น, หน้า 217-8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 220-223.

³ สรุปความใน สุดใจ สะอาดยิ่ง, ศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหาของประชาชนในระดับหมู่บ้าน จังหวัดสุรินทร์, (สุรินทร์: ม.ป.พ., 2546), บทคัดย่อ.

ของประชาชน ส่วนการพัฒนาด้านกายภาพ บุคลากร และกระบวนการแก้ไข โดยพัฒนาวัดให้มีอาคารสถานที่เพียงพอ ร่มรื่น สะอาด มีสิ่งอำนวยความสะดวก พัฒนาบุคลากรในวัดให้มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการ มีความประพฤติดีงามเป็นแบบอย่างที่ดีและเป็นผู้นำชุมชน ให้มีคณะทำงานของวัดจากทุกกลุ่มของชุมชนและสังคม ใช้กระบวนการแก้ไขปัญหาโดยหลักการทางพุทธศาสนา

2.5.10 พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนรโส)

การศึกษา วิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม¹ พบว่า วิธีปฏิบัติวิปัสสนาและวิธีสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักแห่งนี้ มีความเป็นระบบ และสอดคล้องกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา ทุกลำดับขั้นตอนของการฝึกปฏิบัติ เช่น การเดินจงกรม การนั่งสมาธิต่อการเดินจงกรม และการเจริญสติให้ทันอารมณ์ปัจจุบัน ที่สำคัญคือ การสอบอารมณ์ผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

2.5.11 นางสาวสุนทรี สุระรังสี

การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกากู้ได้รับเอตทัคคะ² พบว่า แม้ว่าการดำเนินชีวิตของคนที่มีรูปแบบที่แตกต่างกัน ดังเช่นสังคมสงฆ์กับสังคมคฤหัสถ์ แต่ก็มีเป้าหมายเดียวกัน คือ พัฒนาจิตปัญญา อุบาสิกากู้ได้รับเอตทัคคะมีคุณสมบัติของอริยชนคือ ศรัทธา ศีล และปัญญา อุบาสิกากู้ทั้ง 10 คน มีความขยันทำ การงานเลี้ยง ได้รับทรัพย์โดยสุจริต ใช้จ่ายอย่างเผื่อแผ่ รับผิดชอบต่อชีวิตผู้อื่น โดยใช้ทรัพย์ทำประโยชน์จนเป็นผู้ได้รับการยกย่องในพระพุทธศาสนา มีปัญญาพอที่จะทำทานให้รอดพ้น ไม่ตกเป็นทาสของทรัพย์สมบัติและโลกามิสอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตน เป็นอยู่ด้วยจิตเบิกบานมีทุกข์บางเบา นับว่าเป็นผู้ประเสริฐ เรียกว่าพระโสดาบัน

¹พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนรโส), การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม, ในบทคัดย่อวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2533-2544), หน้า 90,

²นางสาวสุนทรี สุระรังสี, การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกากู้ได้รับเอตทัคคะ, ในบทคัดย่อวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2533-2544), หน้า 300-301.

2.5.12 นางพรรณราย รัตนไพฑูรย์

การศึกษาวิธีวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 : ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมูลนิธิ (โชดก ญาณสิทธิ)¹ พบว่าพระธรรมธีรราชมูลนิธิ ใช้หลักสติปัฏฐาน 4 คือ การพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม เป็นกรอบในการปฏิบัติและการสอน ในภาคทฤษฎีสอนให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจทั้งหลัก สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานควบคู่กันไป แต่ในภาคปฏิบัติ เน้นวิธีการแบบสมถะมีวิปัสสนานำ โดยแบ่งเป็น 2 ภาค (1) ภาคสมถะหรือปฏิบัติศาสนา เป็นการเตรียมตัวก่อนลงมือปฏิบัติ (2) ภาควิปัสสนาหรือปฏิบัติศาสนา ประเด็นสำคัญอยู่ที่การมีสติกำหนดรูปรูปนามตามอิริยาบถใหญ่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน

จากการศึกษาเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า การปฏิบัติธรรมของกลุ่มชาวพุทธตั้งแต่เริ่มแรกในสมัยพุทธกาล มีหลากหลายรูปแบบหรือวิธีการ ขึ้นอยู่กับบุคคล กาล สถานที่ กล่าวเฉพาะในกลุ่มของพระสงฆ์สามารถสรุปวิธีฝึกปฏิบัติชัดเจนได้เป็น 2 ระบบ คือ แบบคันถธุระ กับ แบบวิปัสสนาธุระ ต่อมาทั้งสองระบบก็พัฒนามาเป็นสำนักต่าง ๆ ดังปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา รูปแบบการปฏิบัติต่าง ๆ ที่เห็นในปัจจุบันก็มีพัฒนาการมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เช่น วิธีวิปัสสนากรรมฐานมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง

เมื่อพระพุทธศาสนาขยายตัวมาถึงคนไทย มีการฝึกศึกษาพระพุทธศาสนาตามที่เหมาะสมสำหรับตนเอง วิธีหนึ่งที่คนไทยนำมาใช้ในการฝึกหัดเกลาคือวิธีวิปัสสนากรรมฐานซึ่งมักเรียกรวม ๆ ว่าปฏิบัติธรรม ซึ่งความจริงคำว่าปฏิบัติธรรมมีความหมายกว้างกว่านี้ อย่างไรก็ตามคนไทยนิยมฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานถือเป็นการฝึกเข้มข้น เป็นเรื่องของการขัดเกลาระดับลึกดังที่กล่าวไว้ข้างต้น เกิดมีสำนักสอนปฏิบัติกันมากขึ้นในกลุ่มคนไทยและนิยมเป็นบางยุคสมัย ดังเช่น สมัยสุโขทัยมีบางวัดที่อยู่ตามเชิงเขาห่างชุมชนพอประมาณเหมาะสำหรับปฏิบัติธรรมกรรมฐาน ในยุคอยุธยาบ้านเมืองมีศึกสงครามมากคนในยุคนี้ก็หันเหไปในด้านการบุญกุศลมากเป็นพิเศษ หลักฐานด้านสำนักปฏิบัติธรรม ไม่สู้จะปรากฏ ถึงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วงรัชกาลที่ 1-4 ปรากฏมีร่องรอยของพระสงฆ์ที่เดินธุดงค์ปฏิบัติธรรมตามป่าเขา แต่ก็ไม่มีหลักฐานยืนยันว่ามีสำนักปฏิบัติสอนวิปัสสนากรรมฐานเป็นกิจจะลักษณะ

¹ นางพรรณราย รัตนไพฑูรย์, การศึกษาวิธีวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 : ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมูลนิธิ (โชดก ญาณสิทธิ), ในบทความวิจัยวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2533-2544), หน้า 308-309.

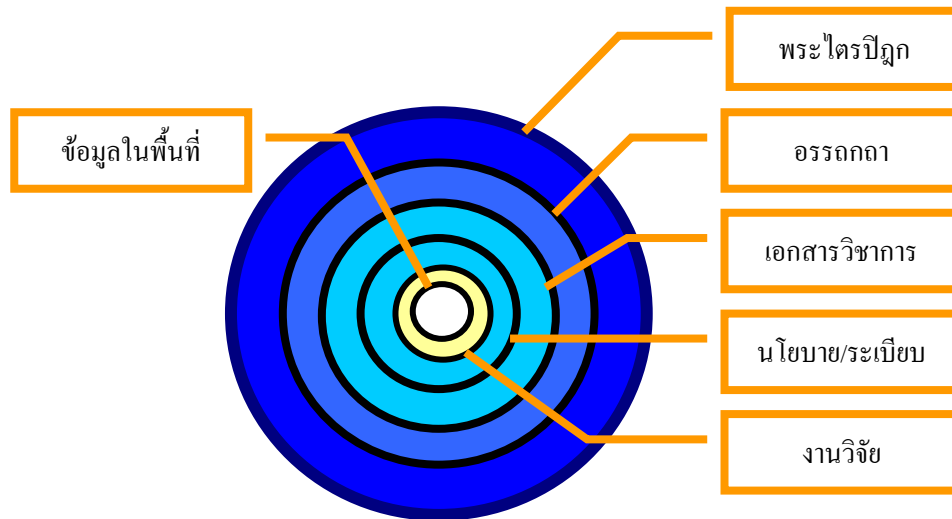
ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีหลักฐานการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ในรูปแบบ พระอุปัชฌาย์มากขึ้น ในระยะต่อมาก็พัฒนามาเป็นรูปแบบสำนักปฏิบัติ เช่น สำนักปฏิบัติสายของ อาจารย์เสาร์ หลวงปู่มั่น สำนักสวนโมกขพลารามของหลวงปู่พุทธทาส สำนักปฏิบัติสายวัด หนองป่าพงของหลวงปู่ชา เป็นต้น ในปัจจุบันเป็นที่สังเกตว่ามีสำนักปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นมากใน ประเทศไทย ไม่เพียงแต่กลุ่มพระสงฆ์เท่านั้นที่สนใจและสอนด้านนี้ แต่กลุ่มคฤหัสถ์ก็ให้ความสนใจและตั้งสำนักสอนกันมากขึ้นดังหลักฐานทางวิชาการ และรายงานวิจัยที่กล่าวไว้ข้างต้น เกี่ยวกับพัฒนาการสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทยสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นจุดเริ่มต้น และเป็นต้นแบบให้กับสำนักปฏิบัติวิปัสสนาสายวัดป่าและมีอิทธิพลอย่างมากสายหนึ่งในประเทศไทยในปัจจุบัน พระไพศาล วิสาโล ให้ทัศนะไว้อย่างน่าฟังว่า

อันที่จริงแบบแผนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้สร้างขึ้นโดยใช้อำนาจรัฐสนับสนุนนั้น ต้องสะดุดกับอุปสรรค อันเกิดจาก พระป่าสายพระอาจารย์มั่น ซึ่งต่างไปจากพุทธศาสนาแบบทางการ แต่ก็เป็นสิ่งยอมรับกันได้เพราะในที่สุด เครือข่ายลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่นก็สามารถ เชื้อประโยชน์ให้ราชการและคณะสงฆ์ส่วนกลางสามารถแผ่ขยายอิทธิพลได้ กว้างไกลถึงเขตป่าลึกและถิ่นทุรกันดาร โดยเฉพาะในภาคอีสาน อีกทั้งหลัก ความเชื่อและคำสอนทั่วไปของสายพระป่าก็สามารถเข้ากันได้กับของทางการ แม้ว่าวัตรปฏิบัติจะต่างกันมาก อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบกับ 7 สำนักที่กล่าวมา ข้างต้น กลุ่มพระป่าสายพระอาจารย์มั่นมีลักษณะที่พิเศษออกไปตรงที่ พยายามรักษาแบบแผนข้อวัตรเดิมเอาไว้ ไม่ยอมปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลาหลายสิบปี ทั้งนี้ก็เพราะจำกัดพื้นที่ของตนอยู่แต่ในเขตทุรกันดาร โดยเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกไม่มากนัก แต่เมื่อสายนี้ขยายสาขาแผ่เข้าไป ไกล่เมือง ขณะที่อิทธิพลของเมืองก็แผ่เข้าไปในชนบทมากขึ้น ปรากฏว่าหลาย สำนักในสายนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความทันสมัยมากขึ้น ดังเห็นได้จากสิ่ง ปลุกสร้าง เสนาสนะ และวิถีชีวิตของพระในปัจจุบัน¹

ข้อมูลจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีพระไตรปิฎกเป็นแม่บท รองลงมาก็เป็น คัมภีร์อรรถกถา เอกสารวิชาการ นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และสุดท้ายข้อมูลในพื้นที่ จากการลงสังเกตและสัมภาษณ์ในภาคสนาม เขียนผังได้ดังนี้

¹พระไพศาล วิสาโล, *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสวดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546), หน้า 145-146.

แผนภูมิที่ 2.3 แสดงแหล่งข้อมูลที่ทำกรวิจัย

ภาพที่ 2.1 สำนักปฏิบัติธรรมวัดปลื้มพัฒนา บ้านปลื้มพัฒนา
หมู่ที่ 7 ตำบลโคกมะม่วง อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 2.2 ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมวัดป่าบ้านไผ่ภูด้อย บ้านไผ่ภูด้อย
หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านไทร อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 2.3 สำนักปฏิบัติธรรมวัดปลื้มพัฒนา บ้านปลื้มพัฒนา
หมู่ที่ 7 ตำบลโคกมะม่วง อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ในประเทศไทยมีวัดทั้งหมด 30,000 กว่าวัด แบ่งเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ วัดป่า กับ วัดบ้าน ยังไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนว่าเป็นวัดบ้านมีจำนวนเท่าไร วัดป่ามีจำนวนเท่าไร สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีการจัดทำ “สถิติข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดทั่วประเทศจำนวน 416 วัด”¹ จากข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการดำเนินงานของคณะสงฆ์และสำนักงานของรัฐด้านสำนักปฏิบัติธรรม และจากข้อมูลที่กล่าวมา สะท้อนให้เห็นว่าคณะสงฆ์และรัฐไม่ได้ยกเอาภาระงานด้านปฏิบัติธรรมมาเป็นภารกิจหลัก การฝึกฝนแบบวิปัสสนาธุระไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควรจะเป็น ทั้งที่เป็นระบบฝึกฝนที่สำคัญในวงจรการศึกษาแนวพุทธ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผลการศึกษาวิเคราะห์แบ่งเป็น 3 หัวข้อใหญ่ คือ 1) ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง 2) ศึกษาวิเคราะห์สภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และ 3) ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ซึ่งมีผลการศึกษาเป็นดังนี้

4.1 วิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษานี้วิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง แบ่งเป็น 2 หัวข้อย่อย คือ 1) ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคคล 2) ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านเอกสาร

4.1.1 ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคคล

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคลากร แบ่งเป็น 7 กลุ่ม คือ นักวิชาการจำนวน 4 รูป/คน ผู้บริหารคณะสงฆ์ในภาค 11 จำนวน 5 รูป ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนา จำนวน 4 คน เจ้าอาวาสสำนัก/พระวิปัสสนาจารย์ จำนวน 11 รูป ผู้นำชุมชนหรือปราชญ์ของชุมชนที่เกี่ยวข้อง

¹สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2547), หน้า 77-104.

และบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติ จำนวน 23 คน ได้มาโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งรายงานเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 4.1

แสดงข้อมูลกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคคล

กลุ่มประชากร	จำนวนกลุ่มประชากร	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	หมายเหตุ
● ผู้บริหารคณะสงฆ์ในภาค 11	5	5	
● นักวิชาการ	4	4	
● ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนา	4	4	
● เจ้าอาวาสสำนักปฏิบัติธรรม/พระวิปัสสนาจารย์	11	11	
● ผู้นำชุมชนหรือปราชญ์ของชุมชน บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรม	23	23	
รวม	47	47	

กลุ่มผู้บริหารคณะสงฆ์ในภาค 11 ได้แก่ เจ้าคณะภาค 11 เจ้าคณะจังหวัดชัยภูมิ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา เจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์ และเจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์, กลุ่มนักวิชาการ ได้แก่ นักวิชาการที่มีความรู้และมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับด้านพระพุทธศาสนา, กลุ่มผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนา ได้แก่ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครราชสีมา ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดบุรีรัมย์ และผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์, กลุ่มเจ้าอาวาสสำนักปฏิบัติธรรม ได้แก่ เจ้าอาวาสหรือตัวแทนเจ้าอาวาสสำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าสุคะโต วัดชัยภูมิพิทักษ์ (ผาเกิ้ง) วัดป่าอากาสิโก ศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐานประจำอำเภอพิมาย สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดสะแกแสง วัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม) ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมวัดป่าบ้านไผ่บุลย์ วัดปลื้มพัฒนา สำนักปฏิบัติธรรมวนานุรักษาราม วัดป่าเทพประทาน วัดปานิมิตมงคล และวัดสว่างอรุณ, กลุ่มพระวิปัสสนาจารย์ ได้แก่ พระวิปัสสนาจารย์ที่เป็นเจ้าอาวาสหรือที่มาประจำอยู่ภายในสำนักปฏิบัติธรรมทั้ง 12 สำนักที่กล่าวมา, กลุ่มผู้นำชุมชนหรือปราชญ์ของชุมชน ได้แก่ บุคคลที่มีความใกล้ชิดและรอบรู้เกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม ในเขตพื้นที่ของกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักปฏิบัติธรรม ได้แก่ บุคคลที่เข้ามาอุปถัมภ์หรือเข้ามาฝึกปฏิบัติภายในสำนักปฏิบัติธรรม

กลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านบุคคลมีจุดแข็ง คือ มีความครอบคลุมทุกระดับ ครอบคลุมภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ คณะสงฆ์และประชาชน นักวิชาการ จากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า กลุ่มบุคคลเหล่านี้เป็นที่เชื่อถือว่ามีรู้ความสามารถมองสภาพทั่วไปในการดำเนินการ และแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมได้ครอบคลุม เทียบตรง และเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ มีจุดอ่อน คือ กลุ่มนักวิชาการที่เชี่ยวชาญด้านนี้โดยตรงไม่ผู้จะมีในส่วนภูมิภาค ส่วนมากก็จะอยู่ที่ กรุงเทพมหานคร อีกทั้งข้อจำกัดทางด้านงบประมาณ ไม่ว่าจะเป็นการลงทะเบียนรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม การเข้าถึงกลุ่มนักวิชาการที่เก่ง ๆ ตามที่กำหนดล้วนแต่จะต้องใช้งบประมาณเพิ่ม จึงเป็นเรื่องยากในการเข้าถึงกลุ่มประชากร และกลุ่มตัวอย่างตามที่กำหนดไว้ ในบางครั้งต้องปรับเปลี่ยนกลุ่มนักวิชาการให้เหมาะสมกับสภาพที่จะทำได้ การสัมภาษณ์มีระยะเวลาน้อยบางที่ไม่ได้รายละเอียดทั้งหมด สภาพพื้นที่ของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีบริเวณที่กว้างไกลมาก ความห่างไกลของสำนักปฏิบัติธรรมแต่ละแห่ง สำนักปฏิบัติที่เป็นกลุ่มเป้าหมายบางแห่งอยู่ในถิ่นทุรกันดาร ทางคมนาคมไม่สะดวก ก่อให้เกิดปัญหาการเดินทาง เข้าถึงจุดหมายล่าช้า การจัดเก็บข้อมูลต้องรีบเร่งให้ทันก่อนมีเดิค่า การสำรวจสำนักปฏิบัติธรรมให้ครอบคลุมทั่วถึงจึงเป็นไปได้ยาก

4.1.2 ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านเอกสาร

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านเอกสารจัดเป็น 5 ประเภท ได้แก่ พระไตรปิฎก จำนวน 5 เล่ม อรรถกถา จำนวน 2 เล่ม เอกสารวิชาการ จำนวน 10 เล่ม นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม จำนวน 2 เล่ม และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำนวน 11 เล่ม รายงานเป็นตารางได้ ดังนี้

พระไตรปิฎก ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 4,10, 12,19 และ เล่มที่ 35, อรรถกถา ได้แก่ วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรค, เอกสารวิชาการได้แก่ รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัด ที่จัดการศึกษา และเผยแผ่ศาสนธรรมดีเด่น The World Fellowship of Buddhists วิปัสสนาวงศ์ พุทธธรรม การวิจัยสหรัฐชี้ฝักสมาธิวิถี 'พุทธ' International Recognition of the Day of Vesak รายงานผลการเสวนาบทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย พระพุทธศาสนประวัติ คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์ และอุปลมณี, นโยบายและระเบียบเกี่ยวกับสำนักปฏิบัติธรรม ได้แก่ ระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ.2543 และ คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน, งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การศึกษาเชิงวิเคราะห์การปฏิบัติสมาธิของสำนักต่าง ๆ ในประเทศไทยกับการปฏิบัติสมาธิในพระไตรปิฎก

ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัดเฉพาะกรณีวัดป่านานาชาติ กระบวนการฝึกอบรมบุคลากรทางพระพุทธศาสนาของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) บทบาทของวัดป่านานาชาติ, บทบาทวัดป่าบ้านค้อ, บทบาทของวัดจอมทอง, บทบาทของวัดพระพุทธบาทตากผ้า รูปแบบการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหาของประชาชนในระดับหมู่บ้าน จังหวัดสุรินทร์ วิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม วิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม และการใช้ตรรกะในวิธีสอนของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท)

จุดแข็งของกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างด้านเอกสาร คือมีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี หลักการ วิธีการ รูปแบบปฏิบัติ ประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรม ตลอดจนการประเมินผลด้านการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา และอธิบายลักษณะสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทยในภาพรวม ตลอดจนปัจจัยข้อเท็จจริงของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีความเที่ยงตรง และเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ จุดอ่อน คือ เอกสารบางประเภทไม่บ่งชี้ประเด็นที่ต้องการที่ชัดเจนในต้องพิจารณาตีความซึ่งอาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนจากสาระเดิมได้

4.2 วิเคราะห์สภาพทั่วไปในการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรม

การศึกษาวិเคราะห์สภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรม แบ่งหัวข้อศึกษาเป็น 9 หัวข้อย่อย ได้แก่ ศึกษาด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีปฏิบัติ ด้านผลกระทบ และด้านงบประมาณ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.2.1 ศึกษาวิเคราะห์ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่

หลักการทางพุทธศาสนาถือว่า วัตถุประสงค์มีความสำคัญควบคู่กันแยกกันไม่ได้ การศึกษาวิเคราะห์ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ของสำนักปฏิบัติธรรม โดยการศึกษาจากเอกสาร การสังเกตและการสัมภาษณ์ มีประเด็นวิเคราะห์ 5 ประเด็น ได้แก่ 1) ที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรม 2) สภาพสำนักปฏิบัติธรรมมีความสะอาด ปลอดภัย ร่มรื่น เรียบง่าย ใกล้ชิดธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ 3) การจัดวางผังสิ่งปลูกสร้างอย่างดี มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม 4) อาคารสถานที่เหมาะสม พอเพียง 5) บริเวณสำนักปฏิบัติธรรมปราศจากสิ่งเสียดายมุข/ของมีนเมา

ความจำเป็นด้านอาคารสถานที่ สำหรับเป็นสถานฝึกหัดขัดเกลาที่พักอาศัย ถือเป็นความจำเป็นที่เริ่มมีมาแต่ต้นพุทธกาล ดังพระไตรปิฎกเล่มที่ 4 กล่าวถึงลักษณะวัดหรือสำนักปฏิบัติที่มีความเหมาะสม ดังดำริของพระเจ้าพิมพิสารที่ว่า “ไม่ใกล้และไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก สะดวกแก่การไปวัดและมาจากวัด เหมาะที่ประชาชนจะไปพบพระได้ กลางวันไม่เป็นที่พลุกพล่าน

กลางคืนเงียบสงัด ไม่มีเสียงอีกทีก็ ไม่เป็นที่สัญจรไปมา เหมาะแก่การประกอบกิจของผู้ต้องการความสงบ และเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม¹ ลักษณะดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่าการจัดที่พำนักสำหรับเป็นสถานที่ปฏิบัติตลอดถึงการให้ความอุปถัมภ์บำรุงปัจจัยที่จำเป็นด้านอื่น ๆ แก่ผู้ทรงศีลถือเป็นบทบาทของพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ โดยหลักการนี้กลุ่มพระสงฆ์จะมีเวลาในการฝึกปฏิบัติขัดเกลาตนเอง ค้นคว้าสังขารแล้วนำมาบอกกล่าวให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตคฤหัสถ์ เป็นปฏิสัมพันธ์ที่ก่อเกิดคุณูปภาพในหมู่พุทธบริษัท

จากการศึกษาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 พบว่า ที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรม มีความแตกต่างกัน บางสำนักอยู่ในชุมชน บางสำนักห่างไกลชุมชน บางสำนักอยู่กลางทุ่ง บางสำนักอยู่ป่าที่บึง บางสำนักอยู่ที่ราบลุ่ม เขิงเขา บางสำนักอยู่บนภูเขา ในสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันเช่นนี้มีจุดจุดด้อยต่างกัน เช่นสำนักปฏิบัติที่ห่างไกลชุมชนในป่าที่บึงหรืออยู่บนภูเขา ก็เหมาะสำหรับการฝึกปฏิบัติที่เข้มข้น มีความเป็นธรรมชาติสูง อีกระยะจากความวุ่นวายของสังคม แต่การดำรงชีพขั้นพื้นฐานของผู้ฝึกปฏิบัติตลอดถึงการเข้าไปสนับสนุนอุปถัมภ์บำรุงลำบากด้านสภาพแวดล้อมในภาพรวมมีความเหมาะสม สะอาด ร่มรื่นบรรยากาศดี สงบ ร่มเย็นเป็นธรรมชาติ บางแห่งมีสภาพป่าช้าของชุมชน มีการปลูกป่าเพิ่ม บางสำนักปรับแต่งสำนักให้เป็นเหมือนรีสอร์ท มีสวนพันธุ์ไม้ดอก สวยงาม เป็นระเบียบ มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในสำนักอย่างเหมาะสมด้านอาคารสถานที่เพียงพอ ภายในบริเวณวัดจัดอาคารสถานที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ภูมิกรรมฐานพอเพียงสำหรับการปฏิบัติ เรียงรายเป็นสัดส่วน สะดวก สะอาด สงัด สงบ ร่มรื่น เรียบง่าย เป็นระเบียบ เหมาะแก่การบำเพ็ญภาวนา นอกจากนี้ยังจัดภูมิทัศน์สภาพแวดล้อมภายในวัดให้เป็นอุทยานการศึกษาแนวพุทธได้อย่างน่าสนใจ

นักวิชาการบางท่านให้ทัศนะเกี่ยวกับด้านสภาพแวดล้อมว่า สมัยก่อนใช้ป่าเป็นสถานที่ฝึก มีความสัปปายะ เน้นจิตใจสงบ ไม่ต้องจัดสภาพด้านนี้เป็นการเฉพาะ การเดินธุดงค์เพื่อฝึกให้เข้มงวดตามจริตของผู้ปฏิบัติก็ทำได้ง่าย แต่ปัจจุบันสภาพบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป การประกอบด้านนี้มีขอบเขตจำกัดพื้นที่ ก็เกิดความจำเป็นในการปรับสภาพพื้นที่ให้เหมาะกับการฝึกปฏิบัติ การใช้รูปแบบปฏิบัติตามรูปแบบเดิมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย

4.2.2 ศึกษาวิเคราะห์ด้านบุคลากร

การศึกษวิเคราะห์ด้านบุคลากร หมายถึงผู้มีความเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม ซึ่งจัดเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการฝึกปฏิบัติ ได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติ

¹ วิ.มหา. (ไทย).4/59/71.

พระวิปัสสนาจารย์ ครูบอกรกรรมฐาน ครูผู้แนะแนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน วิทยากรที่มีความรู้ความสามารถแนะนำการฝึกปฏิบัติอบรม กับกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรม ได้แก่ ประชาชนทั่วไป นักเรียน นักศึกษา นิสิต ผู้บริหาร ข้าราชการ พระภิกษุสามเณร ซึ่งตั้งประเด็นวิเคราะห์ 2 ประเด็น คือ วิเคราะห์ด้านคุณภาพของบุคลากร และปริมาณของบุคลากร ดังนี้

1) กลุ่มบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการฝึกปฏิบัติ จากการศึกษาพบว่า (1) ในด้านคุณภาพ โดยภาพรวมสำนักปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่เจ้าสำนักและพระวิปัสสนาจารย์ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีพรหมวิหารประจำใจ มีความซื่อสัตย์จริงใจในการทำงาน มีความเข้าใจในพระรัตนตรัย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีความเป็นกัลยาณมิตร มีความสามารถในการบริหารจัดการ มีความคิดริเริ่มและมีวิสัยทัศน์ สามารถแสดงทิศทางของการพัฒนาสำนักปฏิบัติในอนาคต ริเริ่มแนวทางในการบริหารที่ท้าทายต่อการเปลี่ยนแปลงของสำนักปฏิบัติ ริเริ่มวิธีการพัฒนาคุณภาพสำนักปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีวิธีการกระตุ้นให้ทุกคนร่วมกันพัฒนาคุณภาพสำนักปฏิบัติ พระวิปัสสนาจารย์มีความสามารถในการฝึกฝนอบรม มุ่งพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขา เข้าใจหลักการพัฒนาผู้ฝึกปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา แต่บุคลากรที่มีลักษณะดังกล่าวมีจำนวนน้อย ไม่เพียงพอที่จะทำให้สำนักมีความเข้มแข็ง บางแห่งขาดพระวิปัสสนาจารย์มืออาชีพหรือที่ความรู้ที่ลึกซึ้ง ที่สามารถสอบอารมณ์ระดับลึกได้ ซึ่งพระวิปัสสนาจารย์เองก็ยังคงพัฒนาตัวเองไปด้วยซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็น (2) ในด้านปริมาณบุคลากร โดยภาพรวมสำนักปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่เจ้าสำนักและพระวิปัสสนาจารย์ มีจำนวนน้อยถึงขาดแคลน บางแห่งไม่เพียงพอในการตอบสนองความต้องการของผู้ฝึกปฏิบัติ การสร้างพระวิปัสสนาจารย์รุ่นใหม่ขึ้นทดแทนรุ่นเก่าทำได้ยากมาก แรงจูงใจในด้านนี้ผู้กระเสาะของวัตถุนิยมไม่ได้ บางสำนักเจ้าสำนักชราภาพมากแล้วไม่มีพระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนัก เมื่อมีงานอบรมต้องไปนิมนต์พระวิปัสสนาจารย์จากที่อื่นมาช่วย หลายพื้นที่พบว่าใช้ระบบเครือข่ายหมุนเวียนกันไป ในลักษณะที่อิงระบบการปกครองคณะสงฆ์ของจังหวัดบ้าง ในลักษณะเป็นเครือข่ายสำนักปฏิบัติในสาขาเดียวกันบ้าง ในลักษณะที่จับมือกันระหว่างสำนักปฏิบัติที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน หรือรู้จักมักคุ้นเป็นการส่วนตัวของเจ้าสำนักบ้าง

แม้ว่าบุคลากรด้านนี้จะมีคุณธรรม มีความสามารถ แต่เมื่อมองโดยรวมเห็นว่าบุคลากรขององค์กรสงฆ์มีปัญหาทั้งด้านปริมาณและด้านคุณภาพ เมื่อจำนวนพระวิปัสสนามีน้อยทำให้ท่านไม่มีเวลาพัฒนาตนเอง ส่งผลต่อกระบวนการสอนกรรมฐานของท่าน พบว่าในสำนักปฏิบัติหลายแห่งท่านต้องปลีกเวลาเพื่อไปฝึกปฏิบัติส่วนตัวท่านเองด้วย ซึ่งก็ส่งผลให้สำนักปฏิบัติที่ท่านรับผิดชอบอยู่ขาดพระวิปัสสนาจารย์ อีกรูปแบบบาทภารกิจของพระสงฆ์ในประเทศไทยหลายด้านเกินไป ไม่ว่าจะเป็นสงฆ์สายปกครอง สายการศึกษาหรือแม้แต่สายพระวิปัสสนาจารย์ ก็มี

ภาระงานรับผิดชอบหลายด้าน ทำให้การปฏิบัติภารกิจขาดความต่อเนื่องไม่ปะติดปะต่อไม่เป็น
มรรคเป็นผล การสร้างพระวิปัสสนาจารย์ทดแทนเท่าที่รัฐยื่นมือเข้ามาดูแลก็ยังไม่เกิดผลได้ใน
ปัจจุบัน นอกจากนี้ปัญหาปริมาณไม่เพียงพอมีผลต่อประสิทธิภาพ

2) กลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรม ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาด้านกลุ่มผู้รับการ
ฝึกอบรมเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มประชาชนทั่วไป (2) กลุ่มนักเรียน นักศึกษา นิสิต (3) กลุ่ม
ผู้บริหาร ข้าราชการ (4) กลุ่มพระภิกษุสามเณร จากการศึกษาพบว่า กลุ่มประชาชนทั่วไป
อุบาสกอุบาสิกา ประชาชนทั่วไป กลุ่มนี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นคนที่มีความใกล้ชิดวัด แต่มีบางคน
ปฏิบัติเดินทางจากที่ห่างไกลมาฝึกปฏิบัติธรรม เพราะมีศรัทธาต่อสำนักปฏิบัติ มักเป็นการฝึก
ปฏิบัติเป็นการส่วนตัว ขึ้นอยู่กับความสะดวกของตัวเองเป็นหลัก กลุ่มนักเรียน นักศึกษา นิสิต
กลุ่มนี้เข้าฝึกปฏิบัติเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นโครงการของสถาบัน ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษามองเห็น
คุณค่าของการฝึกอบรมจึงมีการจัดโครงการขึ้นแล้วเลือก สำนักปฏิบัติที่มีศักยภาพด้านนี้
กลุ่มผู้บริหาร ข้าราชการ ผู้นำชุมชน กลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะคล้ายกับกลุ่มนักเรียนนักศึกษา คือกำหนด
เป็นโครงการฝึกพัฒนา โดยเฉพาะ เมื่อรัฐบาลให้ความสำคัญกับการปฏิบัติธรรมของข้าราชการ
เพื่อพัฒนาบุคลากรของรัฐ จึงมอบหมายให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติปฏิบัติการณ์ร่วมกับ
มหาเถรสมาคม จัดดำเนินการโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ เพิ่มประสิทธิภาพในการ
ปฏิบัติงาน กลุ่มพระภิกษุสามเณร เป็นกลุ่มที่ใช้ชีวิตเพื่อปฏิบัติขัดเกลตาตนเองโดยตรงภายในวัด
ซึ่งวัดก็เป็นสถานที่ฝึกปฏิบัติขัดเกลตาอยู่แล้วขึ้นอยู่กับแต่ละวัดจะจัดได้เข้มแข็งจริงจังเพียงใด กระนั้น
ก็ตามกลุ่มพระสงฆ์จะมีรูปแบบปฏิบัติธรรมตามธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมคือ การเข้าปริวาสกรรม
ซึ่งจะถูกกำหนดขึ้นเป็นครั้งคราวในช่วงหลังออกพรรษา ซึ่งจะมีการประชาสัมพันธ์ให้ทราบทั่วกัน
นอกจากนี้ก็จะมึบางรูปที่มีความมุ่งมั่น เพื่อแสวงหาแก่นแท้ของพุทธศาสนาทำการฝึกเข้มข้นเป็น
การส่วนตัว ซึ่งก็มีรูปแบบที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการฝึกฝนภายในสำนักปฏิบัติที่ตนเองมีความ
ศรัทธา หรือออกเดินธุดงค์ไปตามป่าเขา ซึ่งรูปแบบหลังนี้มักจะหายากขึ้นเรื่อย ๆ อันเนื่องจาก
สภาพบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป

กลุ่มผู้เข้ารับการฝึกปฏิบัติในสำนักปฏิบัตินั้น บางคนเข้าฝึกปฏิบัติเพราะความจำใจทำ
ตามข้อกำหนดของสถาบัน บางคนเข้าศึกษาปฏิบัติเพื่อหนีปัญหาความวุ่นวายทางสังคมต้องการ
ความสงบทางจิตใจ บางคนเข้าปฏิบัติฝึกฝนเพื่อแสวงหาประสบการณ์ทางพุทธศาสนา บางคน
เข้าฝึกศึกษาเพราะการปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางการศึกษา บางคนต้องการค้นหาแก่นของ
พุทธศาสนา บางคนต้องการอิสระหลุดพ้นจากพันธนาการของชีวิต จากลักษณะดังกล่าว จึงสรุป
ได้ว่า กลุ่มบุคคลที่เข้ารับการฝึกปฏิบัติธรรมมีความแตกต่างทาง เพศ วัย ประสบการณ์ชีวิต ตลอดจน

ถึงมีรูปแบบการดำรงชีวิต และจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันในการเข้าฝึกการปฏิบัติ เป็นเงื่อนไขสำคัญในการจัดรูปแบบปฏิบัติให้เหมาะสมกับกลุ่มบุคคล

ทัศนะนักวิชาการบางท่านมองว่า บุคลากรทางด้านปฏิบัติขาดการพัฒนา ในยุคก่อนพัฒนาตามประเพณี เช่นการเดินธุดงค์ อาจารย์ที่เก่งและมีชื่อเสียงด้านนี้ช่วงหลังจำกัดหายากขึ้น พระสงฆ์จะทำอย่างประเพณีเดิมก็ทำได้ยากขึ้น อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของบริบทต่าง ๆ ทั้งทางด้านสังคม และโครงสร้างกายภาพทางธรรมชาติ การเอาใจใส่ของคณะสงฆ์ก็ขาดหายไป ปัจจัยที่จะเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาทางด้านปฏิบัติขัดเกลามากอย่างสูญสลายไป ระบบพัฒนา ด้านนี้ก็ไม่มี บางกลุ่มที่เกิดความสนใจก็แอบอ้างทำกันไปเองไม่มีการควบคุมมาตรฐาน พบว่ามีพระธุดงค์หรือสำนักปฏิบัติ จอมปลอมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

4.2.3 ศึกษาวิเคราะห์ด้านการบริหารจัดการ

เดิมที วัดทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากทางฝ่ายบ้านเมือง ที่มีความประสงค์สร้างถวาย เป็นพักอาศัยแก่พระพุทธรูปเจ้า และมณฑลพระสงฆ์ในพุทธศาสนา แต่เมื่อพุทธศาสนาขยายมาถึงประเทศไทยลักษณะพัฒนาการของวัดก็อาจจะแตกต่างไปจากดั้งเดิมบ้าง แต่ที่มีลักษณะดั้งเดิมก็คือภารกิจด้านการสร้างวัดอุปถัมภ์บำรุงวัดในสมัยอาณาจักรเก่าของไทยยังเป็นฝ่ายศฤงคารเข้ามาจัดการดูแลแต่เมื่อมาถึงปัจจุบันลักษณะดังกล่าวมีความแปลกไปจากเดิม กล่าวคือภาระด้านการบริหารจัดการวัดพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ทำให้ภารกิจด้านการฝึกฝนพัฒนาอ่อนลงไป ในประเด็นนี้ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ให้ทัศนะว่า

วัดสามหมื่นกว่าวัด เป็นทรัพยากรอันมีค่ายิ่งของสังคม มีทั้งที่ดิน สิ่งก่อสร้าง ศาสนสถาน บุคลากร เงิน ศรัทธา จะทำอย่างไรจึงจะทำให้ทรัพยากรทั้งหมดเหล่านี้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สังคมตามอุดมการณ์ทางพุทธศาสนา ในครั้งพุทธกาล พระพุทธรูปเจ้ากับพระสงฆ์สาวกไม่ได้เป็นผู้บริหารวัด มีผู้สร้างวัดทำหน้าที่ เป็นผู้จัดการวัดและทูลเชิญพระพุทธรูปเจ้าและนิมนต์พระสงฆ์สาวกมาพัก พระพุทธรูปเจ้าและพระสงฆ์สาวกไม่ได้มาเป็นเจ้าของวัดและไม่อยู่ติดวัด หากจาริกไปทรงสั่งสอนตามนิคมต่าง ๆ ตอนท่านปัญญาอันนันทะเป็นเจ้าอาวาสที่วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่ ท่านว่าท่านไม่ได้จัดการวัดเลย เจ้าชั้นสิโรธเป็นผู้จัดการดูแลทุกอย่าง ท่านใช้เวลาเทศน์อย่างเดียว¹

¹ศ.นพ.ประเวศ วะสี, พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม, ในหลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ.พี.กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์จำกัด, 2539), หน้าที่ 125.

ยังมีประเด็นอื่นที่น่าเป็นห่วงคือ ขณะนี้หลายวัดได้เดินทางเข้าสู่ระบบวัตุนิยม หากวัดดำเนินการเช่นนี้ เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดของประชาชนที่จะเน้นทางด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ ในงานวิจัยนี้ไม่ได้มุ่งศึกษาว่า พระสงฆ์สมควรจะบริหารจัดการวัดเองหรือไม่ การบริหารจัดการวัดที่ดีควรจะเป็นอย่างไร แต่มุ่งศึกษาวิเคราะห์ว่าการบริหารของสำนักปฏิบัติธรรม มีรูปแบบหรือโครงสร้างการบริหารจัดการภายในสำนักปฏิบัติธรรมมีลักษณะอย่างไร โดยกำหนดประเด็นวิเคราะห์ 6 ประเด็น คือ การจัดรูปแบบบริหารภายในสำนัก วิสัยทัศน์ของผู้บริหาร การบริหารในรูปแบบคณะกรรมการดำเนินงาน ความร่วมมือกับคณะสงฆ์และชุมชน การกำกับติดตามการฝึกฝนอย่างจริงจัง และการประเมินผลการดำเนินงาน ผลการวิเคราะห์เป็นดังนี้

1) การบริหารจัดการด้านการจัดรูปแบบบริหาร สำนักปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่มีรูปแบบบริหารภายในสำนักเป็นระบบ แต่มีความแตกต่างกัน รูปแบบบริหารที่พบเห็นเป็นส่วนมาก คือการบริหารจัดการที่มีเจ้าอาวาสเป็นผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด พัฒนาการของสำนักปฏิบัติขึ้นอยู่กับแนวทางหรือนโยบายของเจ้าอาวาส อาศัยบารมีของเจ้าอาวาสเป็นหลัก มีบางสำนักใช้รูปแบบบริหารเป็นคณะกรรมการบริหารคณะสงฆ์จังหวัด โดยกำหนดให้มีประธานศูนย์ปฏิบัติธรรมอยู่ประจำศูนย์ดำเนินงาน ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการบริหารคณะสงฆ์จังหวัด การดำเนินงานของศูนย์จึงอยู่ในการกำกับดูแลของเจ้าคณะจังหวัดอีกชั้นหนึ่ง เช่น ที่จังหวัดนครราชสีมาคณะสงฆ์ มีมติจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติธรรมประจำอำเภอ 26 อำเภอ บางสำนักจัดระบบภายในโดยกำหนดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลทะเบียน งบประมาณใช้จ่าย ค่าบำรุงสถานที่ ไม่มีการเรียราย บางสำนักนำกรอบภารกิจด้านการศึกษาของคณะสงฆ์มาเป็นแนวในการบริหารจัดการคือ เป็นทั้งสำนักปฏิบัติธรรม เป็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรม เป็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และยังเป็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาได้อีกด้วย บางสำนักใช้หลัก “สังฆะ” ตามแบบวินัยดั้งเดิมเป็นบรรทัดฐานในการบริหารจัดการ ไม่ว่าจะในด้านสภาพอาคารสถานที่ การดำรงชีวิตภายในสำนักล้วนแต่มีระเบียบแบบแผน เป็นการบริหารจัดการแบบไม่ต้องทำอะไรมาก รูปแบบสังฆะเป็นมาตรฐานของสงฆ์ตามหลักพระวินัยในพระพุทธศาสนา ระบบแบบสังฆะทำให้ทุกคนมีโอกาสพัฒนาตนเอง และทำให้ส่วนรวมได้รับผลจากพัฒนาการนี้ด้วย นอกจากนี้ระบบสังฆะยังเป็นการรับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่าย ให้ทุกคนมีส่วนร่วม การบริหารด้านพระวิปัสสนาจารย์ใช้ระบบเครือข่ายหมุนเวียนช่วยเหลือกันในช่วงมีงานอบรม จุดที่อ่อนของระบบบริหารของสำนักปฏิบัติธรรมที่ยึดติดบุคคลมากเกินไป เมื่อหมดเจ้าอาวาสที่เก่ง ๆ สำนักก็อ่อนลง ขาดการสานต่อและยุติบทบาทหรือเปลี่ยนแนวทางไปตามเจ้าอาวาสใหม่

2) ด้านวิสัยทัศน์ของผู้บริหาร พบว่า เจ้าอาวาสกำหนดแนวทางหรือมีเป้าหมายชัดเจน ความคิดเห็นตรงกันมากที่สุดในการพัฒนาสำนักปฏิบัติคือปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพ สภาพแวดล้อมให้เหมาะสำหรับการปฏิบัติธรรม เป็นที่สบาย จัดสร้างสถานที่ให้เพียงพอ นอกจากนี้ผู้บริหารบางท่านให้ความคิดเห็นว่ามีเป้าหมายเน้นการพัฒนาคนมากกว่าวัตถุ และมีแนวคิดที่จะไม่ทำวัตถุให้มาก ใส่ใจธรรมชาติ รักษาป่า ต้นไม้ ส่วนสิ่งปลูกสร้างมันก็เกิดขึ้นมาเรื่อย ๆ ในแง่ของการปฏิบัติจริง ๆ มีเพียงกายกับใจก็ปฏิบัติได้แล้ว อย่าไปแสวงหาอุปกรณ์ความสะดวกสบายเกินไป... ทุกวันนี้ติดสะดวกสบายเกินไป

3) การบริหารด้านความร่วมมือกับคณะสงฆ์และชุมชน ขึ้นอยู่กับบุคลิกของเจ้าอาวาส การวางตัวอย่างเหมาะสม ปฏิพาน่าเลื่อมใสทำให้ปฏิสัมพันธ์เป็นกัลยาณมิตรทั้งชุมชนและคณะสงฆ์ ส่วนมากเมื่อมีโครงการต่าง ๆ ในสำนักปฏิบัติ กรรมการวัด ชาวบ้านและวิทยากรจากที่ต่าง ๆ มาช่วย บางสำนักมีสาขาที่เป็นเครือข่ายทั่วประเทศจำนวนมากพอสร้างระบบเครือข่ายเกี่ยวเนื่องกันหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มพระวิปัสสนาจารย์หรือกลุ่มผู้ปฏิบัติก็ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนสถานฝึกปฏิบัติ เช่นเดียวกับกลุ่มพระวิปัสสนาจารย์ แต่ก็มีบางพื้นที่ที่พระสงฆ์สายปฏิบัติกับพระสงฆ์สายปกครองไม่เข้าใจในบทบาทของกันและกัน ถึงกับมีการต่อต้านขับไล่กัน ความขัดแย้งกันในลักษณะเช่นนี้ก็มียู่บ้างในบางพื้นที่

4) ด้านการกำกับติดตามการฝึกฝน ขึ้นอยู่กับแนวทางของแต่ละสำนัก มีพระวิปัสสนาจารย์ดูแลการฝึกอบรม บางสำนักมีรูปแบบการฝึกปฏิบัติอย่างจริงจัง เข้มข้นถึงขั้นอุกฤษฏ์ ต้องเฝ้าติดตามดูแลกันตลอดปี บางสำนักนำฝึกปฏิบัติได้ระดับปานกลางจัดเป็นรูปแบบโครงการฝึกปฏิบัติเป็นครั้งคราวมีช่วงระยะเวลาตายตัว บางสำนักก็ฝึกฝนได้ระดับพื้นฐานฝึกปฏิบัติตามตารางกิจกรรมกิจวัตรประจำวันของวัดทั่วไปคือทำวัตรเช้า-เย็น เพิ่มความเข้มข้นบ้างในวันธรรมสวนะซึ่งต้องฝึกปฏิบัติตลอดทั้งวันทั้งคืน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของเจ้าอาวาสเป็นหลักว่ามีภูมิธรรมด้านปฏิบัติลึกซึ้งเพียงใด

5) ด้านการประเมินผลการดำเนินงานของแต่ละสำนักก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของการฝึกฝนที่ว่ามาคือหากแนวทางการฝึกที่เข้มข้นมักจะมีการประเมินกันบ่อย ๆ เช่น มีการสนทนา สอบถามผลการปฏิบัติในแต่ละวัน บางแห่งเรียกว่าการสอบอารมณ์ ส่วนการฝึกปฏิบัติระดับปานกลางในรูปแบบโครงการจะมีรูปแบบการประเมินตามโครงการ ส่วนสำนักฝึกปฏิบัติขั้นพื้นฐานไม่สู้จะให้ความสำคัญกับด้านนี้เท่าใดนัก

ทัศนะนักวิชาการบางท่านมองว่า เรื่องการบริหารนี้เป็นประเด็นหลัก ถือเป็นหัวใจของการพัฒนา แต่ที่ผ่านมา โครงสร้างคณะสงฆ์ฝ่ายอรัญญิกที่จะทำหน้าที่พัฒนางานสายปฏิบัติไม่ได้

รับการสนับสนุนมาตั้งแต่มีการปฏิรูปการศึกษาสงฆ์เมื่อประมาณร้อยปีที่ผ่านมานี้ อีกทั้งคณะสงฆ์สายนี้ถูกมองว่าแข็งข้อต่อเจ้าเมืองจึงไม่ได้รับการสนับสนุน แต่ในปัจจุบันก็เริ่มที่จะเปลี่ยนทัศนคติมองเห็นคุณค่าด้านนี้ขึ้นมา แต่ว่ากลไกของหน่วยงานกลางไม่เข้มแข็งพอที่จะผลักดันงานด้านนี้ให้เป็นมรรคผลได้ทันทั่วทั้งที่ ดั่งนั้นสิ่งสำคัญขณะนี้คือจะพลิกฟื้นบทบาทมหาเถรสมาคมกันอย่างไรจึงจะทำให้งานทั้งหลายในสงฆ์ไทยจึงจะเดินไปได้อย่างไม่สะดุดหรือติดขัด เกิดคุณค่าต่อสังคมเหมือนดังที่เคยเป็นมาในอดีต ทั้งนี้เพราะมหาเถรสมาคมถือเป็นกลไกกลางที่สำคัญในการพัฒนาทุกด้านของพุทธศาสนาในเมืองไทย

4.2.4 ศึกษาวิเคราะห์ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีปฏิบัติ

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์ กล่าวถึงสำนักปฏิบัติในเมืองไทยว่า “สำนักแห่ง “สมาธิ” : พุทฺโธ, ยฺยพณฺโณ-พองพณฺโณ, ธรรมกาย, และการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว สำนักกรรมฐานที่เป็นตัวแทนในเรื่อง “สมาธิ” ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบันมีอยู่ด้วยกัน อย่างน้อยสี่สายคือ สาย “พุทฺโธ” ซึ่งมีอาจารย์มั่น ภูริทัตฺโต เป็นผู้ก่อตั้ง สาย “ยฺยพณฺโณ-พองพณฺโณ” ซึ่งพระพิมลธรรมได้นำมาเผยแพร่จากประเทศพม่า สาย “ธรรมกาย” ซึ่งมีหลวงพ่อดล จันทฺสโร แห่งวัดปากน้ำเป็นผู้ริเริ่ม และสาย “การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว” ซึ่งมีหลวงพ่อดล เตียน จิตฺตสุโข เป็นผู้นำเสนอเป็นครั้งแรก”¹ การศึกษาวิเคราะห์ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีปฏิบัติ หมายถึงรูปแบบของการปฏิบัติธรรมและวิธีฝึกปฏิบัติ หรือฝึกอบรมของแต่ละสำนัก ซึ่งแบ่งประเด็นการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) ด้านรูปแบบปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรม 2) ด้านวิธีฝึกอบรม ผลจากการวิเคราะห์เป็นดังนี้

1) ด้านรูปแบบปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรม ในประเทศไทยมีหลายรูปแบบ เช่น แบบบริกรรมว่า พุทฺโธ, ยฺยพณฺโณ, ไหวนิง, สัมมาอรหัง, รูปนาม, อานาปานสติ และพิจารณาให้เห็นความเกิดดับ นอกจากนี้ก็ให้มีกิจกรรมสำหรับภิกษุเก่าที่สมัครถือธุดงค์วัตร ให้ธุดงค์ไปตามเขตนิคมต่าง ๆ ได้ การศึกษาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ที่ศึกษาพบว่ามีรูปแบบปฏิบัติอยู่ 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบที่ 1 ใช้รูปแบบปฏิบัติแบบหลวงปู่เทียมน รูปแบบการเคลื่อนไหวไม่ใช้วิธีบริกรรม ให้คล้าย ศึกษาสภาวะตรง ใช้ภาษาพูดน้อยและกระชับ มีการสอบอารมณ์ เน้นสภาวะธรรมที่พบเห็นแล้วหาทางแก้ไขให้รู้สึกตัว สร้างจังหวะ 14 ประการ ตรงลัด เข้าถึง ไม่ต้องภาวนาจิตตามรู้ ให้เข้าใจว่าธรรมะอยู่กับเรา รูปแบบที่ 2 ใช้รูปแบบพอง-ยุบของ

¹ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์, http://www.buddhadasa.org/html/articles/1_bdb_in_thai_soc.html

สำนักวัดมหาธาตุ โดยการให้มีสติกำหนดรู้เท่าทันอริยบทและเน้นการสอบอารมณ์ รูปแบบที่ 3 ใช้รูปแบบบูรณาการของสำนักวัดหนองป่าพง (หลวงพ่อชา) บูรณาการ ศิล สมาธิ ปัญญาโดยเน้นความเข้มงวดของพระวินัยเป็นพื้นฐาน ให้มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ การมีสติในการปฏิบัติกิจกรรมภายในวัด ส่วนการฝึกปฏิบัติระดับลึกลงไปให้อิสระแล้วแต่ใครจะถนัดของแต่ละคน รูปแบบที่ 4 รูปแบบปฏิบัติทั่วไปนำเอาหลาย ๆ รูปแบบผสมผสานกัน ใช้กิจวัตรประจำวันเป็นกรอบในการฝึกปฏิบัติ คือการทำวัตรสวดมนต์ เข้า-เย็น ต่อด้วยการบำเพ็ญภาวนา จะเห็นว่ารูปแบบการปฏิบัติธรรมของแต่ละสำนักมีอิสระตามจริตของเจ้าสำนัก

ตารางที่ 4.2

แสดงรูปแบบการปฏิบัติของสำนักปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มประชากร	รูปแบบที่ 1	รูปแบบที่ 2	รูปแบบที่ 3	รูปแบบที่ 4
● สำนักวัดป่าสุคะโต	√			
● สำนักวัดชัยภูมิพิทักษ์(ผาเก็ง)				√
● สำนักวัดป่าอากาสิโก	√			
● ศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐานประจำอำเภอพิมาย		√		
● สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดสะแกแสง		√		
● สำนักวัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม)			√	
● ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมวัดป่าบ้านโพนาลัย				√
● สำนักวัดปลื้มพัฒนา			√	
● สำนักปฏิบัติธรรมวนานุรักษ์าราม				√
● สำนักวัดป่าเทพประทาน		√		
● สำนักวัดปานิมิตมงคล				
● สำนักวัดสว่างอรุณ				√
● สำนักวัดพนมดิน		√		
● สำนักวัดป่าดงคู		√		

2) ด้านวิธีฝึกอบรม มีประเด็นศึกษาวิเคราะห์ 3 ประเด็น คือ (1) กิจกรรมการฝึกปฏิบัติ (2) มีการให้คำปรึกษา/การแนะแนวแก่ผู้ฝึกปฏิบัติ (3) มีการประเมินประสิทธิผลการฝึกปฏิบัติ โดยสรุปศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นกิจกรรมการฝึกปฏิบัติ สำนักปฏิบัติได้กำหนดกิจกรรมขั้นพื้นฐานค่อนข้างเป็นตรงกัน โดยยึดช่วงเวลายาวเป็นหลัก ช่วงเวลา เข้ามีด ช่วงเช้า ช่วงบ่าย ช่วงเย็น และช่วงกลางคืนแล้วกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ลงในช่วงเวลาดังกล่าว อาจจะ

แตกต่างกันบ้างตามความมุ่งหมายของแต่ละสำนัก ในช่วงของกิจกรรมทั้งหมดมีการให้คำปรึกษา การแนะนำแก่ผู้ฝึกปฏิบัติตลอดกาลมือนปฏิบัติ การกำกับดูแลเอาใจใส่ การสอบถาม ประเด็น การประเมินประสิทธิภาพการฝึกปฏิบัติ การตรวจสอบผลการปฏิบัติ แต่ละสำนักทำไม่เหมือนกัน หากสำนักใดที่ใช้วิธีฝึกเข้มงวด ฝึกตลอดปีผู้ฝึกก็เอาจริงด้านการปฏิบัติ การตรวจสอบประเมินผล มักเป็นการสอบอารมณ์ สันทนาธรรมระดับลึก สำนักใดที่ทำในระดับโครงการเป็นช่วง ๆ การประเมินอาจทำในลักษณะตอบแบบสอบถามเอกสารตามกำหนดแล้วประเมินผล ส่วนสำนักใดที่ทำในระดับขั้นพื้นฐานก็อาจจะไม่เข้มงวดในด้านนี้

ในคู่มือ โครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ได้กำหนดรูปแบบการปฏิบัติธรรม 2 รูปแบบ คือ 1) การปฏิบัติธรรมแบบกว้าง ๆ (General Dhamma Practice) หมายถึงการนำเอาหลักธรรมขั้นพื้นฐานมาเป็นหลักหรือแนวทางดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น หิริ โอตตัปะ ขันติ ไสรัจจะ กตัญญู กตเวที พรหมวิหารธรรม อธิปไตย เป็นต้น 2) การปฏิบัติธรรมแบบเข้มข้น (Intensive Dhamma Practice) หมายถึง การเน้นนำหลักธรรมที่สูงกว่าหลักธรรมขั้นพื้นฐาน มาใช้ฝึกอบรมจิตและพัฒนาปัญญา ที่เรียกว่าปฏิบัติธรรมด้วยวิถีภาวนาหรือบำเพ็ญกัมมัฏฐาน โดยการปลีกตัวออกจากสังคม ไปอยู่ที่วัด ไปอยู่ที่สำนักปฏิบัติหรือสถานสงฆ์อื่น ๆ เพื่อหาวิธีควบคุมจิตใจให้ได้ดีที่สุด แล้วปฏิบัติธรรมฝึกสมาธิเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานในวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ที่มีพระวิปัสสนาจารย์กำกับดูแลโดยตรง¹

จากข้อมูลในพื้นที่ภาคสนามและอาศัยหลักการดังกล่าว จึงกำหนดระดับการฝึกอบรมได้เป็น 3 ระดับ คือ ระดับพื้นฐาน ระดับปานกลาง และระดับเข้มข้น การฝึกอบรมระดับขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ฝึกตามกิจวัตรประจำวันภายในวัด เช่น ทำวัตร สวดมนต์ ภาวนา เป็นต้น การฝึกอบรมระดับปานกลาง ได้แก่ เป็นแบบโครงการฝึกอบรมมีหลักสูตร กำหนดช่วงระยะเวลา 3 วันบ้าง 5 วันบ้าง 7 วันบ้าง การฝึกปฏิบัติอย่างเข้มข้น ได้แก่ ฝึกตลอดปี อุกฤษฏ์ เข้มงวด จริงจัง ใช้ชีวิตอยู่ภายในสำนักปฏิบัติตลอด ลักษณะดังกล่าวสามารถเขียนเป็นตารางได้ดังนี้

¹สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2547), หน้า 50-53.

ตารางที่ 4.3

แสดงระดับขั้นการฝึกอบรมของสำนักปฏิบัติธรรมกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มประชากร	พื้นฐาน	ปานกลาง	เข้มข้น
● สำนักวัดป่าสุคะโต	√	√	√
● สำนักวัดชัยภูมิพิทักษ์(ผาเกิ้ง)	√	√	
● สำนักวัดป่าอากาสิโก	√	√	√
● ศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐานประจำอำเภอพิมาย	√	√	
● สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดสะแกแสง	√	√	√
● สำนักวัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม)	√	√	√
● ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมวัดป่าบ้านโพนบูลย์	√	√	
● สำนักวัดปลื้มพัฒนา	√	√	√
● สำนักปฏิบัติธรรมวนานุรักษาราม	√	√	
● สำนักวัดป่าเทพประทาน	√	√	√
● สำนักวัดปานิมิตมงคล	√		
● สำนักวัดสว่างอรุณ	√	√	√

นักวิชาการมีทัศนะตรงกับกลุ่มอื่น ๆ ว่า ด้านรูปแบบปฏิบัติหรือวิธีฝึกปฏิบัติควรมีหลักสูตรมาตรฐานกลาง เท่าที่ทำอยู่ก็เป็นแต่ปรับปรุงพระวิปัสสนาจารย์ ซึ่งไม่เพียงพอที่จะทำให้งานด้านปฏิบัติธรรมประสบผลสำเร็จ ต้องทำอย่างครบวงจร ตามเงื่อนไขแห่งการปฏิบัติการปรับปรุงด้านนี้ต้องคำนึงหลายด้านเพราะสังคมไทยมี 2 ระดับ คือสังคมเมืองกับสังคมชนบท รูปแบบบางอย่างเหมาะกับสังคมเมืองเมื่อนำไปใช้กับสังคมชนบทอาจจะไม่ได้ผล ในทางกลับกัน รูปแบบบางอย่างเหมาะกับสังคมชนบทเมื่อนำไปใช้ในสังคมเมืองก็อาจไม่เกิดผลใด ๆ นอกจากนี้ยังอาจต้องมองลึกไปกลุ่มคนที่ละเอียดลงไป เช่น กลุ่มชาวบ้าน ปัญญาชน นักธุรกิจ ผู้บริหาร เป็นต้น ซึ่งตรงนี้อาจต้องมีการประยุกต์ เพื่อให้เกิดผลเฉพาะกลุ่ม

4.2.5 ศึกษาวิเคราะห์ด้านผลกระทบ

การศึกษาวិเคราะห์ด้านผลกระทบ หมายถึงผลที่มาจากสำนักปฏิบัติธรรมมีส่วนร่วมกับชุมชนหรือผู้เข้ารับการปฏิบัติ 2 ด้าน คือ 1) ผลจากความสัมพันธ์ระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน 2) ผลลัพธ์จากการฝึกปฏิบัติ ผลจากการวิเคราะห์เป็นดังนี้

1) ผลกระทบด้านความสัมพันธ์ระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน มีประเด็นศึกษาวิเคราะห์ 3 ประเด็น คือ 1) ศึกษาคนในชุมชนเข้าทำบุญในวัด 2) การให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด 3) วัดตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชน ผลการศึกษา พบว่า คนในชุมชนเข้าทำบุญในวัด มีศรัทธาต่อวัดมาก ไม่มีความขัดแย้งระหว่างวัดกับชุมชนปลอดอบายมุข มีภูมิคุ้มกันที่ดี ปฏิบัติเข้มแข็งไม่เหละแหละ ให้ความสำคัญกับวัด วัดกับบ้านเป็นระบบควบคุมแลกันและกันเป็นความสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลปราศจากความขัดแย้ง นอกจากนี้ผู้บังคับบัญชาทางคณะสงฆ์ เช่น เจ้าคณะตำบล อำเภอเข้ามาสวดส่งดูแลสม่ำเสมอ เป็นวัดของชาวบ้าน แม่ขาวมาจำศีลทุกวัน พระ จำนวนประมาณ 8 -10 คน และในตอนเย็น ๆ ก็จะมีคนเข้ามาฟังธรรมประมาณ 3-4 คน ในสมัยก่อน เด็กวัยหนุ่มสาวจะเข้าวัดบ้าง แต่ปัจจุบันไม่มี เนื่องจากเด็กเดินทางเข้าศึกษาหรือทำงานในตัวเมืองกันหมด เหลือแต่คนแก่เฒ่าอยู่บ้าน ในคราวที่มีงานในสำนักจะขอความอุปถัมภ์บำรุงด้านปัจจัย 4 แบบหมุนเวียนกันไปในแต่ละตำบล ชุมชนชนบทส่วนมากมีความศรัทธาและเคารพต่อพระสงฆ์ ฟังพอใจในบทบาทของวัด ให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด โดยเฉพาะผู้นำชุมชนเอาใจใส่วัดเป็นอย่างดี ประการสำคัญเจ้าสำนักต้องสร้างจิตสำนึกความรับผิดชอบ ให้ทุกคนเข้าใจว่าวัดเป็นของชุมชน เป็นสมบัติของชุมชน เป็นของทุก ๆ คนไม่ใช่ของหลวงพอรูปเดียวให้ทุกคนช่วยกันดูแลรักษา เข้ามาทำงานให้กับวัดด้วยใจศรัทธาโดยไม่คิดค่าแรงงาน เพราะถือเป็นสมบัติกลาง เป็นของคนทุกคน วัดหรือสำนักปฏิบัติต้องคงสถานะเป็นศูนย์กลางที่มีคุณค่าแห่งความดีงามที่ทุกคนต้องรักษา โดยสรุปพบว่า ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับชุมชนไปในด้านบวก คือ มีบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน คนในชุมชนเข้าทำบุญในวัด ให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด และวัดตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชนได้ วัดสร้างความพึงพอใจให้กับชุมชน ส่วนความสัมพันธ์ในด้านลบก็มีบ้าง เช่น มีความขัดแย้งระหว่างวัดกับชุมชนบ้างเล็กน้อยไม่ถึงกับรุนแรงซึ่งเป็นบางท้องถิ่นเท่านั้น

2) ผลกระทบด้านผลจากการฝึกปฏิบัติ เป้าหมายในการปฏิบัติธรรมมีหลายระดับ ทั้งระดับโลกีย์และโลกุตระ ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 4 กล่าวถึงเป้าหมายการปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน”¹ พระราชวรมุนีให้ทัศนะว่า

การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานเป็นวิธีชำระล้างโรคต่าง ๆ ในจิต กำจัดสิ่งเงื่อนปมเป็นอุปสรรคถ่วงขัดขวางการทำงานของจิตให้หมดไป ทำให้ปลอดโปร่ง

¹ ที.ม. (ไทย) 10/ 372-3/ 301.

พร้อมจะดำรงชีวิตอยู่ เหนียวและจัดการกับสิ่งทั้งหลายในโลกด้วยความเข้มแข็งและสดชื่นต่อไป... ภารกิจทั้งหลาย โรคมีอยู่ 2 ชนิดดังนี้ คือ โรคทางกาย 1 โรคทางจิต 1 สัตว์ทั้งหลายที่ยืนยันว่าตนไม่มีโรคทางกายเลยตลอดเวลาทั้งปี ก็มีปรากฏอยู่ ผู้ยืนยันได้ว่าไม่มีโรคทางกายเลยตลอดเวลา 2 ปี 3 ปี 10 ปี 20 ปี 30 ปี 40 ปี 50 ปี ... 100 ปี ก็มีปรากฏอยู่ แต่สัตว์ที่ยืนยันได้ว่า ตนไม่เป็นโรคทางใจเลย แม้ช่วงเวลาเพียงครู่หนึ่งนั้นหาได้ยากในโลก ยกเว้นแต่พระชินาสพ (ผู้สิ้นอาสวะแล้ว)ทั้งหลาย¹

ในปัจจุบัน การอธิบายผลของการฝึกปฏิบัติธรรมกว้างมากสามารถนำไปใช้ได้กับทุกสภาพการณ์ ทุกสาขาอาชีพ และสามารถฝึกปฏิบัติได้ในทุกแห่งหน ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นศึกษา 4 ประเด็น คือ 1) พัฒนากาย คือ การจัดการทางกายภาพ ปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางวัตถุได้ถูกต้องขึ้น 2) พัฒนาศีล ได้แก่ การมีความสัมพันธ์อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์และเพื่อนร่วมโลกได้ดี มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน เป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์สังคม 3) พัฒนาจิต ได้แก่ การที่มีจิตมั่นคง เข้มแข็งอดทน สะอาดบริสุทธิ์ สงบร่มเย็น มีความสุขในการใช้ชีวิต 4) พัฒนาปัญญา ได้แก่ มีทัศนคติที่ถูกต้อง มีความรู้ความเข้าใจ ฉลาดรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง อิสระ หลุดพ้น เป็นต้น การศึกษาวิจัยมุ่งวิเคราะห์ว่าเมื่อผู้ปฏิบัติเข้ารับการฝึกปฏิบัติบรรลุผลเป็นอย่างไรบ้าง โดยสรุปพบว่า สำนักปฏิบัติส่วนใหญ่มีผลการฝึกอบรมได้ครบทั้ง 4 ประการ คือ สามารถพัฒนาด้านกาย พัฒนาด้านสังคม พัฒนาด้านจิตใจ และพัฒนาด้านปัญญาได้ แต่มีความละเอียดลึกซึ้งแตกต่างกันตามตามศักยภาพของสำนัก และเป้าหมายในการให้บริการ เช่น บางสำนักก็ให้บริการขั้นพื้นฐานเน้นให้บริการนักเรียนนักศึกษาที่เป็นเยาวชน บางสำนักเน้นบริการกลุ่มชนชั้นปัญญาชนนิสิตผู้บริหารสถานศึกษาระดับมหาวิทยาลัย บางสำนักเน้นการบริการระดับชาวบ้านทั่วไป บางกลุ่มเน้นเฉพาะกลุ่มที่ฝึกปฏิบัติอย่างเข้มข้นเท่านั้น

ผลของการปฏิบัติที่ว่ามาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงพรหมจรรย์ หมายความว่า เป็นประสบการณ์ชีวิตที่ทำให้พระเถระอยู่รับใช้พระศาสนาได้ยาวนานออกไป และสร้างศาสนทายาทที่มีศีลาจารวัตรที่งดงาม เมื่อเทียบกับการศึกษาด้านคณฤชระ ปัญหาพัฒนาการของสำนักปฏิบัติธรรม คือ การประเมินผลจากการปฏิบัติไม่สามารถทำให้เกิดเป็นรูปธรรมเป็นที่ยอมรับกันได้ นอกจากนี้ ผลสัมฤทธิ์ด้านนี้เมื่อลาสิกขาออกไปก็ไม่เกื้อกูลต่อการจะนำไปใช้ด้าน

¹ พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 818.

อาชีพของชีวิตคุณก็ได้ แต่การจัดกิจกรรมด้านปฏิบัติธรรมของคณะสงฆ์มักได้รับความร่วมมือจากชุมชน สังคมได้มากกว่ากิจกรรมอื่น ๆ

4.2.6 ศึกษาวิเคราะห์ด้านงบประมาณ

ความจำเป็นของงบประมาณมีหรือไม่ต่อกิจกรรมด้านปฏิบัติธรรม ดูเหมือนจะขัดแย้งกันเพราะ เป้าประสงค์ของการฝึกเพื่อต้องการอิสระหลุดพ้น ในขณะที่เรื่องงบประมาณเป็นเรื่องผลประโยชน์เครื่องร้อยรัดไม่ให้อิสระได้ อย่างไรก็ตามงบประมาณก็มีความจำเป็นต่อการดำเนินงานและพัฒนาการของสำนักปฏิบัติ ในงานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ 2 ประเด็น คือ 1) แหล่งงบประมาณ 2) การจัดสรรงบประมาณ

แหล่งงบประมาณ สนับสนุนด้านงบประมาณส่วนใหญ่ ได้จากชุมชนเป็นหลักถือเป็นต้นทุนทางสังคม เช่น จากผู้มีศรัทธาต่อสำนักเป็นการส่วนตัว จากการจัดผ้าป่าของชุมชน การจัดกิจกรรมการฝึกปฏิบัติธรรมของคณะสงฆ์ มีการประชาสัมพันธ์บอกบุญขอความอุปถัมภ์จากชุมชนใกล้เคียง การจัดลักษณะดังกล่าวนี้บางครั้งอาจไม่กำหนดตายตัว ขึ้นอยู่กับความพร้อมและโอกาสต่าง ๆ กิจกรรมระดมทุนดังกล่าวนี้ยังเป็นกิจกรรมที่มีชีวิตชีวาอยู่มากในถิ่นที่ห่างไกลจากเขตสังคมเมือง เมืองงบประมาณต้องพึ่งพาศรัทธาผู้มารับบริการเป็นหลัก ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับบารมีของเจ้าสำนัก บางสำนักที่เจ้าสำนักมีบารมีมากเป็นที่เคารพเชื่อถือ หรือเป็นสาขาของสำนักเด่น ๆ ก็มีงบประมาณเพียงพอ ส่วนสำนักที่เพิ่งเริ่มต้น เจ้าสำนักยังไม่เป็นที่รู้จัก การดำเนินงานยังไม่แพร่หลาย แหล่งงบประมาณอีกประการหนึ่งได้จากศรัทธาของกลุ่มผู้เข้ามาฝึกอบรม เช่น เมื่อหน่วยงานหรือสถาบันต่าง ๆ ทำโครงการฝึกปฏิบัติธรรมก็มักจะทำงบประมาณเป็นค่าดำเนินการถวายพระวิปัสสนาจารย์ เป็นค่าบำรุงสถานที่ก็ถือเป็นรายได้ส่วนหนึ่งเข้าสำนัก แหล่งงบประมาณจากรัฐบาลก็มีบ้าง เช่น รัฐมอบหมายให้สำนักงานพระพุทธศาสนาเป็นผู้เงินการจัดโครงการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ หน่วยงานของรัฐระดับชุมชนได้แก่องค์การบริหารส่วนตำบลก็จัดสรรงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมด้านนี้อยู่

จากการสอบถามเรื่อง การจัดสรรงบประมาณส่วนใหญ่ทำให้ความเห็นตรงกันว่า งบประมาณต้องพึ่งพาศรัทธาประชาชนเป็นหลักไม่มีความแน่นอน ไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ ไม่รู้จะดำเนินการอย่างไร จึงไม่มีแผนด้านงบประมาณอย่างเป็นระบบ เช่น การจัดสรรงบประมาณใช้จ่ายประจำปี ระบบบัญชี การตรวจสอบ เป็นต้น แต่ก็มีบางสำนักที่สามารถสร้างระบบปฏิบัติเกี่ยวกับด้านงบประมาณได้ระดับหนึ่ง โดยมอบหมายให้ไวยาวัจกร หรือแต่งตั้งให้คนมารับผิดชอบด้านต่าง ๆ เท่าที่จำเป็น โดยภาพรวมพบว่าสำนักปฏิบัติไม่มีงบประมาณสนับสนุนอย่างเป็นระบบ พึ่งพาศรัทธาประชาชนเป็นหลัก ภาพของการดำเนินงานด้านงบประมาณของสำนัก

ปฏิบัติจึงยังไม่ชัดเจน การกำหนดทิศทางตลอดถึงพัฒนาการของสำนักปฏิบัติต่าง ๆ จึงขึ้นอยู่กับบารมีของเจ้าสำนักเป็นหลัก การดำเนินการด้านงบประมาณภายในสำนักเป็นเหมือนดาบสองคม หากไม่มีระบบที่ดีพอบางทีก็สร้างความวุ่นวายหรือเสียหายขึ้นได้ เช่น มีเรื่องหม่นหมองเกี่ยวกับรายได้และผลประโยชน์ สร้างแก่สำนักปฏิบัติได้ แต่ถ้ามีการบริหารจัดการที่ดีก็จะสามารถพัฒนาสำนักปฏิบัติให้เติบโตและเข้มแข็งได้ หลักฐานที่ผ่านมามีความรุ่งเรืองเสื่อมโทรมของพัฒนาการพุทธศาสนา ขึ้นอยู่กับการเอาใจใส่ของพุทธบริษัททุกฝ่าย ดังพระพรหมโมลีให้กล่าวถึงพัฒนาการของพระสงฆ์สายปฏิบัติที่ผ่านมาช่วงหนึ่งว่า

มหาชนตลอดจนราชาธิปไตยในประเทศทั้งหลายต่างพอใจสนับสนุนยกย่องพระสงฆ์ที่เอาใจใส่ด้านคันถธุระ พระสงฆ์ที่มีอุตสาหะศึกษา เล่าเรียนพระไตรปิฎกบาลี อรรถกถา จนมีความรู้ความสามารถที่ประจักษ์แล้วจะได้รับเกียรติยศชื่อเสียงและลาภสักการะ จึงปรากฏว่า พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาทุกรูปทุกนามก็ความพยายามในด้านคันถธุระ จนบางท่านมีสมรรถนะสูงเด่นเป็นผู้ทรงจำพระบาลี ไตรปิฎก 84,000 พระธรรมชั้นไว้ได้ บางท่านมีปัญญาแจ่มใส สามารถปริวรรตบาลีภาษาออกมาเป็นภาษาของตน ๆ ตลอดจนสามารถรจนาคัมภีร์ไว้ให้เป็นประโยชน์ในพระพุทธศาสนา เมื่อพระภิกษุสงฆ์ให้ความสำคัญในคันถธุระยิ่งกว่าวิปัสสนาธุระ จึงหาผู้ที่สนใจในการบำเพ็ญวิปัสสนาได้ยากเต็มที สภาพการณ์เป็นเช่นนี้นานเข้าวิปัสสนาวงศ์พระอรหันตตะกัซบเซาเสื่อมลงไปจนเกือบไร้ร่องรอย¹

จากข้อมูลดังกล่าว ทำให้มองเห็นได้ว่าความมั่นคงเข้มแข็งของศาสนาพุทธขึ้นอยู่กับ การอุปถัมภ์จากหลายฝ่ายไม่ว่าจะเป็นประชาชน พระสงฆ์ และบ้านเมือง และจะเห็นความเจริญและความเสื่อมของพุทธศาสนาด้านคันถธุระและวิปัสสนาธุระควบคู่กันมาโดยตลอดมาถึงประเทศไทยในยุคปัจจุบัน พัฒนาการของพุทธศาสนาทั้งสองด้านได้รับการสนับสนุนน้อยลงไปทั้งด้านคันถธุระและด้านวิปัสสนาธุระ

สำนักปฏิบัติธรรมมักถูกมองว่าสามารถเลี้ยงตัวเองได้ ทั้งนี้เพราะสร้างแรงจูงใจหรือศรัทธาได้ง่ายทำให้เรียกทุนมาดำเนินการได้ง่าย อีกอย่างกิจกรรมภายในสำนักปฏิบัติเองก็ไม่มีเรื่องจำเป็นมากที่ต้องใช้งบประมาณต่าง ๆ มากมาย อันเนื่องจากโครงสร้างที่ไม่มีความเป็นธรรมชาติ

¹ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), **วิปัสสนาวงศ์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545), หน้า 23-24.

มีความเรียบง่าย เหตุผลดังกล่าวมีความเป็นจริงอยู่บ้าง แต่หากมองอีกด้านหนึ่งจะพบว่าสำนักปฏิบัติจะต้องมีพัฒนาการ ต้องมีการสร้างและพัฒนาบุคลากร ปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้มีความเหมาะสมอยู่เรื่อย ๆ เงื่อนไขเหล่านี้อาจต้องคิดวางแผนจัดการอย่างมีระบบ ซึ่งแน่นอนว่าระบบงบประมาณสนับสนุนให้เพียงพอเท่าที่จำเป็นยังถือว่ามีความจำเป็นอยู่ แต่หากปล่อยให้ไปอย่างตามมีตามได้ตามยถากรรม โดยถือว่าสำนักปฏิบัติแต่ละแห่งให้เป็นความรับผิดชอบอย่างอิสระของเจ้าสำนักจะดำเนินการกันไปเช่นนี้ สำนักปฏิบัติก็จะเกิดความเข้มแข็งและพัฒนาการที่ดีได้ยาก แต่หากรัฐหรือคณะสงฆ์ร่วมกันช่วยเหลือเกื้อกูลสำนักปฏิบัติในระดับหนึ่งทั้งในแง่ของงบประมาณและการดำเนินการ การันตีความจำเป็นระดับโครงสร้างกายภาพขั้นพื้นฐานให้ โดยเจ้าสำนักไม่ต้องมากังวลในโครงสร้างทางกายภาพ มุ่งเน้นไปในด้านวิถีฝึกพัฒนาให้มีประสิทธิภาพประสิทธิผล จะทำให้สำนักปฏิบัติมีความเข้มแข็งมั่นคง เป็นแหล่งฝึกฝนอบรมพัฒนาคณะในด้านจิตปัญญาแก่ชาติได้สืบไป

กล่าวโดยสรุป พบว่า สำนักปฏิบัติในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ที่ลงเก็บข้อมูลในพื้นที่มีปัญหาอุปสรรคและจุดแข็ง มีความแตกต่างกันทั้งนี้ เพราะความมั่นคงหรือความเสื่อมโทรมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ประการ คือ รัฐ-ชุมชน-คณะสงฆ์ หากสำนักปฏิบัติธรรมใดมีองค์ประกอบทั้งสามส่วนประสานร่วมมือกันเป็นอย่างดีก็มีความเป็นเอกภาพ ก็ทำให้สำนักปฏิบัติมีความมั่นคงเข้มแข็ง แต่หากสำนักปฏิบัติธรรมใดที่องค์ประกอบทั้งสามส่วนไม่ให้ความร่วมมือขัดแย้งกันเอง ขาดความเป็นเอกภาพสำนักดังกล่าวก็จะเป็นไม่มีความมั่นคงและเสื่อมโทรม ซึ่งในลักษณะดังกล่าวอาจพูดถึงรายละเอียดของปัญหาอุปสรรค และจุดแข็งของสำนักปฏิบัติในเขตพื้นที่ได้ดังนี้

1) ปัญหาอุปสรรค ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถด้านปฏิบัติจริง ๆ มีจำนวนน้อย และนับวันจะลดน้อยลงเรื่อย ๆ อันเนื่องจากระบบวัตถุนิยม บริโภคนิยม ที่ดึงดูดให้พระลุ่มหลง เมื่อพระสงฆ์มีความรู้ความสามารถด้านปฏิบัติอ่อนลงไป ทำให้ชาวบ้าน/คฤหัสถ์แสวงหาวิธีปฏิบัติกันเอง ขาดพระวิปัสสนาจารย์ ขาดความเข้าใจ ความใส่ใจ การมองไม่เห็นคุณค่าของชุมชน การประเมินผลการปฏิบัติธรรมทำได้ยาก ขาดความเป็นเอกภาพต่างคนต่างสอนต่างคนต่างทำ วิธีการแตกต่างกัน เป้าหมายต่างกัน บางสำนักหย่อนเกินไป บางสำนักก็เข้มเกินไป ไม่มีความต่อเนื่องในการดำเนินการ ปัญหาหนักหน่วงจากนี้คือ ไม่มีผู้เข้ามาบวช การขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐทำให้ผู้บวชเรียนลดน้อยลง เหลือแต่การบวชภาคฤดูร้อน บวชแล้วก็กระจุกตัวอยู่แต่ที่เดียว คือวัดใหญ่ ๆ ในตัวเมือง การที่มีเอกชนเข้ามาดำเนินการด้านปฏิบัติธรรมบางที่ก็ก่อให้เกิดปัญหา ถ้าพึ่งแค่ควบคุมดูแลสำนักสงฆ์ที่ปฏิบัติผิดเพี้ยนจากแนวทางพุทธยังยากอยู่แล้ว

เมื่อมีสำนักปฏิบัติของคฤหัสถ์เพิ่มมาก็ยากขึ้นไปอีก อำนาจในการตรวจสอบกำกับ กำจัดสำนักเถื่อนก็ยังไม่ชัดเจน ในพื้นที่บางแห่งชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลไม่เข้าใจบทบาทของพระด้านการฝึกอบรมก็มีอยู่ โดยเฉพาะหากอบรมในรูปแบบต่างไปจากเดิม โลดโผนก็มักจะทำให้เกิดความขัดแย้งได้ง่าย เมื่อพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถด้านปฏิบัติอ่อนลงไป วัดป่าที่อยู่ใกล้ชุมชนเมือง คนยังไม่เข้าใจเกี่ยวกับสำนักวัดป่าดีพอ ในบางพื้นที่เกิดการขัดแย้งกันเองในกลุ่มพระสงฆ์ยึดติดในตัวบุคคล เมื่อภิกษุที่ปฏิบัติงานเก่งๆ ออกไปกิจการภายในวัดก็ซบเซา

2) จุดแข็ง คือ ในบางพื้นที่ คณะสงฆ์ให้ความร่วมมือมีระบบเครือข่ายคอยช่วยเหลือการบริหารของคณะสงฆ์ระดับจังหวัดเอาจริงในการพัฒนาคณะสงฆ์ เป็นที่ยอมรับของประชาชน ในภาพรวมการบริการด้านปฏิบัติถือว่าบริการได้ทั่วถึง สำนักปฏิบัติในนครราชสีมามีมากกว่า 20 สำนัก สามารถบริการประชาชนได้ โอกาสพัฒนาได้พระรุ่นใหม่ที่มีความรู้ ความสามารถสูงเข้ามาทำงาน มีการติดตามและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การที่มีเอกชนเข้ามาดำเนินการด้านปฏิบัติธรรมทำให้เกิดการแข่งขันในที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา เปิดทางเลือกด้านปฏิบัติมากขึ้น ในพื้นที่บางแห่งมีเยาวชนหนุ่มสาวยังสนใจเข้าวัด ตักบาตร ฟังธรรมกันเป็นจำนวนมาก ยิ่งวันสำคัญ ๆ ทางศาสนาจะได้รับความร่วมมือจากเยาวชนมากเป็นพิเศษ ซึ่งแต่ก่อนไม่มากเหมือนปัจจุบัน บางทีมีเด็กหนุ่ม ๆ เข้ามาหามุมสงบอ่านหนังสือภายในสำนัก

4.3 วิเคราะห์แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม

การศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อศึกษาไว้ 5 หัวข้อ คือ ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านงบประมาณ ด้านหลักสูตร ด้านวิธีการฝึกอบรม ผลการศึกษาวิเคราะห์ในแต่ละด้าน เป็นดังนี้

4.3.1 ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่

การศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อมมีแนวทางพัฒนา 2 แนวทาง 1) ด้านสภาพแวดล้อม 2) ด้านอาคารสถานที่

จากข้อมูลเบื้องต้นทำให้พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองภาค 11 นั้น มีจุดแข็ง คือ การจัดการด้านโครงสร้างกายภาพเหมาะสำหรับเป็นสำนักปฏิบัติ มีความสงบร่มเย็นเป็นธรรมชาติ ใกล้ชิดธรรมชาติ กลมกลืนธรรมชาติ สิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบสวยงาม เหมาะสำหรับบำเพ็ญภาวนา ส่วนจุดอ่อน คือ สิ่งปลูกสร้างอาคารสถานที่บางแห่งมีปริมาณไม่เพียงพอการจัดภายในสำนักยังไม่ร่มรื่น สงบร่มเย็นเท่าที่ควร

เป้าหมายสำคัญด้านสภาพแวดล้อมของสำนักปฏิบัติ เน้นความสะอาด ความเป็นสัดส่วน มีระเบียบ สงบ ร่มเย็น เห็นธรรม เน้นการพัฒนาบุคลากรให้มากกว่าการพัฒนาด้านวัตถุ ให้เป็นป่ามีความเป็นธรรมชาติ เน้นความเป็นธรรมชาติ จัดระบบในสำนักให้กลมกลืนกับธรรมชาติ สิ่งปลูกสร้างมีได้ตามที่จำเป็นแต่อย่าทำลายธรรมชาติ ปลูกป่าเพิ่ม ให้ร่มเย็น ความสงบจะผ่านคลายไปในตัว เป็นความสำคัญอันดับแรกจะทำให้คลายเครียด อาจมีการปรับภูมิทัศน์ สภาพแวดล้อม แนวทางพัฒนาเพื่อให้สำนักปฏิบัติมีสภาพดังกล่าว คือ จัดให้มีสิ่งปลูกสร้างให้เพียงพอ โดยให้ชุมชนเข้ามาเป็นเจ้าของหลัก โดยรัฐเข้าไปมีส่วนช่วยเสริม สร้างสำนักให้เป็นของชุมชน เกิดขึ้นจากความเห็นชอบของชุมชน ได้รับการดูแลอุปถัมภ์จากชุมชน ในบางพื้นที่มีโครงสร้างพุทธมณฑลประจำจังหวัด โครงการสร้างมหาวิทยาลัยสงฆ์เพื่อสนองงานด้านนี้ ซึ่งอยู่ในช่วงเร่งดำเนินการ สร้างสำนักตัวอย่างให้เป็นสำนักต้นแบบให้เป็นแบบอย่างได้ทั้งด้านการปรับสภาพโครงสร้างกายภาพและระบบบริหารจัดการภายในสำนักอย่างกะทัดรัด อาคารสถานที่ไม่จำเป็นต้องหรูหราโอโถง ก่อสร้างให้น้อยที่สุด มีข้อสังเกตว่าแม้เจ้าสำนักจะมีแนวคิดที่จะไม่ทำวัตถุให้มาก ใส่ใจในธรรมชาติ รักษาป่า ต้นไม้ แต่กระนั้นสิ่งปลูกสร้างมันก็เกิดขึ้นมาเรื่อย ๆ วัตถุมันก็ค้ำคั่นขึ้น สมบัติภายนอกหากเราเสียเวลาแสวงหาวัตถุมากไปเราก็หมดเวลาในการปฏิบัติองค์ประกอบการปฏิบัติจริง ๆ มีเพียงกายกับใจก็ปฏิบัติได้แล้ว ไม่ต้องแสวงหาอุปกรณ์ความสะดวกสบายเกินไป

4.3.2 ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านบุคลากร

แนวทางพัฒนาด้านบุคลากร มุ่งแนวทางพัฒนาบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการฝึกอบรมเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะหากพัฒนาบุคลากรกลุ่มที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมได้แล้วก็จะส่งผลการพัฒนาต่อบุคลากรที่เข้ารับการฝึกอบรมโดยตรง ซึ่งแยกแนวทางพัฒนาเป็น 2 ด้าน คือ 1) แนวทางพัฒนาด้านคุณภาพของบุคลากร 2) แนวทางพัฒนาด้านปริมาณของบุคลากร ดังนี้

เท่าที่ศึกษาข้อมูลสำนักปฏิบัติพบว่า ด้านบุคลากรมีจุดแข็ง คือ บุคลากรมีคุณธรรมที่ดีงาม เป็นแบบอย่าง ทุ่มเทจริงจัง เสียสละ บางสำนักใช้วิธีบริหารในเครือข่าย เชื่อมโยงถึงกัน ใช้ระบบหมุนเวียนพระสงฆ์ภายใต้เครือข่ายแก้ไขปัญหาการขาดแคลนพระในสำนัก ภาครัฐและคณะสงฆ์เริ่มให้ความสำคัญในการพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ส่วน จุดอ่อนคือ นโยบายของรัฐ คณะสงฆ์ไม่ได้ให้ความสำคัญด้านนี้มานาน พึงหันมาให้ความสนใจเมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง ขาดการสร้างแรงจูงใจในการทำงานด้านนี้ ด้านบุคลากรมีปริมาณน้อย ระบบสร้างบุคลากรขึ้นทดแทนเท่าที่มีอยู่เป็นอยู่ไม่เข้มแข็ง ด้านคุณภาพ ความรู้ความสามารถของพระวิปัสสนาจารย์ในการฝึกปฏิบัติอยู่ในเกณฑ์ต่ำ มีเพียงไม่กี่รูปที่มีความรู้ความสามารถเชี่ยวชาญ

เป็นที่เชื่อถือ การปฏิบัติพุทธศาสนิกกิจด้านฝึกปฏิบัติอบรมจึงขาดประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีปัญหาอื่น ๆ ได้แก่ การสร้างพระวิปัสสนาจารย์ทดแทนเท่าที่รัฐยื่นมือเข้ามาดูแลก็ยังไม่เกิดผลได้ในปัจจุบัน ปัญหาปริมาณไม่เพียงพอ มีผลต่อประสิทธิภาพ

แนวทางพัฒนา โดยรัฐและคณะสงฆ์กำหนดนโยบายทิศทางการพัฒนาให้ชัดเจน วางแผนยุทธศาสตร์ และดำเนินการเร่งพัฒนาทั้งด้านคุณภาพและปริมาณของบุคลากร ให้มีความรู้ ความสามารถ ความรับผิดชอบ ความทุ่มเทเสียสละ เทคนิคการสอน สร้างแรงจูงใจ ยกย่องเชิดชูบุคลากรด้านนี้ให้โดดเด่นขึ้นมา แนวทางสร้างบุคลากรทดแทน อาจตั้งโรงเรียนสอนพระวิปัสสนาจารย์ มีโครงการฝึกฝนอบรมพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์อย่างต่อเนื่อง ส่งพระสงฆ์ให้ไปฝึกงานและหาประสบการณ์ด้านปฏิบัติ สร้างสำนักคุณค่าด้านปฏิบัติ มหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนาทั้งสองแห่งเปิดหลักสูตรผลิตบัณฑิตสายพระวิปัสสนาจารย์ ทั้งระยะสั้นและระยะยาว ให้มีคุณภาพและปริมาณเพียงพอ ควรมีระบบสำนักเครือข่ายที่อย่างกระจายครอบคลุมพื้นที่ให้กว้าง ไม่กระจุกตัวอยู่ที่เดียว พระวิปัสสนาจารย์หรือวิทยากรที่จะออกสู่ภาคสนามดูแลด้านปฏิบัติ ต้องมีประสบการณ์ ผ่านการปฏิบัติจริง ๆ แนวทางพัฒนาที่เป็นรูปธรรมอาจจัดได้เป็น 4 รูปแบบ คือ 1) ฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ (คณะสงฆ์กับรัฐร่วมทำ) 2) สำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ สร้างและพัฒนา ส่งเสริมสนับสนุนให้สำนักตามสาย 3) มหาวิทยาลัยสงฆ์ผลิตบัณฑิตสายพระวิปัสสนาจารย์ 4) ตั้งสำนักต้นแบบ หรือโรงเรียนพระวิปัสสนาจารย์ในแต่ละจังหวัด เพื่อผลิตและพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์

4.3.3 ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านการบริหารจัดการ

แนวทางพัฒนามี 2 แนวทาง คือ 1) ยึดโครงสร้างภาระงานเดิมของคณะสงฆ์ที่มีอยู่ 2) ตั้งสำนักตัวอย่างแล้วจัดการภายในให้เป็นระบบ

โดยสรุปภาพรวมในด้านการบริหาร พบว่า มีรูปแบบการบริหาร 2 ลักษณะ คือ 1) รูปแบบการบริหารเบ็ดเสร็จโดยเจ้าสำนักปฏิบัติ จุดแข็ง ของรูปแบบการบริหารแบบนี้คือมีความคล่องตัวสูง มีความอิสระ เด็ดขาด หากเจ้าสำนักปฏิบัติมีวิสัยทัศน์กว้างก็จะพัฒนาได้รวดเร็ว จุดอ่อน คือ ยึดติดในตัวบุคคล กำกับควบคุมตรวจสอบยาก เปิดโอกาสให้คนอื่นเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบน้อย ขาดการสืบต่อหรือต่อเนื่อง เมื่อเจ้าสำนักหมดชีวิตลงสำนักปฏิบัติก็อ่อนแอลงไป อีกอย่างหากเจ้าสำนักมีวิสัยทัศน์แคบ ก็จะทำให้พัฒนาการของสำนักล่าช้า 2) รูปแบบการบริหารโดยคณะกรรมการ จุดแข็ง ของรูปแบบการบริหารแบบนี้คือมีความหลากหลายยืดหยุ่น ตรวจสอบได้ง่าย เปิดโอกาสให้คนอื่นเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบได้ดี มีกระบวนการสืบต่อหรือต่อเนื่องได้ระยะยาว จุดอ่อนคือ ล่าช้าไม่ทันการ ขาดความเด็ดขาด ประเด็นอื่นที่น่าสนใจ

คือ รูปแบบบริหารภายในสำนักปฏิบัติ ขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์ของเจ้าสำนักเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็
รูปแบบบริหารเบ็ดเสร็จคนเดียวหรือรูปแบบคณะกรรมการดำเนินงาน ความหลากหลายในรูปแบบ
บริหาร มีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนในตัวกล่าวคือจุดอ่อนขาดความเป็นเอกภาพ ต่างคนต่างคิด ต่าง
คนต่างทำ ต่างคนต่างอยู่ ขาดความร่วมมือกัน บางครั้งก็มีลักษณะแข่งขัน ชัดแย้งแบบทำลายกัน

แนวทางพัฒนา คือ รัฐร่วมกับองค์กรบริหารคณะสงฆ์สูงสุดกำหนดนโยบาย ทิศทางใน
การฝึกพัฒนาผู้บริหารสำนักปฏิบัติ ให้ความรู้ความเข้าใจในด้านการบริหารจัดการ สร้างสำนัก
ปฏิบัติต้นแบบประจำจังหวัดเพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม นำหลักการทางพุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐาน
ต้องสร้างสังคมที่สมดุล โดยอาศัยความร่วมมือจากสถาบันหลักเดิมคือ รัฐ คณะสงฆ์ ชุมชน ให้หัน
กลับมาเอาใจใส่ต่อความเป็นไปของสำนักปฏิบัติธรรม แนวทางพัฒนาการบริหารจัดให้เห็นเป็น
รูปธรรมได้หลายรูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่ 1 บริหารในรูปแบบคณะกรรมการที่มาจากคณะสงฆ์สาย
ปกครองเข้ามากำกับดูแล โดยดำเนินตามระเบียบของมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนัก
ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. 2543 วางกรอบปฏิบัติให้เชื่อมโยงถึงสำนักปฏิบัติให้ได้ โดยเพิ่ม
การกำกับควบคุมตรวจสอบประเมินการดำเนินการ เพื่อให้หยั่งลงถึงสำนักปฏิบัติในพื้นที่ได้แท้จริง
รูปแบบที่ 2 ยึดโครงสร้างภาระงานของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิม คือ ให้แม่กองวิปัสสนาเป็นหลักในการ
บริหารกำหนดระดับนโยบาย ยุทธศาสตร์แล้วถ่ายโอนอำนาจไปตามเครือข่ายสายงานปกครอง
ระดับภาค ระดับจังหวัด ระดับอำเภอ และตำบล เพื่อดำเนินงานด้านวิปัสสนาโดยเฉพาะ ประสาน
กับส่วนงานของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวข้อง รูปแบบที่ 3 ตั้งสำนักปฏิบัติต้นแบบจัดการบริหาร
อย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นแบบอย่างให้สำนักปฏิบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่ได้ไปศึกษาดูงานแล้วปรับปรุง
พัฒนาในสำนักของตนเอง การกำกับดูแลในระดับล่างต้องประกอบด้วย ภาครัฐ คือ หน่วยงานต่าง ๆ
ของรัฐ เช่น อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ภาคพระสงฆ์ได้แก่พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในสำนัก และภาค
ประชาชน ได้แก่ ประชาชนที่อยู่ในชุมชนนั้น ร่วมมือประสานสัมพันธ์กันไม่ทิ้งเป็นภาระของฝ่ายใด
ฝ่ายหนึ่ง ผนึกกำลังให้เข้มแข็ง

4.3.4 ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ

1) รูปแบบปฏิบัติ โดยภาพรวมรูปแบบปฏิบัติของแต่ละสำนัก ใช้แนว
พระไตรปิฎก หลักมหาสติปัฏฐาน คู่มือของสำนักงานพุทธ รูปแบบ/วิธีการตลอดถึงจุดเน้นของ
แต่ละสำนัก ให้มีความเป็นเอกภาพ หลากหลายวิธีการแต่มีเป้าหมายเดียว ความหลากหลายทำ
ให้การบริการได้กว้าง ควรยึดหลักสูตรแกนกลางของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ อยากรให้
พระวิปัสสนาจารย์ ที่สามารถตรวจสอบอารมณ์ได้ พัฒนาเองด้วย ต้องหลักสูตรอัฟเกรด
พระวิปัสสนาจารย์อยู่เรื่อย ๆ ควรจัดให้มีหลักสูตรหลายระดับ ปรับใช้ให้เหมาะสม กระตุ้นให้คน

สนใจด้านปฏิบัติให้ได้ หลักสูตรหรือรูปแบบการอบรมต้องปรับให้สอดคล้องกับยุคสมัย และปรับปรุงอยู่เรื่อย ๆ ไม่ยึดติดในวัฒนธรรมดั้งเดิม บางทีหลักสูตรไม่สัมฤทธิ์ผลที่ดีต้องปรับใช้กับกลุ่มเป้าหมาย รูปแบบหรือวิธีการใด ๆ ก็ดีทั้งนั้น แต่เป้าหมายอยู่ที่การปล่อยวาง เข้าใจถึงธรรมชาติด้านหลักสูตรจึงอยู่ที่การปรับใช้ให้เหมาะสม

จากการศึกษาข้อมูลพบว่า สำนักปฏิบัติมีหลักสูตรหรือรูปแบบปฏิบัติหลากหลายและแตกต่างกัน ลักษณะดังกล่าวมีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนในตัว จุดแข็ง คือ การให้บริการทำให้การบริการครอบคลุมทั่วถึง สามารถตอบสนองความต้องการได้กว้างขวาง เพราะมีความหลากหลายหลายทางเลือก และหลายระดับ จุดอ่อน คือ ขาดความเป็นเอกภาพทำให้กลุ่มผู้ปฏิบัติเกิดความสับสน ขาดความมั่นใจ กำกับควบคุมตรวจสอบยาก บางรูปแบบขัดแย้งกันเอง บางครั้งมีลักษณะแข่งขันแบบทำลายกัน แนวทางพัฒนา คือ รัฐร่วมกับองค์กรบริหารคณะสงฆ์สูงสุดกำหนดนโยบาย ทิศทาง ยุทธศาสตร์ ในการพัฒนาหลักสูตร การกำกับดูแลตรวจสอบ การติดตามประเมินผลการดำเนินงานของสำนักปฏิบัติต่างๆ อย่างเป็นระบบ แนวทางพัฒนาอาจพัฒนาต่อจากแนวทางเดิมที่มีอยู่แล้ว คือ แนวทางพัฒนาที่ 1 ยึดตามโครงสร้างหลักสูตรเดิมของแต่ละสำนัก แนวทางพัฒนาที่ 2 ใช้โครงสร้างหลักสูตรของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ.2547

2) วิธีฝึกอบรม จากการศึกษาข้อมูลข้างต้นมาพบว่า สำนักปฏิบัติธรรมมีขีดความสามารถไม่เท่ากัน บางสำนักตอบสนองความต้องการด้านฝึกปฏิบัติได้เพียงขั้นพื้นฐาน บางสำนักได้ถึงระดับปานกลาง บางสำนักได้ทุกระดับ ข้อที่นำมาวิเคราะห์คือข้อต่างในการตอบสนองความต้องการของผู้มารับบริการ สำนักปฏิบัติที่เน้นการฝึกขั้นพื้นฐาน จุดแข็ง คือ การให้บริการเหมาะสำหรับกลุ่มผู้ปฏิบัติระดับชาวบ้านหรือเยาวชน ไม่เข้มงวดเกินไป ปฏิบัติได้ทุกกลุ่ม ไม่แยกต่างหากจากวิถีชีวิตชุมชน ถือเป็นบริการมุ่งผลแนวราบ จุดอ่อน คือ สาระแห่งการปฏิบัติผิวดิน บางครั้งทำให้ผู้เข้ารับบริการเกิดทัศนคติไม่ดีหรือขาดความมั่นใจในกระบวนการฝึกปฏิบัติธรรม ให้บริการระดับลึกไม่ได้ สำนักปฏิบัติที่เน้นวิธีฝึกปานกลางจุดแข็ง คือ บริการในแนวราบได้เช่นเดียวกับสำนักที่เน้นขั้นพื้นฐาน ที่เกินกว่านั้นคือมีรูปแบบการฝึกอบรมเป็นระบบ จุดอ่อน คือ ให้สาระในการปฏิบัติไม่ถึงแก่นของพุทธศาสนา ส่วนสำนักปฏิบัติที่เน้นการฝึกปฏิบัติระดับเข้มข้น จุดแข็ง คือ ตอบสนองความต้องการกลุ่มปฏิบัติที่มุ่งมั่นแสวงหาแก่นธรรมระดับลึกได้ ให้สาระทางพุทธศาสนาที่ลึกซึ้งได้ จุดอ่อน คือ ด้วยกฎระเบียบที่เข้มงวดทำให้กลุ่มชาวบ้านหรือเยาวชนเข้าถึงยาก เป็นการบริการมุ่งผลแนวตั้ง

แนวทางพัฒนา รัฐร่วมกับองค์กรบริหารคณะสงฆ์สูงสุดกำหนดนโยบาย ทิศทาง ยุทธศาสตร์ ในการพัฒนาวิธีการ การกำกับดูแลตรวจสอบและติดตามประเมินผลการดำเนินงาน

ของสำนักปฏิบัติต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ มีการจัดระบบสารสนเทศแนะนำสำนักปฏิบัติ ให้เป็นที่รับทราบของกลุ่มผู้ปฏิบัติ เพื่อเป็นทางเลือกพัฒนาสำนักปฏิบัติให้มีขีดความสามารถ ในการบริการทั้งแนวตั้งและแนวราบ โดยเฉพาะควรคำนึงการตอบสนองชุมชนใกล้เคียงเป็นหลักแล้วค่อยขยายขอบเขตการบริการให้กว้างไกล อาจสรุปแนวทางพัฒนาได้ 3 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1 วิธีฝึกอบรมเดิมของแต่ละสำนัก รูปแบบที่ 2 วิธีฝึกอบรมตามแนวของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ.2547 รูปแบบที่ 3 ยึดรูปแบบดั้งเดิม ภาคกิจวัตรทั่วไปให้คงที่ เช่น ทำวัตรสวดมนต์ เข้าเย็น ปฏิบัติสมาธิภาวนา ภาคการฝึกปฏิบัติน่าจะใช้ตามคู่มือสำนักงานพุทธ 80 % ปรับตามรูปแบบของแต่ละสำนัก 20 %

4.3.5 ศึกษาวิเคราะห์แนวทางพัฒนาด้านงบประมาณ

จุดแข็ง คือ กิจกรรมปฏิบัติธรรมได้รับความร่วมมือจากประชาชนให้การอุปถัมภ์บำรุงด้านปัจจัย 4 เป็นต้นทุนทางสังคมที่มีมานาน มีความเป็นอิสระในการดำเนินการด้านงบประมาณ จุดอ่อน คือ ระบบดำเนินการอยู่ไม่รัดกุม อาจเป็นช่องให้บุคคลเข้าแสวงผลประโยชน์ได้ ไม่มีความแน่นอนและต่อเนื่อง ยังขาดการสนับสนุนจากรัฐอย่างเพียงพอ แนวทางพัฒนาที่ 1 รัฐจัดระบบงบประมาณ สนับสนุนให้เพียงพอ คล้ายระบบโรงเรียนปริยัติธรรม แนวทางพัฒนาที่ 2 สำนักปฏิบัติธรรมมีอิสระในการบริหาร ควรจะให้คนในชุมชนเข้ามาช่วยบริหารจัดการไม่ปล่อยให้ เป็นภาระของเจ้าสำนักเพียงผู้เดียว เพราะจะทำให้กระบวนการฝึกปฏิบัติไม่อิสระ

ภาพที่ 4. 1 สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดสะแกแสง ตำบลพะงาด
อำเภอขามสะแกแสง จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 4. 2 สำนักปฏิบัติธรรมวัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม) บ้านเลิศสวัสดิ์
ตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 4. 3 ศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐาน บ้านรังกาใหญ่ ตำบลรังกาใหญ่
อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

บทที่ 5

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

การศึกษาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตพื้นที่ปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และ 2) เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ได้แก่ จังหวัดชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ และ สุรินทร์ โดยศึกษาหลักการทางพุทธศาสนา นโยบายของรัฐ นโยบายของคณะสงฆ์ และสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ซึ่งกำหนดประเด็นศึกษา 5 ด้าน ได้แก่ ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านงบประมาณ ด้านหลักสูตร/รูปแบบ/วิธีฝึกอบรม เพื่อตอบคำถามว่าสภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 เป็นอย่างไร การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมี 8 ขั้นตอนดังนี้ ศึกษาข้อมูล สำรวจข้อมูลเบื้องต้น จัดทำเครื่องมือในการวิจัย ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ เก็บรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย ในบทนี้มีหัวข้อหลัก 3 หัวข้อ ได้แก่ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังมีรายละเอียดดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

ในประเทศไทยมีวัดทั้งหมด 30,000 กว่าวัด แบ่งเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ วัดป่า กับ วัดบ้าน ยังไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนว่าเป็นวัดบ้านมีจำนวนเท่าไร วัดป่ามีจำนวนเท่าไร สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีการจัดทำสถิติข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดทั่วประเทศจำนวน 416 วัด จากข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการดำเนินงานของคณะสงฆ์และส่วนงานของรัฐด้านสำนักปฏิบัติธรรม และจากข้อมูลที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่าคณะสงฆ์และรัฐไม่ได้ยกเอาภาระงานด้านปฏิบัติธรรมมาเป็นภารกิจหลัก การฝึกฝนแบบวิปัสสนาธุระไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควรจะเป็น ทั้งที่เป็นระบบฝึกฝนที่สำคัญในวงจรการศึกษาแนวพุทธ

ดังนั้น จึงอาจสรุปถึงสาเหตุที่ทำให้ระบบปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมไม่เข้มแข็ง เพราะ เมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาสงฆ์ที่มุ่งเน้นเฉพาะสายคันถธุระในช่วงเวลาที่ผ่านมา เป็นการแยกจากกันอย่างเด็ดขาดระหว่างภาคทฤษฎี (คันถธุระ) กับภาคปฏิบัติ (วิปัสสนาธุระ) ทำให้ระบบการฝึกฝนอบรมถูกแยกออกจากกันอย่างสิ้นเชิง อีกทั้งในปัจจุบันระบบปฏิบัติศึกษา ขาดการสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรมจากคณะสงฆ์และรัฐ งานด้านวิปัสสนาธุระไม่เป็นหนึ่งในภารกิจหลักของคณะสงฆ์ ส่งผลให้วงจรทางการศึกษาในระบบ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ไม่สืบเนื่องสัมพันธ์กัน ในหัวข้อนี้แบ่งรายงานผลเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ สรุปผลการศึกษาสภาพทั่วไป และสรุปผลการศึกษาแนวทางพัฒนา ดังมีรายละเอียดดังนี้

5.1.1 สรุปผลการศึกษาสภาพทั่วไป

จากการศึกษาวิจัย สามารถสรุปผลการศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ได้ 6 ด้าน คือ ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ ด้านผลกระทบ ด้านงบประมาณ ซึ่งมีผลสรุปการศึกษาเป็นดังนี้

1) ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ส่วนใหญ่พบว่าสำนักปฏิบัติธรรมในเขตพื้นที่การปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีสภาพแวดล้อมหรือโครงสร้างทางกายภาพสะอาดสงบ สงัด เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ มีความเหมาะสม ด้านอาคารสถานที่ จัดผังโครงสร้างสิ่งปลูกสร้างได้อย่างเป็นระเบียบสวยงามกลมกลืนกับธรรมชาติ มีความใกล้ชิดหรือเป็นธรรมชาติ บางพื้นที่มีสิ่งปลูกสร้างไม่เพียงพอต่อการรองรับความต้องการของสังคม

2) ด้านบุคลากร ส่วนใหญ่พบว่ากลุ่มบุคลากรที่ทำหน้าหน้าที่ในการฝึกปฏิบัติที่อยู่ประจำสำนักปฏิบัติธรรมในเขตพื้นที่การปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีปริมาณพระวิปัสสนาจารย์ไม่เพียงพอ ขาดระบบการสร้างพระวิปัสสนาจารย์ที่เป็นรูปธรรม บางสำนักใช้ระบบเครือข่ายหมุนเวียนพระวิปัสสนาจารย์ จากการขาดแคลนด้านปริมาณ ส่งผลกระทบถึงคุณภาพพระวิปัสสนาจารย์ไม่ได้มาตรฐานที่ควรจะเป็น จึงทำให้ภาพรวมของสำนักปฏิบัติธรรมในด้านบุคลากรอ่อนแอ

3) ด้านการบริหารจัดการพบว่า มีรูปแบบการบริหารจัดการอยู่ 3 รูปแบบคือ รูปแบบคณะกรรมการ รูปแบบบริหารโดยคนเดียว และรูปแบบที่ยึดพระวินัยเป็นบรรทัดฐาน ส่วนการศึกษาการบริหารด้านอื่น ๆ ได้แก่ ด้านวิสัยทัศน์ของผู้บริหาร ด้านความร่วมมือของคณะสงฆ์ ด้านการกำกับควบคุม และด้านประเมินผลพบว่า สำนักปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ที่เป็นบวก

4) ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ พบว่ารูปแบบปฏิบัติมี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบสำนักหลวงพ่อกุศล (เคลื่อนไหว) รูปแบบสำนักวัดมหาธาตุ (พอง-ยุบ) รูปแบบวัดหนองป่าพง (บูรณาการ) และรูปแบบอื่น ๆ ส่วนวิธีฝึกปฏิบัติในแต่ละสำนักมีจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน ทำให้วิธีฝึกอบรมมีความเข้มต่างกัน ซึ่งจัดได้เป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับพื้นฐาน ระดับปานกลาง และระดับเข้มข้น

5) ด้านผลกระทบ พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน เป็นไปในด้านบวก มีความเป็นกัลยาณมิตร เกื้อกูลกัน ดูจากการเข้าวัดทำบุญ การให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด วัดตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชน ส่วนผลลัพธ์จากการฝึกอบรม สำนักปฏิบัติส่วนใหญ่มีศักยภาพพัฒนากาย พัฒนาการ พัฒนาศิล พัฒนาคติ พัฒนาศีล ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้ เพียงแต่มีความละเอียดลึกซึ้งต่างกัน

6) ด้านงบประมาณ พบว่า แหล่งงบประมาณส่วนใหญ่ได้จากศรัทธาของประชาชนเป็นหลัก นอกจากนี้ได้จากกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรม การสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐยังน้อย ส่วนการจัดสรรงบประมาณพบว่า ส่วนใหญ่ไม่มีระบบในการจัดการ มีเพียงบางสำนักที่ทำเป็นระบบ บางสำนักมอบหมายให้ไวยาวัจกรเข้ามาดูแล

5.1.2 สรุปผลการศึกษาแนวทางพัฒนา

จากการศึกษาวิจัย สามารถสรุปผลการศึกษาแนวทางพัฒนาของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ได้ 6 ด้าน คือ ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ ด้านผลกระทบ ด้านงบประมาณ ซึ่งมีผลสรุปการศึกษาเป็นดังนี้

1) แนวทางพัฒนาด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ พบว่า มีแนวทางพัฒนาสภาพแวดล้อมโดย แนวทางที่ 1 จัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่มีความเป็นธรรมชาติอยู่แล้วให้ปกติคงที่ จัดปลูกต้นไม้เพิ่มเติม ส่วนการพัฒนาด้านอาคารสถานที่โดยให้เพิ่มสิ่งปลูกสร้างอย่างเป็นระเบียบให้เพียงพอต่อการดำเนินการของสำนัก แนวทางที่ 2 รัฐเข้ามาเป็นเจ้าของหลักในการสนับสนุนพัฒนาโครงสร้างทางกายภาพพื้นฐานทั้งหมด โดยร่วมกับคณะสงฆ์และคนในชุมชน

2) แนวทางพัฒนาด้านบุคลากร พบว่า แนวทางพัฒนาบุคลากรที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมซึ่งได้แก่ เจ้าสำนัก พระวิปัสสนาจารย์ วิทยากรที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมหรือให้ความรู้ด้านปฏิบัติให้มีปริมาณที่เพียงพอและมีคุณภาพที่ได้มาตรฐาน โดย แนวทางที่ 1 รัฐและคณะสงฆ์กำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ อย่างเป็นทางการเป็นระบบ ในระยะสั้นมีโครงการอบรมพัฒนา ในระยะยาวอาจตั้งศูนย์เพื่อผลิตบุคลากรด้านนี้เป็นการเฉพาะเหมือนกับระบบโรงเรียน แนวทางที่ 2 ใน

สถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งคือ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เร่งผลิตบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนากัมมัฏฐานให้ได้ทั้งปริมาณและคุณภาพ แนวทางที่ 3 รัฐและคณะสงฆ์เข้าไปสนับสนุนกิจกรรมขั้นพื้นฐานสำนักปฏิบัติที่มีอยู่แล้วให้มีขีดความสามารถในการพัฒนาบุคคลากรให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เน้นการสร้างจิตสำนึกสร้างแรงจูงใจให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของกิจกรรมด้านนี้

3) แนวทางพัฒนาด้านการบริหารจัดการ พบว่า แนวทางพัฒนาการบริหารจัดการมี 2 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 คณะสงฆ์เป็นเจ้าภาพหลัก ในการบริหารจัดการตามโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ โดยกำหนดเป้าหมายทิศทางชัดเจน กำหนดขั้นตอนการปฏิบัติงานที่มีความคล้องตัวและเชื่อมโยงกัน มีการกำกับควบคุมประเมินการดำเนินการได้ ให้มีศูนย์ปฏิบัติธรรมอย่างน้อยตั้งแต่ระดับตำบลขึ้นไป แนวทางที่ 2 รัฐและคณะสงฆ์ร่วมจัดตั้งสำนักปฏิบัติต้นแบบวางรูปแบบบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นแบบอย่างให้กับสำนักปฏิบัติต่างได้เรียนรู้รูปแบบ แนวทางที่ 3 ให้มีคณะกรรมการจากทุกภาคส่วนเข้ามาร่วมบริหาร คือ รัฐ - คณะสงฆ์ - ประชาชน

4) แนวทางพัฒนาด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ พบว่า รูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติมีแนวทางพัฒนาอยู่ 3 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 พัฒนาตามโครงสร้างหลักสูตรเดิมของแต่ละสำนัก แนวทางที่ 2 พัฒนาตามโครงสร้างหลักสูตรของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ.2547 แนวทางที่ 3 พัฒนาจากโครงสร้างหลักสูตรของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ.2547 เป็นหลักแล้วจัดสัดส่วนกับสำนักปฏิบัติที่มีอยู่แล้ว ตามความเหมาะสม คล้ายกับการจัดหลักสูตรตามสถานศึกษาที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

5) แนวทางพัฒนาผลกระทบ พบว่า แนวทางพัฒนาผลกระทบมี 3 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 พัฒนาผลกระทบด้านความสัมพันธ์ พัฒนาจากองค์ประกอบสามประสานคือ ความมีอนพื้นฐานความเป็นกันยายนิตระหว่าง รัฐ - พระสงฆ์ - ชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม สร้างจิตสำนึกความเป็นเจ้าของ แนวทางที่ 2 พัฒนาผลกระทบด้านฝึกปฏิบัติ การจัดการเกณฑ์การฝึกอบรมเป็น ระดับพื้นฐาน ระดับกลาง และระดับสูง น่าจะเป็นแนวทางหนึ่งในการชี้วัดผลของการฝึกปฏิบัติได้ โดยในช่วงต้นคณะสงฆ์และสำนักงานพระพุทธศาสนาอาจออกเกณฑ์มาตรฐานและควบคุมตรวจสอบ แนวทางที่ 3 พัฒนาผลกระทบด้านฝึกปฏิบัติใช้หลักการวัดผลประเมินผลสาขาวิชาวิปัสสนากัมมัฏฐานของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นบรรทัดฐาน

6) แนวทางพัฒนาด้านงบประมาณ พบว่า แนวทางพัฒนาผลกระทบมี 2 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 พัฒนาแหล่งที่มาของงบประมาณโดยรัฐรับเป็นเจ้าภาพสนับสนุนการ

ดำเนินการขั้นพื้นฐานให้เพียงพอ งบประมาณสนับสนุนจากศรัทธาเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญ เป็นบเสริม แนวทางที่ 2 พัฒนาการจัดสรรงบประมาณ ให้อิสระในการบริหารของสำนักแต่ควร เป็นไปอย่างโปร่งใสตรวจสอบได้บนพื้นฐานของพระธรรมวินัย โดยเฉพาะว่าด้วยเรื่องไวยาวัจกร

5.2 อภิปรายผล

การอภิปรายผลการศึกษาสภาพทั่วไปและแนวทางพัฒนา มีหัวข้ออภิปราย 6 หัวข้อ คือ สภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ บุคลากร การบริหารจัดการ รูปแบบ/หลักสูตร/วิธีฝึกปฏิบัติ ผลกระทบ งบประมาณ มีรายละเอียดดังนี้

5.2.1 สภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่

สถานที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมอยู่ในสังคมชนบท บางสำนักห่างจากชุมชนมาก อยู่บนภูเขาไม่มีไฟฟ้าใช้ การคมนาคมเข้าถึงลำบาก แต่สำนักปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่มักจะตั้งอยู่ห่างจากชุมชนพอสมควร การคมนาคมเข้าออกภายในสำนักไม่ถึงกับลำบากจนเกินไป ส่วนเทคโนโลยีมีความทัดเทียมกับสภาพชุมชน หากเป็นชุมชนที่ห่างสังคมเมือง มักจะมีเทคโนโลยีน้อย แต่หากเป็นชุมชนเมืองหรือใกล้เมืองเทคโนโลยีจะมาก บางสำนักพบว่า มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้สนับสนุนในการปฏิบัติธรรมมาก แต่บางสำนักก็มักจะไม่ค่อยให้ความสำคัญกับด้านนี้เท่าใดนักเพราะมองว่าอุปกรณ์แห่งการปฏิบัติธรรมจริง ๆ คือกายกับใจเท่านั้นที่ขณะนี้จึงมักจะหันเข้าหาความเป็นธรรมชาติให้มาก ลดความสำคัญของเทคโนโลยีลง สภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตพื้นที่การปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีสภาพแวดล้อมหรือโครงสร้างทางกายภาพสะอาด สงบ สงัด เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ มีความเหมาะสมด้านอาคารสถานที่ จัดผังโครงสร้างสิ่งปลูกสร้างได้อย่างเป็นระเบียบสวยงามกลมกลืนกับธรรมชาติ มีความใกล้ชิดหรือเป็นธรรมชาติ บางพื้นที่มีสิ่งปลูกสร้าง เช่น ห้องน้ำ ห้องสุขา อาคารที่พักอาศัย อาคารสำหรับฝึกปฏิบัติ เป็นต้น ไม่เพียงพอต่อการรองรับความต้องการของสังคม

จากการศึกษาในพื้นที่แม่จะพบว่า สำนักปฏิบัติส่วนใหญ่จะมีความเป็นระเบียบมีความเป็นธรรมชาติ เรียบง่าย เหมาะสำหรับการฝึกปฏิบัติขัดเกลา แต่ก็มีบางสำนักยังมีจุดอ่อนด้านโครงสร้างทางกายภาพอยู่ และจากการศึกษาแนวทางพัฒนาพบว่า มีแนวทางพัฒนาสภาพแวดล้อมอยู่ 2 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 จัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่มีความเป็นธรรมชาติอยู่แล้วให้ปกติคงที่ จัดปลูกต้นไม้เพิ่มเติม ส่วนการพัฒนาด้านอาคารสถานที่โดยให้เพิ่มสิ่งปลูกสร้างอย่างเป็นระเบียบให้เพียงพอต่อการดำเนินการของสำนัก แนวทางที่ 2 รัฐเข้ามาเป็น

เจ้าภาพหลักในการสนับสนุนพัฒนาโครงสร้างทางกายภาพขั้นพื้นฐานทั้งหมด โดยร่วมกับคณะสงฆ์ และคนในชุมชน ซึ่งทั้ง 2 แนวทางนี้จะช่วยแก้ไขจุดอ่อนด้านกายภาพขั้นพื้นฐานของสำนักปฏิบัติ ได้ระดับหนึ่ง ทั้งนี้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการทำงานที่ควบคู่ติดตามประเมินผลการดำเนินงานของรัฐและ คณะสงฆ์อย่างจริงจังด้วย ประการสำคัญคือการสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีความรู้สึกล่าช้าว่า สำนักปฏิบัติหรือวัดนั้นเป็นของตนเองที่ต้องเข้าไปเอาใจใส่ดูแล ไม่ปล่อยให้เป็นที่ของ พระสงฆ์ภายในวัดเพียงฝ่ายเดียว

5.2.2 บุคลากร

สภาพทั่วไปส่วนใหญ่พบว่า กลุ่มบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการฝึกปฏิบัติ ที่อยู่ประจำ สำนักปฏิบัติธรรมในเขตพื้นที่การปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีปริมาณพระวิปัสสนาจารย์ไม่ เพียงพอ ขาดระบบการสร้างพระวิปัสสนาจารย์ที่เป็นรูปธรรม บางสำนักใช้ระบบเครือข่าย หมุนเวียนพระวิปัสสนาจารย์ จากการขาดแคลนด้านปริมาณ ส่งผลกระทบถึงคุณภาพ พระวิปัสสนาจารย์ไม่ได้มาตรฐานที่ควรจะเป็น จึงทำให้ภาพรวมของสำนักปฏิบัติธรรมในด้าน บุคลากรมีจุดอ่อน ภาพที่สะท้อนออกมาจากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ คือ พระสงฆ์หย่อนความรู้ ความสามารถในการแนะนำการฝึกปฏิบัติ แม้แต่ขั้นพื้นฐานไม่ต้องพูดถึงการฝึกปฏิบัติที่ละเอียด ลึกซึ้งขึ้นไป การแสวงหาพระวิปัสสนาจารย์ที่เก่ง ๆ หาได้ยากมาก เมื่อพระเป็นที่พึ่งในการสอน กรรมฐานไม่ได้ชาวบ้านต้องทดลองผิดทดลองถูกในด้านปฏิบัติกันเอง มองภาพกว้างออกไปก็ จะเห็นปัญหานี้ได้ชัดเจนขึ้น ดังในปัจจุบันพบว่า สำนักฝึกปฏิบัติธรรมไม่มีเพียงวัดหรือพระสงฆ์ เท่านั้นที่ทำหน้าที่ด้านนี้ แต่ฆราวาสก็สามารถจัดดำเนินการด้านนี้เป็นทางเลือกทางหนึ่งแข่งกับ คณะสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีข้อมูลบางอย่างเกี่ยวกับการขยายตัวของศาสนาพุทธแบบไทยไปยังยุโรป ผู้ที่สามารถสอนวิปัสสนากรรมฐานตอบสนองความต้องการของชาวยุโรปได้บางส่วน ปรากฏว่า เป็นคนต่างชาติ ปรากฏการณ์ที่กล่าวถึงนี้ หากไม่มองเพียงว่าเป็นพัฒนาการอย่างหนึ่งทางด้านปฏิบัติ วิปัสสนาในเมืองไทยแล้ว ก็เป็นภาพสะท้อนความอ่อนแอด้านการฝึกปฏิบัติของคณะสงฆ์ในตัว ด้วย มองในกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกปฏิบัติความสนใจในด้านนี้มีน้อย คนไทยสนใจในเรื่องการบุญการ กุศลมากกว่าการปฏิบัติชัดเจน บรยากาศด้านฝึกปฏิบัติธรรมยังคงเงียบเหงา แม้จะมีการปลุก ให้ตื่นบ้างในส่วนของรัฐเมื่อ 2-3 ปีที่ผ่านมา ก็ยังไม่เกิดการตื่นตัวเท่าที่ควร

แนวทางพัฒนาพบว่า แนวทางพัฒนาบุคลากรที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมซึ่งได้แก่ เจ้าสำนัก พระวิปัสสนาจารย์ วิทยากรที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมหรือให้ความรู้ด้านปฏิบัติให้มีปริมาณที่เพียงพอ และมีคุณภาพที่ได้มาตรฐาน โดย แนวทางที่ 1 รัฐและคณะสงฆ์กำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ อย่างเป็นระบบ ในระยะสั้นมีโครงการอบรมพัฒนา ในระยะยาวอาจตั้งศูนย์เพื่อผลิตบุคลากร

ด้านนี้เป็นการเฉพาะเหมือนกับระบบโรงเรียน แนวทางที่ 2 ในสถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยสองแห่งคือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามหามกุฏราชวิทยาลัย เร่งผลิตบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนากัมมัฏฐานให้ได้ ทั้งปริมาณและคุณภาพ แนวทางที่ 3 รัฐและคณะสงฆ์เข้าไปสนับสนุนกิจกรรมขั้นพื้นฐานสำนักปฏิบัติที่มีอยู่แล้วให้มีขีดความสามารถในการพัฒนาบุคคลากรให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เน้นการสร้างจิตสำนึกสร้างแรงจูงใจให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของกิจกรรมด้านนี้ ประเด็นสำคัญในการพัฒนาบุคคลากรคือการเอาใจใส่และสนับสนุนอย่างจริงจังจากรัฐและคณะสงฆ์ ต้องมีแนวนโยบายทิศทางที่ชัดเจน กำหนดแผนยุทธศาสตร์ลงสู่ภาคปฏิบัติให้ได้ และมีความต่อเนื่องจึงจะเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างแท้จริง ถ้าพึ่งปล่อยให้เป็นภาระหน้าที่ของคณะสงฆ์ฝ่ายเดียวและคณะสงฆ์ก็มืองานล้นมือดังที่เป็นอยู่ ก็ยากที่จะเห็นบุคลากรทางด้านปฏิบัติตลอดถึงสำนักปฏิบัติธรรมมีพัฒนาการที่ดีกว่าเดิม

5.2.3 การบริหารจัดการ

การบริหารจัดการถือเป็นหัวใจของสำนักปฏิบัติ ในการผลักดันให้สำนักมีความเข้มแข็งมั่นคงและเจริญก้าวหน้า ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ภาวะในการบริหารจัดการดูแลวัดเป็นภาระกิจของฝ่ายคฤหัสถ์หลักการนี้มีมาแต่ครั้งพุทธกาล พระสงฆ์เป็นแต่เพียงผู้สัญจรไปพักเป็นครั้งคราว แล้วก็ออกเดินทางเผยแผ่ไป พุทธศาสนาสมัยอยุธยา รัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็มีลักษณะเช่นว่านี่คือชาวบ้านเป็นผู้สร้างและดูแลวัด แต่ในปัจจุบันภาระกิจด้านนี้ถูกทิ้งให้เป็นภาระของพระสงฆ์เกือบทั้งหมด วัดถูกมองในความหมายแคบ ๆ ว่าเป็นของพระสงฆ์ ตัดส่วนอื่น ๆ ที่อยู่รอบวัดออกไป เช่น ชุมชน สังคม หรือแม้แต่รัฐ ก็แทบจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผลตามมาก็คือวัด ห่างออกจากการมีส่วนร่วมกับชุมชนออกไปเรื่อยๆ จนเกือบจะหมดบทบาทที่จำเป็นต่อชุมชน หากปล่อยให้สถานการณืเป็นไปเช่นนี้วัดก็จะหมดคุณค่าและความหมายต่อสังคมไปโดยปริยาย โจทย์สำคัญที่ควรพุดถึงตรงนี้คือ ทำอย่างไรจะสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนให้กลับคืนมารับผิดชอบต่อวัดเหมือนเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต

จากการลงเก็บข้อมูลในภาคสนาม สภาพทั่วไปพบว่า มีรูปแบบการบริหารจัดการอยู่ 3 รูปแบบ คือ รูปแบบคณะกรรมการ รูปแบบบริหารโดยคนเดียว และรูปแบบที่ยึดพระวินัยเป็นบรรทัดฐาน ส่วนการศึกษาการบริหารด้านอื่น ๆ ได้แก่ ด้านวิสัยทัศน์ของผู้บริหาร ด้านความร่วมมือของคณะสงฆ์ ด้านการกำกับควบคุม และด้านประเมินผล พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ที่เป็นบวก การมอบภาระบริหารจัดการทั้งหมดให้เจ้าสำนักหรือคณะสงฆ์เข้ามาดำเนินการโดยฝ่ายเดียวทุกเรื่อง นอกจากจะเป็นการเพิ่มภาระอันมิใช่งานหลักที่ควรจะเป็น

ขัดแย้งกับหลักการทางพุทธศาสนาตั้งเดิมแล้ว ยังทำให้ภารกิจของวัดและพระสงฆ์ถูกรวบรวมนำตัวงานไปทางสังคมมากมาย ทำให้พระสงฆ์ขาดความอิสระในการพัฒนาตนเอง และไม่สามารถนำธรรมะเข้าสู่ประชาชนได้แท้จริง

แนวทางพัฒนา พบว่า แนวทางพัฒนาการบริหารจัดการมี 2 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 คณะสงฆ์เป็นเจ้าภาพหลัก ในการบริหารจัดการตามโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ โดยกำหนดเป้าหมายทิศทางชัดเจน กำหนดขั้นตอนการปฏิบัติงานที่มีความคล่องตัวและเชื่อมโยงกัน มีการกำกับควบคุมประเมินการดำเนินการได้ ให้มีศูนย์ปฏิบัติธรรมอย่างน้อยตั้งแต่ระดับตำบลขึ้นไป แนวทางที่ 2 รัฐและคณะสงฆ์ร่วมจัดตั้งสำนักปฏิบัติต้นแบบวางรูปแบบบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นแบบอย่างให้กับสำนักปฏิบัติต่างได้เรียนรู้รูปแบบ แนวทางที่ 3 ให้มีคณะกรรมการจากทุกภาคส่วนเข้ามาร่วมบริหาร คือ รัฐ - คณะสงฆ์ - ประชาชน

ประการสำคัญเกี่ยวกับแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม คือ รัฐและคณะสงฆ์ต้องร่วมกันกำหนดนโยบายในการพัฒนาสำนักปฏิบัติให้ชัดเจน สำนักปฏิบัติที่มีอยู่เป็นอยู่ควรศึกษารูปแบบการบริหารสำนักที่เหมาะสม ร่วมสมัย ให้สามารถดำเนินการอยู่ได้ ต้องการให้เป็นศูนย์ที่สนองงานของสังคมได้จริง คน - เงิน - งาน - วิธีการ ควรมีความชัดเจน ให้ทางหน่วยเหนือส่งคนที่เก่งด้านวิปัสสนาจริง ๆ ไม่ใช่กึ่ง ๆ อย่างที่ทำอยู่ การบริหารจัดการควรใช้หลักสังฆะตามหลักวินัยสงฆ์เป็นบรรทัดฐาน ผลมผลานกับระบบเครือข่ายของสำนักช่วยเหลือกันและกัน จัดทำรูปแบบการบริหาร สำนักปฏิบัติที่มีอยู่เป็นอยู่ควรศึกษารูปแบบการบริหารสำนักที่เหมาะสม ร่วมสมัย ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นการสร้างจิตสำนึกแห่งความเป็นเจ้าของร่วมรับผิดชอบต่อพัฒนาการของวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรม

5.2.4 รูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ

รูปแบบปฏิบัติและวิธีฝึกปฏิบัติ ของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 น่าจะมีอยู่หลายรูปแบบ แต่เท่าที่สุ่มตัวอย่างมา พบว่ารูปแบบปฏิบัติมี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบสำนักหลวงพ่อเทียน (เคลื่อนไหว) รูปแบบสำนักวัดมหาธาตุ (พอง-ยุบ) รูปแบบวัดหนองป่าพง (บูรณาการ) และรูปแบบอื่น ๆ ส่วนวิธีฝึกปฏิบัติมีความเข้มข้นแตกต่างกัน ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับพื้นฐาน ระดับปานกลางและระดับเข้มข้น สภาพทั่วไปของรูปแบบปฏิบัติและวิธีฝึกปฏิบัติที่มีอยู่หลายรูปแบบนั้น อาจดูว่ามีความขัดแย้ง ไม่เป็นเอกภาพ โดยลักษณะนี้มองได้ว่ามีจุดอ่อนและจุดแข็งในตัว ที่เป็นจุดแข็งคือ มีหลายทางเลือก สามารถตอบสนองความต้องการของผู้สนใจด้านปฏิบัติทั่วถึง และไม่เป็นปัญหาต่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด เพราะแต่ละสำนักล้วนอยู่บนพื้นฐานของพระไตรปิฎก ที่ว่าเป็นจุดอ่อนคืออาจสร้างความสับสนสำหรับผู้ที่เข้ามา

รับการฝึกปฏิบัติ เกิดความไม่แน่ใจว่า สำนักใดสอนผิดสอนถูกต้องและยากต่อการตรวจสอบควบคุมขององค์กรสงฆ์

แนวทางพัฒนา พบว่า รูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติมีแนวทางพัฒนาอยู่ 3 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 พัฒนาตามโครงสร้างหลักสูตรเดิมของแต่ละสำนัก แนวทางที่ 2 พัฒนาตามโครงสร้างหลักสูตรของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ.2547 แนวทางที่ 3 พัฒนาจากโครงสร้างหลักสูตรของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ.2547 เป็นหลักแล้วจัดสัดส่วนกับสำนักปฏิบัติที่มีอยู่แล้ว ตามความเหมาะสม คล้ายกับการจัดหลักสูตรตามสถานศึกษาที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ผู้วิจัยมองว่าวิธีการที่หลากหลายย่อมน่าจะมีผลดีต่อพัฒนาการของสำนักปฏิบัติ แต่ทั้งนี้ต้องมีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือพระนิพพาน ดังนั้นการจะพัฒนาวิธีการเหล่านี้พื้นฐานหลัก ๆ คือให้อิสระในการดำเนินการของสำนักปฏิบัติ แต่ก็ได้ไม่ได้หมายความว่าให้อิสระอย่างสิ้นเชิงควรจะเข้าไปกำกับดูแลอย่างหลวม ๆ ประเด็นสำคัญควรปรับวิธีการต่าง ๆ ให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของแต่ละสำนัก เพราะแต่ละสำนักมีพัฒนาการความเป็นมาที่ต่างกัน การจะเข้าไปดำเนินการให้เหมือนกันย่อมเป็นไปได้

โดยส่วนใหญ่สำนักปฏิบัติธรรมในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีการจัดรูปแบบการฝึกอบรมเน้นความเป็นธรรมชาติ กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่เน้นสิ่งปลูกสร้างให้แปลกไปจากธรรมชาติ มีการปลูกต้นไม้เสริม ให้มีความสงบร่มรื่น เหมาะสำหรับการฝึกบำเพ็ญภาวนา แต่ละสำนักเน้นตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นรูปแบบปฏิบัติจึงมีความสอดคล้องความต้องการของชุมชน/ท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสำนักปฏิบัติจะเน้นการตอบสนองของชุมชนรอบ ๆ เป็นหลัก แต่สำนักปฏิบัติส่วนใหญ่ก็มีความพร้อมที่จะฝึกอบรมพัฒนาจิตปัญญาให้กับสังคมในวงกว้างออกไป หลักสูตรจึงไม่จำกัดแคบ ๆ อยู่เฉพาะในกลุ่มชุมชนของตนเองเท่านั้น ทุกสำนักปฏิบัติใช้สื่อที่เป็นธรรมชาติ เช่น การจัดบรรยายภาคภายในสำนักให้เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม มีการจัดทำป้ายนิเทศคติธรรมตามต้นไม้ สร้างที่อยู่อาศัยแฝงอยู่ในธรรมชาติ ให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติไม่แปลกแยกกับธรรมชาติ จัดภูมิทัศน์ให้เป็นอุทยานการศึกษา เป็นต้น บางสำนักมีพุทธศิลป์ต่าง ๆ ไว้เป็นพุทธานุสติ บางสำนักนอกจากจะจัดสภาพแวดล้อมเลียนแบบรีสอร์ทที่สวยงามแล้ว ยังมีสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาเสริมการฝึกปฏิบัติธรรมอีกด้วย รูปแบบปฏิบัติของแต่ละสำนักมีความสอดคล้องกับพระธรรมวินัย โดยยึดหลักมหาสติปัฏฐานตามคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก เน้นความมีสติกำหนดรู้เท่าทัน การเกิดขึ้นแห่งปัญญารู้แจ้ง ต่างกันก็เพียงช่วงต้นจะเริ่มฝึกสติให้กำหนดรู้เท่าทันอารมณ์ได้อย่างไรเท่านั้นเอง จึงพบว่าบางสำนักก็ให้กำหนด

ตามอิริยาบถต่าง ๆ บางสำนักก็กำหนดบริกรรม บางสำนักก็กำหนดการเคลื่อนไหว แต่มีเป้าหมายอย่างเดียวกัน

5.2.5 ผลกระทบ

ในการศึกษาผลกระทบมีประเด็นศึกษา 2 ด้าน คือ ผลกระทบด้านความสัมพันธ์ระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน และผลกระทบด้านฝึกปฏิบัติ จากการลงเก็บข้อมูลในภาคสนาม พบว่า สภาพทั่วไปของความสัมพันธ์ระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน เป็นไปในด้านบวก มีความเป็นกัลยาณมิตร เกื้อกูลกัน คนในชุมชนยังเข้าทำบุญฟังเทศน์ฟังธรรมในวัด ให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด บางวัดคนในชุมชนมีความเข้มแข็งตรวจสอบกันและกันในด้านจริยธรรมของกันและกัน บางสำนักคนในชุมชนเข้ามาช่วยงานวัดโดยไม่คิดค่าแรงทำเพราะศรัทธา ทำเพื่อได้บุญ ส่วนบทบาทและคุณค่าของวัดหรือสำนักปฏิบัติยังสามารถตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชนได้ ซึ่งประเด็นนี้สำคัญเพราะเป็นเงื่อนไขสัมพันธ์กับการดึงคนเข้าวัด หากวัดไม่สามารถสร้างบทบาทและคุณค่าในการตอบสนองด้านจิตปัญญาได้ ย่อมก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในด้านลบ ในการส่งผลดีจากการฝึกอบรม สำนักปฏิบัติส่วนใหญ่มีศักยภาพพัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิต พัฒนาปัญญาผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้ เพียงแต่มีความละเอียดลึกซึ้งต่างกัน อันเนื่องมาจากศักยภาพของสำนักปฏิบัติเองว่า แต่ละสำนักจะมีบุคลากรที่ทำหน้าที่การสอนมีขีดความสามารถมากน้อยเพียงใด และกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความต้องการในการฝึกที่มีระดับความเข้มข้นเพียงใด เพราะบางกลุ่มก็ต้องการเพียงระดับขั้นพื้นฐานพอให้เข้าใจขั้นตอนและวิธีปฏิบัติ บางกลุ่มก็อาจมุ่งหวังถึงการเปลี่ยนระดับลึกด้านจิตปัญญาที่ละเอียดลงซึ่งลงไป

แนวทางพัฒนาพบว่า แนวทางพัฒนาผลกระทบมี 3 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 พัฒนาผลกระทบด้านความสัมพันธ์ พัฒนาจากองค์ประกอบสามประสานคือความมือบนพื้นฐานความเป็นกัลยาณมิตรระหว่าง รัฐ-พระสงฆ์-ชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมสร้างจิตสำนึกความเป็นเจ้าของ แนวทางที่ 2 พัฒนาผลกระทบด้านฝึกปฏิบัติ การจัดเกณฑ์การฝึกอบรมเป็นระดับพื้นฐาน ระดับกลาง และระดับสูง น่าจะเป็นแนวทางหนึ่งในการชี้วัดผลของการฝึกปฏิบัติได้ โดยในช่วงต้นคณะสงฆ์และสำนักงานพระพุทธศาสนาอาจออกเกณฑ์มาตรฐานและควบคุมตรวจสอบ แนวทางที่ 3 พัฒนาผลกระทบด้านฝึกปฏิบัติใช้หลักการวัดผลประเมินผลสาขาวิชาวิปัสสนากัมมัฏฐานของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นบรรทัดฐาน

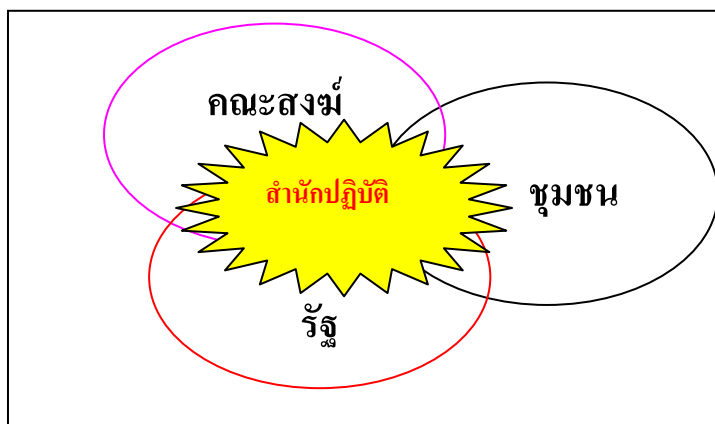
ในแนวทางที่ 3 นี้พึงเป็นหลักสูตรใหม่ ซึ่งผู้วิจัยค่อนข้างที่จะมั่นใจว่าระบบนี้จะสามารถแก้ไขปัญหาด้านผลของการฝึกปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมได้ ในประเด็นนี้เดิมมักจะเข้าใจว่าการฝึกปฏิบัติธรรมไม่สามารถวัดผลประเมินผลของการปฏิบัติได้ ทั้งนี้เพราะการบรรลุมรรคผลนิพพาน

นำมาบอกกล่าวกันไม่ได้ แต่เข้าใจได้โดยคนที่บรรลุมิธรรมในระดับเดียวกัน หรือผู้มีภูมิธรรมสูงกว่าเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมักสรุปว่าไม่มีใครรับรองใครเป็นพระอรหันต์ได้ ความจริงหากเราจะนำเอาขั้นตอนแห่งการฝึกปฏิบัติมาเป็นเกณฑ์ในการบอกพัฒนาการของผู้ปฏิบัติได้ว่าเขา น่าจะมีความรู้ความสามารถในด้านนี้มากน้อยเพียงใด เช่นเดียวกับการกำหนดขั้นแห่งการศึกษา ทั่วไปว่าถ้าฝึกอบรมอย่างนี้วัดผลกันอย่างไรควรจะอยู่ในระดับประถม มัธยม อุดม อย่างนี้ อะไรที่ทำให้ผู้วิจัยเสนอประเด็นนี้ ประเด็นสำคัญคือ กระบวนการใดหากขาดการประเมินค่า มักจะ กำหนดพัฒนาการได้ยากและนำไปสู่วิธีการสนับสนุนที่เป็นรูปธรรมได้ยาก ย้ำว่าประเด็นของผู้วิจัย ไม่ได้มุ่งหมายถึงเกณฑ์วัดค่าความเป็นพระอรหันต์บุคคลขั้นไหน แต่เน้นให้เห็นว่ากระบวนการหรือวิธี ฝึกอบรมนี้แหละนำมาเป็นเกณฑ์จัดระดับขั้นตอนแห่งการปฏิบัติ ดังนั้น หลักสูตรที่มหาวิทยาลัย สงฆ์ทั้งสองแห่งที่เปิดดำเนินการในด้านผลิตบัณฑิตด้านวิปัสสนาจารย์ ก็ไม่น่าจะหนีจากหลักการ ที่ว่ามา

ข้อค้นพบอีกอย่างคือ โครงสร้างสำคัญในการพัฒนาวัดในประเทศไทยในอดีตสาม ประสานได้แก่ รัฐ คณะสงฆ์ ชุมชน ยี่สิบสามสิบปีที่ผ่านมาปฏิสัมพันธ์ของสามสถาบันหลัก เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก กล่าวเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนห่างเหินกันมากขึ้น มีความร่วมมือทำกิจกรรมต่าง ๆ น้อยลง การเข้ามาเอาใจใส่ดูวัดวาน้อยลง วัดก็มีกิจกรรมเพื่อ ชุมชนน้อยลง อาจเป็นเพราะวัดถูกทำให้เป็นของรัฐมากขึ้น พระสงฆ์เปลี่ยนจากความสัมพันธ์กับ ชาวบ้านไปเป็นสัมพันธ์แนบแน่นกับระบบบริหารสงฆ์จากส่วนกลางมากขึ้น สถานการณ์เหล่านี้ ย่อมสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับวัดในทางที่จะห่างกันออกไปเรื่อย ๆ โดยเฉพาะสังคม เมืองวัดมีความสัมพันธ์ต่อชุมชนในการเกื้อกูลกันน้อยลงอย่างน่าเป็นห่วง ส่วนในสังคมชนบทการ ปฏิสัมพันธ์ในอดีตยังพอมีปรากฏให้เห็นแต่อยู่ในสภาพทรงตัว เมื่อความเจริญแบบเมืองเข้าวัดก็ จะแปลกแยกออกจากสังคมชุมชน สำนักปฏิบัติก็อยู่ในกระแสเดียวกันนี้

แนวทางพัฒนา คือ รัฐ-คณะสงฆ์-ชุมชน ร่วมมือกันสร้างจิตสำนึกแห่งความเป็น เจ้าของให้กลับมาเหมือนดังแต่ก่อน โดยสร้างกิจกรรมที่เกิดคุณค่าร่วมกัน เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาให้เป็นงานบุญกุศลแทนการแสวงหาผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ

แผนภูมิที่ 5.1 แสดงความสัมพันธ์ของ รัฐ-คณะสงฆ์ - ชุมชน

5.2.6 งบประมาณ

สำนักปฏิบัติธรรมมักถูกมองว่าไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องงบประมาณ เพราะระบบเงินทองเป็นเรื่องของผลประโยชน์ที่มีความโลภเป็นรากเหง้า ขัดกับการปฏิบัติธรรมที่ต้องสละออก สำนักปฏิบัติหลายแห่งเกิดความล้มเหลวในการดำเนินการ อันเนื่องมาจากไปเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ไม่ลงตัว จากเหตุผลดังกล่าวจึงมักสรุปกันว่างบประมาณนอกจากจะไม่ใช่อะไรที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติธรรมแล้ว ยังเป็นสิ่งขวางกั้นการปฏิบัติธรรมด้วย ผู้วิจัยมีมุมมองว่า สำนักปฏิบัติเป็นเสมือนสถาบันทางการศึกษาที่ทำหน้าที่ในการฝึกพัฒนาคนในรูปแบบนี้ ในตัวสถาบันเองมีเงื่อนไขหลายอย่างที่ต้อพึ่งพางบประมาณสนับสนุน เพื่อความก้าวหน้าเติบโตต่อไป ดังนั้นสำนักปฏิบัติต้องเกี่ยวข้องกับระบบงบประมาณอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพียงแต่จะเกี่ยวข้องในรูปแบบไหนอย่างไรจึงจะเหมาะสมสามารถผลิตหรือพัฒนาคน ให้บรรลุในเส้นทางนี้ได้อย่างมีคุณภาพ โดยไม่เป็นอันตรายต่อสำนักปฏิบัติเอง ซึ่งจากการลงเก็บข้อมูลในภาคสนาม พบว่าสภาพทั่วไปในด้านแหล่งงบประมาณส่วนใหญ่ได้จากศรัทธาของประชาชนเป็นหลัก นอกจากนี้ได้จากกลุ่มผู้เข้ารับการศึกษา การสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐยังน้อย ส่วนการจัดสรรงบประมาณพบว่า ส่วนใหญ่ไม่มีระบบในการจัดการ มีเพียงบางสำนักที่ทำเป็นระบบ บางสำนักมอบหมายให้ไวยาวัจกรเข้ามาดูแล

แนวทางพัฒนาพบว่า แนวทางพัฒนาผลกระทบมี 2 แนวทาง คือ แนวทางที่ 1 พัฒนาแหล่งที่มาของงบประมาณ โดยรัฐรับเป็นเจ้าของสนับสนุนการดำเนินการขั้นพื้นฐานให้เพียงพอ งบประมาณสนับสนุนจากศรัทธาเป็นต้น ทูทางสังคมที่สำคัญเป็นงบเสริม แนวทางที่ 2 พัฒนาการจัดสรรงบประมาณ ให้อิสระในการบริหารของสำนัก แต่ควรเป็นไปอย่างโปร่งใส ตรวจสอบได้บนพื้นฐานของพระธรรมวินัย โดยเฉพาะว่าด้วยเรื่องไวยาวัจกร ในเรื่องของงบประมาณ

การบริหารจัดการขั้นพื้นฐานทั้งหมด ผู้วิจัยมองว่า หากเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมดูแลให้มาก จะสามารถแบ่งเบาภาระของเจ้าสำนัก แล้วท่านจะมีเวลาไปใส่ใจในเรื่องของการฝึกพัฒนาคนได้ดีกว่าที่เป็นอยู่

5.3 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 ค้นพบว่าสภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติและแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม มีแนวทางพัฒนาหลายประการ ซึ่งกำหนดเป็น 6 ด้านได้แก่ แนวทางพัฒนาด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ แนวทางพัฒนาด้านบุคลากร แนวทางพัฒนาด้านการบริหารจัดการ แนวทางพัฒนาด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีฝึกปฏิบัติ แนวทางพัฒนาด้านผลกระทบ และ แนวทางพัฒนาด้านงบประมาณ มีข้อเสนอแนะดังนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ การดำเนินงานของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 นอกจากจะพบว่า สภาพทั่วไปของสำนักธรรมและแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมควรจะเป็นอย่างไรแล้ว ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะอยู่บางประการ ทั้งเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ ข้อเสนอแนะสำหรับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและ ข้อเสนอแนะโดยตรงต่อส่วนงานที่เกี่ยวข้อง ที่จะนำเอาผลการวิจัยนี้ไปเป็นข้อมูลในการตัดสินใจดำเนินการ ดังมีรายละเอียดดังนี้

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับรัฐและคณะสงฆ์ การดำเนินงานของสำนักงานพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์นั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ควรดำเนินการอย่างต่อเนื่องและให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น จึงจะสามารถผลิตพระวิปัสสนาจารย์และสำนักปฏิบัติธรรมที่มีมาตรฐานได้ปริมาณพอเพียง ควรกำหนดนโยบาย แผนยุทธศาสตร์ ในการฟื้นฟู ส่งเสริม สนับสนุน พัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมของคณะสงฆ์ในทุก ๆ ด้าน ให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน วางกรอบในการปฏิบัติการ กำกับควบคุม ติดตามประเมินผลอย่างเป็นระบบ

2) ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมมีส่วนประกอบสัมพันธ์กัน 3 ส่วนคือ รัฐ-คณะสงฆ์-ชุมชน สามประสานนี้มีผลต่อพัฒนาการของสำนักปฏิบัติธรรม รัฐ ได้แก่ ส่วนงานของรัฐทั้งหมด ตั้งแต่ระดับควบคุมนโยบายลงถึงล่างสุดคือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น คณะสงฆ์ได้แก่ องค์การสงฆ์ทั้งหมดตั้งแต่มหาเถรสมาคมลงมาถึงระดับล่างสุดคือเจ้าคณะ

ตำบลที่สำนักปฏิบัติตั้งอยู่ ชุมชนได้แก่ คนในชุมชนทั้งหมดมีหน้าที่ดูแลสำนักปฏิบัติธรรม ส่วนสำนักปฏิบัติธรรม ได้แก่บุคลากรทุกคนที่มีกิจกรรมในสำนัก ตั้งแต่เจ้าสำนักลงมาตลอดถึงโครงสร้างทางกายภาพทั้งหมดของสำนักปฏิบัติธรรม

3) สำหรับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันสร้างองค์ความรู้และผลิตบุคลากรทางด้านพระพุทธศาสนาโดยตรง จากงานวิจัยนี้พบว่าปัญหาหลักที่สุดในด้านปฏิบัติธรรม คือ การขาดแคลนบุคลากรทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ดังนั้นมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรเร่งผลิตและปรับปรุงพัฒนาบุคลากรด้านนี้ให้เพียงพอ โดยเน้นประชาสัมพันธ์สนับสนุนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ให้เกิดความน่าสนใจและนำบางรายวิชาในหลักสูตรนี้ที่เห็นว่าจำเป็นต่อภาวะความขาดแคลนด้านนี้ เช่น วิชาพุทธยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการศูนย์วิปัสสนาภาวนา หลักการเป็นวิทยากรภาคปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา การประเมินผลการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น บรรจุให้นิสิตทุกสาขาวิชาได้ศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับคณะสงฆ์ และความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย จึงน่าจะกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน และดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมว่า ผู้ที่จบพุทธศาสตรบัณฑิตทุกระดับ ทุกสาขาวิชาสามารถที่จะเป็นครูสอนวิปัสสนาขั้นพื้นฐานได้ และหลักสูตรของมหาวิทยาลัยในด้านปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่มีอยู่ ควรจะควบคุมให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด พึงตระหนักว่านิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุสามเณร การปฏิบัติธรรมถือเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงพรหมจรรย์ที่ดีที่สุด

4) สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรง คือ ส่วนงานของรัฐทุกระดับตั้งแต่กระทรวง สำนักงานพระพุทธศาสนาและส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ลงมาถึงระดับท้องถิ่นคือองค์การบริหารส่วนตำบลร่วมกับองค์กรสงฆ์ ตั้งแต่ระดับบริหารสูงสุดลงไปถึงระดับจังหวัดจนถึงระดับเจ้าสำนัก ควรกำหนดทิศทางในการพัฒนาให้สอดคล้องกับนโยบาย แผนยุทธศาสตร์ของรัฐและคณะสงฆ์ โดยวางกรอบปฏิบัติหรือโครงการต่าง ๆ และร่วมดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นหนึ่งเดียวอย่างจริงจัง ในอันที่จะทำให้สำนักปฏิบัติมีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะพื้นฐานที่สุดควรจัดการด้านโครงสร้างทางกายภาพให้ได้ ไม่ควรให้เจ้าสำนักต้องมาพะวงเรื่องสภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและอาคารสถานที่ ทั้งนี้เพื่อให้เจ้าสำนักใส่ใจในด้าน ฝึกหัดขัดเกลาทั้งตนเองและกลุ่มผู้ที่เข้ามาฝึกปฏิบัติ ทุกภาคส่วนตระหนักรู้ถึงความเป็นเจ้าของ ความเป็นพุทธศาสนิกชน ที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนาพร้อมกัน

(1) สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรนำแผนยุทธศาสตร์ที่มีแล้วนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผลเป็นรูปธรรมโดยเร็ว โดยผ่านทางสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด

เชื่อมโยงกับคณะสงฆ์ระดับจังหวัด ส่วนงานของรัฐในระดับท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล กำนันผู้ใหญ่บ้าน และเข้าถึงสำนักปฏิบัติธรรม

(2) ด้านมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง ควรมีนโยบายผ่านทางเจ้าคณะหน เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด ตลอดถึงสำนักปฏิบัติธรรม โดยนำเอาภารกิจด้านปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาเป็นภารกิจหลัก ทั้งนี้เพราะระบบฝึกฝนพัฒนาแบบ พุทธเน้นศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพระพุทธเจ้าใช้วิธีวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นหลักในการพัฒนาคนให้เข้าถึงปัญญาขั้นสูงสุดได้ ดังนั้น ภารกิจหลักของสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า จึงต้องให้ความสำคัญด้านนี้มากกว่าด้านอื่น ๆ การปฏิบัติธรรมจึงถือว่าเป็นงานหลักที่จำเป็นและเร่งด่วน การจะทำเช่นนี้ได้ คณะสงฆ์อาจต้องปรับโครงสร้างภารกิจให้มีความเหมาะสม ลดภารกิจบางอย่างซึ่งไม่ใช่ภารกิจหลักลง แล้วหันมาเอาใจใส่ด้านการฝึกฝนพัฒนาเป็นกิจกรรมหลัก หากคณะสงฆ์หันมาใส่ใจเรื่องนี้อย่างจริงจังและดำเนินการได้อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน เหมือนกับบางสำนักที่ดำเนินการอย่างได้ผลให้เห็นเป็นตัวอย่างอยู่ในปัจจุบัน นอกจากจะสามารถเรียกศรัทธาและคุณค่าแห่งคณะสงฆ์ที่มีต่อสังคมชุมชนกลับคืนมาแล้ว ยังจะทำให้ชาวพุทธ ทั้งที่เป็นพระและคฤหัสถ์ได้รับประโยชน์จากกระแสธรรม สามารถบรรเทาทุกข์จากกระแสโลกาภิวัตน์ สร้างความสงบสุขได้อย่างแท้จริง ทำให้พระพุทธศาสนาในเมืองไทยมีความมั่นคงเข้มแข็งสืบไป

5.3.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ควรมีการศึกษาเชิงสำรวจหรือจัดกลุ่มสำนักปฏิบัติธรรม
- 2) ควรมีการศึกษารูปแบบ/วิเคราะห์รูปแบบของสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย
- 3) ควรศึกษาเชิงเปรียบเทียบรูปแบบการปฏิบัติธรรม
- 4) ควรศึกษารูปแบบการบริหารของสำนักปฏิบัติธรรม
- 5) ควรศึกษาอิทธิพลของสำนักปฏิบัติธรรมที่มีต่อสังคม เช่น สำนักปฏิบัติสายวัดมหาธาตุ สำนักปฏิบัติสายหนองป่าพง สำนักปฏิบัติสายวัดป่าสุคติ เป็นต้น
- 6) ควรศึกษาทัศนคติของผู้ฝึกปฏิบัติธรรมที่มีต่อสำนักปฏิบัติธรรม

ภาพที่ 5.1 สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าสุคะโต บ้านใหม่ไทยเจริญ
ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 5.2 สำนักปฏิบัติธรรมวัดชัยภูมิพิทักษ์ (ผาเกิ้ง) บ้านนาคันหัก
ตำบลภูคชุมแสง อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 5.3 สำนักปฏิบัติธรรมวัดหนองโดนอกาลโก บ้านห้วย
ตำบลหนองโดน อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, เล่มที่ 4 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, เล่มที่ 7, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, เล่มที่ 9, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, เล่มที่ 10, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, เล่มที่ 12, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, เล่มที่ 35, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2539.

1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ

1.2.1 หนังสือ

กรมการศาสนา. **หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ.พี.กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์จำกัด, 2539.

เกษิณี เฉลิมตระกูล. **คู่มือวิปัสสนา**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, 2550.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. **สังคัมภีร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540.

_____. **สังคัมภีร์ตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2545.

- ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนานิยม**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. **สติปัฏฐานภาวนา ว่าด้วยวิธีปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานสี่**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, 2529.
- ญาณโปนิกเถระ. **หัวใจกรรมฐาน**. แปลโดย ชาญ สุวรรณวิภักข, พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : สยาม, 2541.
- ทะเล ลามะ, พระนิพนธ์, ส.ศิวรักษ์ แปล. **มรรควิธีแห่งการฝึกตน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, 2545.
- ประเวศ วะสี. **พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม**. ในหลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์, กรุงเทพฯ : บริษัท เอ.พี.กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์จำกัด, 2539.
- ภัททันตะ อาสภมหาเถระ. **วิปัสสนาธุระ**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- พระคุณฐี เมธังกโร. **การพัฒนาสังคมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.
- พระเทพเวที,(ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.
- _____. **จัดระเบียบสังคมตามคตินิยมแห่งสังฆะ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.
- _____. **ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2543.
- _____. **ปฏิรูปการศึกษาการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2539.
- _____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.
- _____. **ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่บริษัทสื่อตะวัน, 2545.
- พระเทพโสภณ,(ประยูร ธมฺมจิตโต). **โลกทัศน์ของชาวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.
- _____. **พระพุทธศาสนาในสถานการณ์ปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.
- _____. **“วิถีสังคมไทย ในสารนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่เรือนแก้วการพิมพ์, 2543.

พระธรรมธีรราชฆานมุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ). **หลักปฏิบัติสมณะ-วิปัสสนากรรมฐาน.**

_____. **กรรมฐาน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

_____. **คำถาม-คำตอบเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537.

_____. **มรรค ผล นิพพาน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531.

_____. **การฝึกจิตหรือจิตภาวนา.** กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, 2534.

_____. **ความเป็นมาของวิปัสสนากรรมฐาน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต). **จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.

_____. **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง.** พิมพ์ครั้งที่ 30, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระพรหมโมลี,(วิลาศ ญาณวโร). **วิปัสสนาวงศ์.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545.

พระไพศาล วิสาโล. **พุทธธรรมสำหรับโลกสมัยใหม่.** สุรินทร์ : พิมพ์ที่มูลนิธิพิพิธประชานาถ, 2544.

พระไพศาล วิสาโล. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546.

พระโพธิญาณเถระ,(ชา สุภทฺโท). **อุปลมณี.** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ธรรมสภา, 2544.

พระราชปริยัติ (สฤษดิ์ สิริวิโร). **คู่มือการพัฒนาจิตตามแนวสติปัฏฐาน 4.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

พระราชวรมนูณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528.

_____. **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529.

พระอธิการสมศักดิ์ ไสโร. **คู่มือการพัฒนาจิตตามแนวสติปัฏฐาน 4 สำหรับผู้ปฏิบัติใหม่.** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทศรีอนันต์การพิมพ์จำกัด, 2547.

พระอุปติสเถระ. **วิมุตติมรรค.** แปลโดย พระเทพโสภณ(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย จำกัด, 2538.

พุทธมณฑล. **ธรรมคือคุณากร.** ปีที่ 2 ฉบับที่ 9, เมษายน 2549.

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **คู่มือการศึกษาระดับปริญญาโทหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร: นิติธรรมการพิมพ์, 2548.
- สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค 100 ปี สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ)**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่บริษัทประยูรวงศ์ฟรินด์ติ้ง จำกัด, 2546
- สมภาร พนมทา. **พุทธปรัชญา : มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- สมบุญ สุธาส์ราญ. **การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, 2530.
- _____. **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- สัมพันธ์ เตชะอภิกและคณะ. **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน**. ขอนแก่น : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2540.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎมนตรี. **รายงานผลการเสวนาบทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งมหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **คู่มือโครงการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2547.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **วิปัสสนากรรมฐาน**, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2546.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. **รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนธรรมดีเด่น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548.
- _____. **วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2546.

1.2.2 บทความ

โยธัน กัลตุง. **พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง**. แปลโดยสมชัยเย็นสบาย (ปาจรยสาร

1.2.3 รายงานการวิจัย

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. **รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนธรรมดีเด่น**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548

สุดใจ สะอาดยิ่ง. **ศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหาของประชาชนในระดับหมู่บ้าน จังหวัดสุรินทร์**. สุรินทร์: ม.ป.พ., 2546.

1.2.4 วิทยานิพนธ์

พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนรโส). **การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม**. ในบทคัดย่อวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี 2533 – 2544.

พระมหาจรรยาโรจน์ ปาโส. **การประยุกต์ใช้พุทธธรรมกับการทำกิจกรรมในชุมชนของพระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรม**. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

พระมหาวิชาญ สุริชาโน(บัวบาน), **ศึกษากระบวนการฝึกอบรมบุคลากรทางพระพุทธศาสนาของพระโพธิญาณเถระ(ชา สุภทฺโท)**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

แม่ชีอัคคญาณี (พรพิศ ศิริวิสูตร). **สติและวิธีการพัฒนาเพื่อการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

นางสาวสุนทรี สุระะรังสี. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกามุขีได้รับเอตทัคคะ**. ในบทคัดย่อวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2533-2544.

นางพรรณราย รัตนไพฑูรย์. **การศึกษาวิถีวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 : ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมุณี (โชดก ญาณสิทธิ)**. ในบทคัดย่อวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปี 2533 – 2544.

เรื่องฤทธิ์ แสนนวล. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์การปฏิบัติสมาธิของสำนักต่าง ๆ ในประเทศไทยกับการปฏิบัติสมาธิในพระไตรปิฎก**. ในบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2533.

1.2.5 เอกสารอัดสำเนา

เอกสารโครงการเงินอุดหนุนการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
ประจำปีงบประมาณ 2549.

รังษี สุทนต์. **ลักษณะการวิจัยทางพระพุทธศาสนา**. เอกสารอัดสำเนา.

1.2.6 สัมภาษณ์

ชลดา รานอก.ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 1. อำเภอเมือง อำเภอโนนสูง
จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2549.

นางน้อง อิมใจ. วัดป่าเทพประทาน บ้านหนองไผ่ หมู่ที่ 8 ตำบลระแงง อำเภอศรีขรภูมิ
จังหวัดสุรินทร์ สัมภาษณ์, 2 กรกฎาคม 2549.

นางพยาบาล วิทยาลัยพยาบาลจังหวัดขอนแก่น ผู้ปฏิบัติธรรมสำนักวัดป่าสุคะโต จ.ชัยภูมิ
สัมภาษณ์ 24 เมษายน 2549.

นางสมพิศ บุญจำ. สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดสะแกแสง. ตำบลพะวงด อำเภอขามสะแกแสง
จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2549.

นางสว่าง ศรีคันสมา. วัดป่าเทพประทาน บ้านหนองไผ่ หมู่ที่ 8 ตำบลระแงง อำเภอ ศรี ข ร ภูมิ
จังหวัดสุรินทร์ สัมภาษณ์, 2 กรกฎาคม 2549.

นางอุบล ผาบุญมา. วิทยากรชมราวาสศูนย์อบรมวัดป่าบ้านไผบูลย์. บ้านไผบูลย์ หมู่ที่ 9 ตำบล
บ้านไทร อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2549.

นายประชา เพ็งสุริยา. ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครราชสีมา. ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2549.

นายประสงค์ พรโสภิน. รองผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 2. อำเภอภูเขียว
จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2549.

นายไพโรจน์. 84 หมู่ 1 ตำบลหนองมะนาว อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์,
25 เมษายน 2549.

นายสมพงษ์ ทองห่อ. กรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน อุบาสกปฏิบัติธรรมวัดบ้านปลื้มพัฒนา.
ต. โคกมะม่วง อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2549.

นายอภิชาติ เจริญฤทธิ์. ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ. ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2549.

นายอุดม ศรีสุนนท์. ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดบุรีรัมย์. สัมภาษณ์,
13 มิถุนายน 2549

- ผศ.ดรสรเชต วรคามวิชัย. ตำบลเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ สัมภาษณ์, 30 มีนาคม 2550.
พระครูคัมภีรธรรมวิสุทธิ. เจ้าอาวาสวัดป่าเทพประทาน. บ้านหนองไผ่ หมู่ที่ 8 ตำบลระแงง
อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ สัมภาษณ์, 26 ธันวาคม 2549.
- พระครูบวรสีลวัตร. เจ้าอาวาสวัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม). บ้านเลิศสวัสดิ์ หมู่ที่ 12 ตำบลลาด
บัวขาว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2549.
- พระครูปริยัติศรีมาภรณ์. ตำแหน่ง เลขานุการเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา. วัดสะแก ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2549.
- พระครูภาวนาสารคุณ. เจ้าอาวาสวัดปลื้มพัฒนา. บ้านปลื้มพัฒนา หมู่ที่ 7 ตำบลโคกมะม่วง
อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2549.
- พระคำห้ำ พุทธวิริโย (มีรสล้ำ). เจ้าอาวาสวัดปานิมิตมงคล บ้านเขวา (เทพอนุสรณ์). หมู่ที่ 2
ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ สัมภาษณ์, 2 กรกฎาคม 2549.
- พระเฉลิมชัย มหาวิโร. วัดวนานุรักษ์ธาราม. ตำบลเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ สัมภาษณ์,
13 มิถุนายน 2549.
- พระเดชฤทธิ กตปุญโญ. พระวิปัสสนาจารย์ศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐาน. บ้านรังกาใหญ่ ตำบล
รังกาใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2549.
- พระเทพวิสุทธิเมธี. เจ้าคณะภาค 11 วัดระฆังโฆสิตาราม. เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร.
- พระธรรมโมลี. เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์. วัดศาลาลอย ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2550.
- พระบุญทา อินุทปุญโญ. ประธานศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมวัดป่าบ้านไผ่บุลย์. บ้านไผ่บุลย์
หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านไทร อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2549
- พระเพียร ขนุดิสโร. บ้านรังกาใหญ่ ตำบลรังกาใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2549.
- พระมหาเจิม สุวโจ. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ. มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2550.
- พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี. อาจารย์ประจำ/พระวิปัสสนาจารย์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2550.
- พระมหาประกอบ ปภังกรโร. เจ้าสำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดสะแกแสง. ตำบลพะงาด อำเภอ
ขามสะแกแสง จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2549.

พระมหามนัสชัย เมตตจิตโต. หัวหน้าศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐาน. บ้านรังกาใหญ่ ตำบลรังกาใหญ่
อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2549.

พระมหาสม สิริปัญญา. เจ้าอาวาสวัดสว่างอรุณ. บ้านโคกวัด หมู่ที่ 6 ตำบลตะเคียน
อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2550.

พระมหาสมวงศ์ สีลภูสิตโต. วัดบ้านหนองสังข์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2549.

พระมหาสุมินทร์ ยติโก. วัดชัยภูมิพิทักษ์ (ผาเกิ้ง) บ้านนาคันหัก ตำบลกุดชุมแสง อำเภอ
หนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2549.

พระราชชัยมุนี. เจ้าคณะจังหวัดชัยภูมิ. วัดชัยสามหมอ บ้านแก้งคร้อ-หนองไผ่ ตำบลหนองไผ่
อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2549.

พระราชปริยัตยาลังการ. เจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์. วัดพระพุทธบาทเขากระโดง ตำบลเสม็ด อำเภอ
เมือง จังหวัดบุรีรัมย์ สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2549.

พระวรเทพ อนุทพฺุโ. วัดป่าสุคะโต บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ
จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2549.

พระสจจรรวม ญาณสุทโธ. วัดหนองโดนอกาลิโก บ้านห้วย ตำบลหนองโดน อำเภอจัตุรัส
จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2549.

พระสมปอง ปยุตโต. สำนักปฏิบัติวัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม) บ้านเลิศสวัสดิ์ ตำบลลาดบัวขาว
อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2549.

พระสมศักดิ์ สุทธิโร (นະกุลธัมม). วัดปานิมิตมงคล บ้านเขวา (เทพอนุสรณ์) หมู่ที่ 2 ตำบลท่าสว่าง
อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ สัมภาษณ์, 2 กรกฎาคม 2549.

พระสำเนียง อนุฐปโน. วัดหนองโดนอกาลิโก บ้านห้วย ตำบลหนองโดน อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ
สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2549.

พระสุวรรณ กนุทธมโม. วัดหนองโดนอกาลิโก บ้านห้วย ตำบลหนองโดน อำเภอจัตุรัส จังหวัด
ชัยภูมิ สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2549.

แม่ขาว ประจิต. 24 หมู่ที่ 8 บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ
สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2549.

แม่เคียง สละแก้ว. สำนักปฏิบัติวัดปานิมิตมงคล บ้านเขวา (เทพอนุสรณ์) ตำบลท่าสว่าง อำเภอ
เมือง จังหวัดสุรินทร์ สัมภาษณ์, 2 กรกฎาคม 2549.

แม่ชีละอิ่ง เลี้ยงฤทัย. ตำบลจอมประทัด อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2549.

แม่ชีสายหยุด ยุงสูงเนิน. สำนักปฏิบัติวัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม) บ้านเลิศสวัสดิ์ ตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2549.

สุนิภา เพ็ญสุภา. สำนักปฏิบัติวัดเลิศสวัสดิ์ (เขาจันทร์งาม) บ้านเลิศสวัสดิ์ ตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา (ข้าราชการเกษียณ) สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2549.

2 ภาษาอังกฤษ

Ajahn Chah. *A Taste of Freedom*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University sponsored for free distribution by the Royal Government of Thailand, 2006.

Archan Vinai Ussivakul, *An Introduction to Buddhist Meditation for Results*. Bangkok : TIPITAKA Study Center, 2003.

Edward Conze. *A Short History of Buddhism*. แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

N.P.Jacobson, *Buddhism : The Religion of Analysis*. Carbondale, Illinois : Southern Illinois University Press, 1970.

Prof. Dr. Phra Thepsophon (prayoon Mererk). *International Recognition of the Day of Vesak*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press, 2003.

The World Fellowship of Buddhists. *A Guide to Buddhist Monasteries and Meditation Centres in Thailand*. Fourth Edition Copyright, Bangkok: Printing house of Thammasat University Rangsit Campus, 2004.

3. สารสนเทศจากเว็ลด์ไวด์เว็ป

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, http://www.buddhadasa.org/html/articles/1_bdb_in_thai_soc.html 2/2/2550.

เจเรมี เกรย์. **ผลวิจัยสหรัฐ ชี้ฝึกสมาธิวิถี 'พุทธ' ชะลอสมองเสื่อม-ชีวิตดีขึ้น**.

<http://www.mcu.ac.th/มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย>. วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548.(ที่มา : นสพ.มติชน 13 พ.ย.48).

ภาคผนวก

ผนวก ก

บัตรบันทึกการค้นคว้า

บัตรบันทึกการค้นคว้าการวิจัย

เรื่องที่ค้นคว้า.....

ประเด็นสำคัญ.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

หนังสืออ้างอิง / แหล่งข้อมูล.....

.....

.....

บัตรบันทึกการค้นคว้าการวิจัย

เรื่องที่ค้นคว้า.....

ประเด็นสำคัญ.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

หนังสืออ้างอิง / แหล่งข้อมูล.....

.....

.....

ผนวก ข

แบบบันทึกการสังเกต

วิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11
 ชื่อสำนักปฏิบัติ.....
 วัด.....บ้าน.....หมู่ที่.....
 ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

1. สภาพทั่วไปด้านภูมิศาสตร์

1.1 ภูมิศาสตร์ด้านธรรมชาติ

1.1.1 ด้านสภาพป่าธรรมชาติ

- () ป่าสมบูรณ์ () ป่าเสื่อมโทรม () ไม่มีป่า
 () อื่น ๆ.....

1.1.2 ด้านสภาพภูมิอากาศ

- () มีบรรยากาศชุ่มชื้น () มีบรรยากาศแห้งแล้ง
 () มีบรรยากาศเย็นสบาย () มีบรรยากาศร้อน
 () อื่น ๆ.....

1.1.3 ด้านสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติ

- () มีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่าน () มีแหล่งน้ำธรรมชาติ
 () ไม่มีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่าน () ไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติ
 () อื่น ๆ.....

1.2 ภูมิศาสตร์ด้านระบบโครงสร้าง

1.2.1 ด้านแหล่งอุทยานการศึกษา

- () พื้นที่ป่าอนุรักษ์และแหล่งท่องเที่ยว () แหล่งอารยธรรมโบราณ
 () มีพระธาตุ () พิพิธภัณฑ์/ศิลปะต่างๆ
 () อื่น ๆ.....

1.2.2 ด้านการสื่อสารโทรคมนาคม

- () สะดวก () ทुरกันดาร
 () อื่น

1.2.3 ด้านแหล่งน้ำ

- () มีเขื่อนกักเก็บน้ำ () ไม่มีเขื่อนกักเก็บน้ำ
 () มีระบบน้ำประปา () ไม่มีน้ำประปา
 () มีระบบชลประทาน () ไม่มีระบบชลประทาน
 () อื่น ๆ.....

1.2.4 ด้านความเป็นอยู่ของชุมชน

- () มีเทคโนโลยีอำนวยความสะดวก () ไม่มีเทคโนโลยีอำนวยความสะดวก
 () อื่น ๆ.....

2. สภาพทั่วไปด้านชุมชน

2.1 ด้านลักษณะชุมชน

- () เป็นชุมชนเมือง () เป็นชุมชนกึ่งชุมชนเมือง
 () จัดผังชุมชนเป็นระเบียบ () จัดผังชุมชนไม่เป็นระเบียบ
 () เป็นชุมชนชนบท
 () อื่น ๆ.....

2.2 ด้านเศรษฐกิจ

- () มีสิ่งปลูกสร้างที่อยู่อาศัยมั่นคง () มีร้านค้าในชุมชน
 () มีถนนหนทางสภาพดี () มีเครื่องมือทางการเกษตรที่ทันสมัย
 () มีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านเทคโนโลยีภายในครัวเรือน
 () อื่น ๆ.....

2.3 ด้านอาชีพ

- () เกษตรกรรม () รับราชการ
 () รับจ้าง () ค้าขาย
 () อื่น ๆ.....

2.4 ด้านหน่วยงานของรัฐ

- () โรงเรียน/สถานศึกษา () องค์การบริหารส่วนตำบล
 () สถานีอนามัย () ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน
 () อื่น ๆ.....

2.5 ด้านความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน

- () คนในชุมชนทำบุญสม่ำเสมอ () คนในชุมชนไม่ได้ทำบุญกับพระสงฆ์
 () คนในชุมชนให้ความร่วมมือในกิจกรรมของวัด () คนในชุมชนไม่ให้ความร่วมมือในกิจกรรมของวัด
 () อื่น ๆ.....

3. สภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติ

3.1 ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่

- () กลางชุมชน () ห่างไกลชุมชน
 () กลางทุ่ง () ป่าทึบ
 () ที่ราบลุ่ม () ภูเขา/เชิงเขา
 () สภาพโรงเรียนสะอาด ปลอดภัย () สภาพโรงเรียนรกรุงรัง เรียบง่าย ใกล้เคียงธรรมชาติ
 () มีการจัดวางผังสิ่งก่อสร้างอย่างดี () มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม คำขวัญในโรงเรียน
 () มีอาคารสถานที่เหมาะสม พอเพียง () บริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติดอบายมุข/ของมีนเมา
 () อื่น ๆ.....

3.2 ด้านบุคลากร

- () พระวิปัสสนาจารย์มีความรู้ () มีความสามารถ
 () มีความทุ่มเทเสียสละ () มีความรับผิดชอบ
 () มีพระวิปัสสนาจารย์เพียงพอ
 () อื่น ๆ.....

3.3 ด้านการบริหารจัดการ

- () มีรูปแบบบริหารภายในสำนักเป็นระบบ () ไม่มีรูปแบบบริหารภายในสำนักเป็นระบบ
 () มีวิสัยทัศน์/เป้าหมายชัดเจน () ไม่มีวิสัยทัศน์/เป้าหมายชัดเจน
 () มีคณะกรรมการดำเนินงาน () ไม่มีคณะกรรมการดำเนินงาน
 () มีการร่วมมือกับคณะสงฆ์/ชุมชน () ไม่มีการร่วมมือกับคณะสงฆ์/ชุมชน
 () มีการกำกับ ติดตาม ฝึกฝนอย่างจริงจัง () ไม่มีการกำกับ ติดตาม ฝึกฝนอย่างจริงจัง
 () มีการประเมินผลการดำเนินงาน () ไม่มีการประเมินผลการดำเนินงาน
 () อื่น ๆ.....

3.4 ด้านงบประมาณ (แหล่งงบประมาณ/การจัดสรรงบประมาณ/ระบบบัญชีและการตรวจสอบ)

- () มีการกำหนดแนวปฏิบัติ
- () มีระเบียบ ข้อบังคับ เกี่ยวกับการเก็บค่าธรรมเนียมการขอรับบริการ
- () มีแผนและกำหนดผู้รับผิดชอบในการจัดหารายได้
- () มีการสรรหาและระดมเงินทุน
- () มีการร่วมมือกับองค์กรภายนอกหรือหน่วยงานอื่นในการระดมเงินทุน
- () มีการจัดทำรายละเอียดในการจัดทำงบประมาณประจำปี
- () มีการจัดทำงบประมาณที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และภาระงานของสำนัก
- () มีการนำข้อมูลความต้องการของทุกส่วนงานมาใช้จัดสรรงบประมาณ
- () มีการวิเคราะห์และคำนวณต้นทุนกิจกรรมแต่ละภารกิจเพื่อการจัดสรรงบประมาณ
- () มีการติดตามการใช้งบประมาณและเผยแพร่ให้ประชาคมรับทราบ
- () มีการกำหนดคุณสมบัติและแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลระบบบัญชีและการตรวจสอบ
- () มีการรายงานผลการใช้งบประมาณตามแผนงาน/โครงการ
- () มีการวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายตามกิจกรรมและภารกิจ
- () มีการตรวจสอบทั้งภายในและภายนอก
- () มีการรายงานผลการตรวจสอบให้ประชาคมรับทราบ
- () อื่น ๆ

3.5 ด้านหลักสูตร/รูปแบบปฏิบัติ

- () มีหลักสูตรเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม () ไม่มีหลักสูตรเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม
- () สอดคล้องความต้องการของชุมชน/ท้องถิ่น () ไม่สอดคล้องความต้องการของชุมชน/ท้องถิ่น
- () มีสื่อการเรียนรู้ปฏิบัติ () ไม่มีสื่อการเรียนรู้ปฏิบัติ
- () สอดคล้องกับพระธรรมวินัย () ไม่สอดคล้องกับพระธรรมวินัย
- () อื่น ๆ

3.6 ด้านวิธีการฝึกอบรม

- () มีกิจกรรมการเรียนรู้ปฏิบัติ () ไม่มีกิจกรรมการเรียนรู้ปฏิบัติ
- () มีการให้คำปรึกษา/การแนะแนวแก่ผู้ฝึกปฏิบัติ () ไม่มีการให้คำปรึกษา/การแนะแนวแก่ผู้ฝึกปฏิบัติ
- () มีการประเมินประสิทธิภาพการเรียนรู้ปฏิบัติ () ไม่มีการประเมินประสิทธิภาพการเรียนรู้ปฏิบัติ
- () อื่น ๆ

3.7 ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักกับชุมชน

- () คนในชุมชนเข้าทำบุญในวัด () คนในชุมชนไม่เข้าทำบุญในวัด
 () มีความขัดแย้งระหว่างวัดกับชุมชน () ไม่มีความขัดแย้งระหว่างวัดกับชุมชน
 () คนในชุมชนให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด () คนในชุมชนไม่ให้ความร่วมมือกิจกรรม
 () วัดตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชนได้ () วัดไม่ตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชนได้
 () อื่นๆ

3.8 ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร

- () มีความยิ้มแย้ม เคารพ ให้เกียรติ อ่อนน้อม ต้อนรับ ฯลฯ
 () มีการส่งเสริม ยกย่องเชิดชูคนดี
 () มีความเป็นแบบอย่างที่ดี (สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น)
 () อื่น ๆ

3.9 ด้านกลุ่มผู้รับบริการ

- () นักเรียน () นักศึกษา () ข้าราชการ () ผู้บริหาร
 () พระสงฆ์ () อุบาสกอุบาสิกา () ผู้นำชุมชน () ประชาชนทั่วไป
 () อื่น ๆ

3.10 ด้านผลผลิตที่ได้รับจากการจัดการฝึกฝนอบรม

- () พัฒนากาย (สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ)
 () พัฒนาศีล (สังคม)
 () พัฒนา จิต (อารมณ์/จิตใจ)
 () พัฒนาศักยภาพ (ปัญญา)
 () พัฒนาพื้นฐานชีวิตประจำวัน (ดูแลรักษาความสะอาด/กิน อยู่ ดู ฟัง)
 () พัฒนากิจกรรมทางพระพุทธศาสนา(สวดมนต์ไหว้พระ/วันพระ/วันสำคัญฯ)
 () อื่น ๆ

4. ข้อสังเกตอื่นๆ

.....

วันที่..... เดือน พ.ศ.

แบบสัมภาษณ์

วิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11
 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....อายุ.....ปี พรรษา.....
 ตำแหน่ง..... เกี่ยวข้องกับสำนักในฐานะ.....
 ชื่อสำนักปฏิบัติ..... วัด.....
 บ้าน..... หมู่ที่..... ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....

● สัมภาษณ์เกี่ยวกับสภาพทั่วไปและแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม

1. สภาพทั่วไป

1.1 ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่

☐ เพียงพอ	☐ ไม่เพียงพอ
☐ เหมาะสม	☐ ไม่เหมาะสม
☐ อื่นๆ	

1.2 ด้านบุคลากร

☐ เพียงพอ	☐ ไม่เพียงพอ
☐ มีคุณภาพ	☐ ไม่มีคุณภาพ
☐ อื่นๆ	

1.3 ด้านบริหารจัดการ

☐ มีรูปแบบบริหารภายในสำนักเป็นระบบ	☐ ไม่มีรูปแบบบริหารภายในสำนักเป็นระบบ
☐ มีวิสัยทัศน์/เป้าหมายชัดเจน	☐ ไม่มีวิสัยทัศน์/เป้าหมายชัดเจน
☐ มีคณะกรรมการดำเนินงาน	☐ ไม่มีคณะกรรมการดำเนินงาน
☐ มีการร่วมมือกับคณะสงฆ์/ชุมชน	☐ ไม่มีการร่วมมือกับคณะสงฆ์/ชุมชน
☐ มีการกำกับ ติดตาม ฝึกฝนอย่างจริงจัง	☐ ไม่มีการกำกับ ติดตาม ฝึกฝนอย่างจริงจัง
☐ มีการประเมินผลการดำเนินงาน	☐ ไม่มีการประเมินผลการดำเนินงาน
☐ อื่นๆ	

1.3 ด้านหลักสูตร/รูปแบบปฏิบัติ(สติปัฏฐาน/ปริกรรมต่างๆ/รูปนาม/ปล่อยวาง/ฯลฯ)

☐ มีหลักสูตรเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม	☐ ไม่มีหลักสูตรเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม
☐ สอดคล้องความต้องการของชุมชน/ท้องถิ่น	☐ ไม่สอดคล้องความต้องการของชุมชน/ท้องถิ่น
☐ มีสื่อการฝึกปฏิบัติ	☐ ไม่มีสื่อการฝึกปฏิบัติ
☐ สอดคล้องกับพระธรรมวินัย	☐ ไม่สอดคล้องกับพระธรรมวินัย
☐ อื่นๆ	

1.4 ด้านวิถีฝึกอบรม

- () มีกิจกรรมการฝึกปฏิบัติ () ไม่มีกิจกรรมการฝึกปฏิบัติ
 () มีการให้คำปรึกษา/การแนะแนวแก่ผู้ฝึกปฏิบัติ () ไม่มีการให้คำปรึกษา/การแนะแนวแก่ผู้ฝึกปฏิบัติ
 () มีการประเมินประสิทธิภาพการฝึกปฏิบัติ () ไม่มีการประเมินประสิทธิภาพการฝึกปฏิบัติ
 () ชั้นพื้นฐาน () ชั้นปานกลาง () ชั้นเข้มข้น
 () อื่น ๆ

1.5 ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักกับชุมชน

- () คนในชุมชนเข้าทำบุญในวัด () คนในชุมชนไม่เข้าทำบุญในวัด
 () มีความขัดแย้งระหว่างวัดกับชุมชน () ไม่มีความขัดแย้งระหว่างวัดกับชุมชน
 () คนในชุมชนให้ความร่วมมือกิจกรรมของวัด () คนในชุมชนไม่ให้ความร่วมมือกิจกรรม
 () วัดตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชนได้ () วัดไม่ตอบสนองด้านจิตปัญญาชุมชนได้
 () อื่น ๆ

1.6 ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร

- () มีความยิ้มแย้ม เคารพ ให้เกียรติ อ่อนน้อม ต้อนรับ ฯลฯ
 () มีการส่งเสริม ยกย่องเชิดชูคนดี
 () มีความเป็นแบบอย่างที่ดี (สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น)
 () อื่น ๆ

1.7 ด้านกลุ่มผู้รับบริการ

- () นักเรียน () นักศึกษา () ข้าราชการ () ผู้บริหาร
 () พระสงฆ์ () อุบาสกอุบาสิกา () ผู้นำชุมชน () ประชาชนทั่วไป
 () อื่น ๆ

1.8 ด้านผลที่ได้รับจากการฝึกปฏิบัติ

- () พัฒนากาย (สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ) () พัฒนาศีล (สังคม)
 () พัฒนา จิต (อารมณ์/จิตใจ) () พัฒนาปัญญา (ปัญญา)
 () พัฒนาพื้นฐานชีวิตประจำวัน (ดูแลรักษาความสะอาด/กิน อยู่ ดู ฟัง)
 () พัฒนากิจกรรมทางพระพุทธศาสนา(สวดมนต์ไหว้พระ/วันพระ/วันสำคัญฯ)
 () อื่น ๆ

2. แนวทางพัฒนา

2.1 ด้านสภาพแวดล้อม/อาคารสถานที่

.....

2.2 ด้านบุคลากร

.....

2.3 ด้านการบริหารจัดการ

.....

2.4 ด้านรูปแบบปฏิบัติ/วิธีการปฏิบัติ

.....

2.5 ด้านงบประมาณ

.....

2.6 ด้านผลกระทบ

.....

อื่นๆ

.....

วันที่..... เดือน พ.ศ.

ผนวก ค

แบบบันทึกการสัมภาษณ์

● สัมภาษณ์ข้อมูลสภาพทั่วไปเกี่ยวกับบุคลากรและระบบการบริหารจัดการ

1. ด้านบุคลากร

1.1 คุณธรรมของผู้บริหาร

- () ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
- () มีพรหมวิหารประจำใจ
- () มีความซื่อสัตย์จริงใจในการทำงาน
- () มีความเข้าใจถูกต้องในพระรัตนตรัย
- () มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- () อื่น ๆ

1.2 คุณธรรมของพระวิปัสสนาจารย์

- () ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
- () มีพรหมวิหารธรรม
- () มีความเป็นกัลยาณมิตร
- () มุ่งพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขา
- () รู้ เข้าใจหลักการพัฒนาผู้ฝึกปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา
- () อื่น ๆ

2. ความสามารถในการบริหารจัดการ

- () สามารถแสดงทิศทางของการพัฒนาสำนักปฏิบัติในอนาคต 3-5 ปี
- () ริเริ่มแนวทางในการบริหารที่ท้าทายต่อการเปลี่ยนแปลงของสำนักปฏิบัติ
- () ริเริ่มวิธีการพัฒนาคุณภาพสำนักปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง
- () มีวิธีการกระตุ้นให้ทุกคนร่วมกันพัฒนาคุณภาพสำนักปฏิบัติ
- () มีความสามารถในการติดตามประเมินผลงานที่ดำเนินการอย่างเป็นระบบและนำผลมาปรับปรุงงาน
- () มีความสามารถในการปรับปรุงระบบงานที่รวดเร็ว คุ่มค่าและเพิ่มประสิทธิภาพ
- () มีความสามารถในการแก้ปัญหาสำคัญให้ลุล่วงไปได้ด้วยความร่วมมือของทุกฝ่าย
- () มีการบริหารบนฐานความรู้และมีระบบสารสนเทศเพื่อการบริหาร
- () มีความรอบรู้เกี่ยวกับหลักสูตรและการฝึกปฏิบัติ

- () ให้ความสำคัญกับบทบาทประธานในการแต่งตั้งกรรมการและการประชุมคณะกรรมการหลักสูตรของสำนักปฏิบัติ
- () มีการส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาหลักสูตรของสำนักปฏิบัติ
- () มีการส่งเสริมสนับสนุน การพัฒนาการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง
- () มีการส่งเสริมและพัฒนาพระวิปัสณาจารย์ การผลิต/ใช้สื่ออย่างหลากหลาย และเหมาะสมกับการฝึกปฏิบัติ
- () สนับสนุนให้มีการจัดหาและจัดเก็บสื่อการฝึกปฏิบัติอย่างเป็นระบบ
- () มีความเป็นผู้นำในการพัฒนากระบวนการฝึกปฏิบัติ
- () มีการสนับสนุนการพัฒนาและประเมินพระวิปัสณาจารย์อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง
- () มีการติดตามความก้าวหน้าทางการฝึกปฏิบัติอยู่เสมอ
- () มีการวางระบบและกลไกที่ดีในการประเมินประสิทธิภาพของการปฏิบัติ
- () อุทิศเวลาให้กับการทำงาน
- () ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
- () ยึดหลักธรรมาภิบาลในการบริหาร
- () มีความมุ่งมั่นในการบริหารเพื่อประโยชน์ผู้ฝึกปฏิบัติ
- () รับฟังความคิดเห็นจากทุกฝ่าย
- () ตัดสินใจอย่างมีเหตุผล
- () ให้ความสำคัญแก่ทุกฝ่าย
- () การปฏิบัติงานของสำนักเป็นไปตามเป้าหมาย/มาตรฐานที่กำหนดไว้
- () ผู้เกี่ยวข้อง พึงพอใจในผลงานของสำนักปฏิบัติ
- () อื่น ๆ

.....

.....

.....

.....

.....

วันที่..... เดือน พ.ศ.

ประวัติผู้วิจัยและคณะ

ประวัติหัวหน้าโครงการ

ชื่อ	นายบรรจง โสดาดี
สถานที่เกิด	83 หมู่ที่ 8 บ้านหนองกง ตำบลไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่อยู่ปัจจุบัน	7/8 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
ที่ทำงาน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ 32000 โทร. (044) 514037
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2521	น.ธ. เอก สำนักเรียนวัดกลาง จังหวัดกาฬสินธุ์
พ.ศ. 2532	พธ.บ. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัด กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2546	ศศ.ม. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผลงานวิจัยที่ผ่านมา	
พ.ศ. 2546	วิทยานิพนธ์เรื่อง การใช้ตรรกะในวิธีสอนของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท)
พ.ศ. 2546	งานวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์
พ.ศ. 2547	งานวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลน พระสงฆ์ในเขตชายแดน ไทย - กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์

ประวัติที่ปรึกษา

ชื่อ	ผศ. ดร. สรเชต วรรณวิชัย
ตำแหน่งปัจจุบัน	กรรมการสภาและอาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2508	ป.ธ. 9,
พ.ศ. 2508	ศ.บ. สภาการศึกษา ม.ม.ร.
พ.ศ. 2513	M.A. (History) Banaras Hindu University India
พ.ศ. 2523	Ph.D. (History) Banaras Hindu University India
สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ	ประวัติศาสตร์
ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ	
	ปราสาทหินพนมรุ้ง
	ปราสาทเขาพระวิหาร
	ปราสาทเมืองต่ำ
	ศิวนาฏราช
	The Sanctuary Pranomrung
	เมืองโบราณอีสานใต้
	เครื่องเคลือบดินเผาบุรีรัมย์
	นารายณ์บรรทมสินธุ์
	เส้นทางโบราณ พนมรุ้ง-เมืองต่ำ
	พระไตรปิฎกสำหรับเยาวชน สำหรับพระนวกะ

ประวัติที่ปรึกษา

ชื่อ ดร. พิสิฐฐิติ โคตรสุโพธิ์
ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์
หน่วยงาน ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 ต.สุเทพ อ.เมือง จ. เชียงใหม่

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2525 ป.ธ. 9,
 พ.ศ. 2526 พธ.บ. (ปรัชญาและศาสนา) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 พ.ศ. 2529 M.A. (Philosophy) University of Delhi, India
 พ.ศ. 2533 Ph.D.(Philosophy)Sampurnanand Sanskrit University, India

สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ

ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่
 ทฤษฎีความรู้ พระพุทธศาสนา

ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

พ.ศ. 2547 วิจัยแนวคิดทางปรัชญาในวังสปรกรณ์
 วิจัยกาญจนบุรี
 ศึกษาบทบาทของวัดจอมทอง
 ศึกษาบทบาทของวัดพระพุทธบาทตากผ้า

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ	นายทวีศักดิ์ ทองทิพย์
สถานที่เกิด	อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์
ที่อยู่ปัจจุบัน	195 หมู่ที่ 6 ถนนโชคชัย-เดชอุดม ตำบลประโคนชัย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ รหัสไปรษณีย์ 31140 โทรศัพท์ 044-670362, 651588 และ 01-7258 693
ที่ทำงาน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ 32000 โทรศัพท์ 044 – 514093, 044 – 514037,
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2529	มัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนสิทธธรรมวิทยา เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2534	พธ.บ. (ศาสนา) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ พระนคร กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2536	ศศ.ม. (ภาษาสันสกฤต) มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร
ผลงานวิจัยที่ผ่านมา	
พ.ศ. 2543	งานวิจัยเรื่อง ศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษากรณี โครงการพระสงฆ์ร่วมพัฒนาชายแดนไทย-กัมพูชา ในเขตจังหวัดสุรินทร์ และบุรีรัมย์
พ.ศ. 2544	งานวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษากลุ่มสตรีออมทรัพย์ จังหวัดสุรินทร์
พ.ศ. 2546	งานวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธ ศาสตร์
พ.ศ. 2546	งานวิจัยเรื่อง วิจัยและส่งเสริมวัดเพื่อการพัฒนาการศึกษาและเผยแผ่ ศาสนธรรม : กรณีศึกษาวัดกลางสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
พ.ศ. 2547	งานวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาด แคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดน ไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ	นายธนุ ศรีทอง
สถานที่เกิด	อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์
ที่อยู่ปัจจุบัน	250/63 ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
ที่ทำงาน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ 32000 โทร. (044) 514037
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำ สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2531	ป.ธ. 5 สำนักเรียนวัดดาวดึงษาราม จังหวัดกรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2535	พธ.บ. (อังกฤษ) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดกรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2540	M.A. (English) Kurukshetra University, India
พ.ศ. 2541	Post-Graduate Diploma (Journalism) Bharatiya Vidya Bhavan, India
พ.ศ. 2546	งานวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธ ศาสตร์

ประวัติผู้ช่วยนักวิจัย

ชื่อ	นายกฤษนันท์ แสงมาศ
สถานที่เกิด	อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
ที่อยู่ปัจจุบัน	77/9 ตำบลเกาะแก้ว อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
ที่ทำงาน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ 32000 โทร. (044) 514093
ตำแหน่ง	หัวหน้าสาขาวิชารัฐศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2516	น.ธ. เอก สำนักเรียนวัดโคน จังหวัดบุรีรัมย์
พ.ศ. 2531	พธ.บ. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดกรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2532	พ.ม.
พ.ศ. 2536	M.A (Public. Admin.) Nagapura University India
